La Société du Spectacle
&
Commentaires sur la société du spectacle
© Éditions Gallimard - 1992
© EST-Samuel Tastet Editeur - 2001
pentru versiunea românească
ISBN 973-8346-03-7

R/302.
23
DEB

GUY DEBORD

Societatea spectacolului

●

Comentarii la societatea spectacolului

Traducere și note de
Ciprian Mihali
și
Radu Stoenescu

Prefață de
Radu Stoenescu

AMBASSADE DE FRANCE EN ROUMANIE

EST SAMUEL TASTET EDITEUR

Fundația concept

INSTITUT FRANÇAIS
77, Str. Dacia
70[illegible]

Cuvânt înainte

«Eu nu sunt marxist»
Karl Marx

În urmă cu treizeci de ani, străzile Parisului și ale altor capitale europene erau teatrul unor confruntări violente cu forțele de ordine și al unei contestări sociale de mare anvergură. În schimb, pentru români, anul 1968 semnifică emanciparea aparentă a lui Ceaușescu față de sovietici, prin refuzul de a trimite tancuri la Praga, și, prin identificare cu tovarășul, iluzia unei reale emancipări sociale. Această iluzie va fi fost repede dezmințită de către «Epoca de aur», dar în memoria colectivă persistă dulcea amintire a acelei speranțe de eliberare. Această amintire ocultează și în prezent rolul strategic real pe care l-a avut opoziția aparentă a lui Ceaușescu față de sovietici, și anume acela de a-și întemeia propria putere națională, adică deasupra națiunii, dându-și aere de democrat în afara ei.

Astfel, în timp ce diverse popoare din Europa contestau realmente ordinea socială, în 1968 românii s-au eliberat abstract, și în timp ce lupta reală a fost realmente înfrântă, la Paris precum și la Praga, la noi lupta abstractă a fost câștigată abstract. Emanciparea socială a anilor '65-'70, limitată la o anumită bunăstare și deschidere culturală, fusese ea însăși dictată de sus, fără să fi fost fructul vreunui conflict real între asupriți și staliniști.

Așadar, cultul personalității instaurat în anii '70 urma fidel aceeași logică a diktatului, pe care omul de rând nu avea decât să-l accepte, intrând în rând și ținându-și rândul. Deschiderea anilor '65-'70 s-a dovedit a fi o deschidere în gol, golul alimentarelor, iar eliberarea abstractă ne-a adus în consecință satisfacții abstracte.

Din cauzele evocate, tulburările din mai 1968 sunt susceptibile de-a se afla în conul de umbră al conștiinței istorice a cititorilor de limbă română în ochii cărora studiul istoriei are o oarecare valoare. Cartea de față poate fi un mijloc de completare a viziunii istorice a celor care vor ști s-o citească, dat fiind rolul pe care ea l-a jucat în mai '68. Nu vom intra mai mult în detaliile cărții și ale genezei sale, autorul făcând-o mult mai bine în «Prefață la cea de-a patra ediție italiană». Precizăm numai că interesul ei este departe de-a fi unul pur documentar, ca și cum ne-ar vorbi despre probleme depășite sau aparținând unei alte societăți. Dimpotrivă, având în vedere extinderea planetară a aceluiași mod de guvernare și interconectarea atâtor societăți mai mult sau mai puțin anonime, o concepție istorică, deci politică, la ora actuală nu poate fi justă decât dacă are în vedere totalitatea globului. Așadar, cititorului optimist care ar crede că analizele cuprinse în acest volum nu-l privesc, suntem nevoiți să-i spunem: *De te fabula narratur!* (Despre tine este vorba!)

Pe de altă parte, cititorii care și-au dat seama că nici capitalismul, nici Occidentul nu sunt un pământ făgăduit pe care curg laptele și mierea, și s-au eliberat astfel de acest mit mincinos care s-a dezvoltat în inconștientul colectiv în timpul rătăcirii de 40 de ani prin pustia stalinistă, acești cititori au nevoie de un limbaj care să-i ajute să-și numească realitatea, fără a cădea în bigotism, frici apocaliptice sau paranoia. Această carte i-ar putea ajuta în acest sens pe cei care doresc să înțeleagă rațional ceea ce se întâmplă în jurul lor, considerând bineînțeles că nici un text nu poate avea

garanția de a nu fi rău interpretat, știind că în interpretare se joacă autenticitatea existenței și libertatea individului.

Dorim să mai avertizăm cititorii asupra unui punct formal: autorul întrebuințează în *Societatea spectacolului* un limbaj care conține o mulțime de sintagme care își au originea directă în textele lui Karl Marx. Cititorul inteligent va ști să treacă peste reflexul pavlovian de repulsie în fața cuvintelor: «proletariat», «luptă de clasă», «comunism» etc., pentru a căuta fondul viu al ideilor autorului. O conștiință într-adevăr liberă știe că un limbaj nu este univoc, deci și că acesta nu poate fi condamnat numai ca limbaj. Un câmp lexical nu devine niciodată incult pentru că mulți au semănat neghină pe el, din contră, am putea spune, tocmai faptul că neghina a putut crește atât de înaltă este dovada fecundității sale. Iar istoria ideilor ne arată frecvența capacității de reînsămânțare și de reîmprospătare a unor concepte care erau considerate depășite. De altfel, autorul consacră o bună parte a lucrării sale tocmai problemei deformării și recuperării ideilor de către cei care erau vizați de critica pe care ele o conțineau. Acesta este unul din efectele principale a ceea ce Debord numește «spectacol». Astfel, el coboară la rădăcina mult prea ocultată – și nu în mod fortuit! – a gândirii lui Karl Marx: critica oricărei ideologii, adică a oricărei doctrine explicative a întregului real, fie ea și ideologia criticii oricărei ideologii. În acest sens a fost reprodusă fraza din motto.

Printre ideile susceptibile să declanșeze reacțiile cele mai violente, se află în această carte ideea de revoluție. Dacă în ziua de astăzi pare derizoriu și ridicol să vorbești despre revoluție, asta se datorează atât exploatării mitului revoluției de către cei care se proclamau împotriva oricărei exploatări, staliniștii, cât și eșecului social și mizeriei generale generate de ultimul eveniment botezat abuziv cu acest nume: lovitura de stat din decembrie '89. Dar tot restul e mult mai derizoriu, căci e vorba

de mizeria reală a vieții cotidiene și de diversele modalități de a o accepta. Astfel, într-un mod paradoxal, pe când cei care, invocând viața lor de zi cu zi, ar fi îndreptățiți să se revolte, fug cât mai repede chiar și în fața cuvântului, ceilalți, care se ceartă, mai mult sau mai puțin vizibil, în privința procentului de pradă națională pe care să-l bage în buzunar, vorbesc numai de schimbare, reformă, revoluție. Ambele poziții sunt la fel de mizerabile, dar pentru primii mizeria costă, pe când cei din urmă o vând la suprapreț.

Faptul că cei care și-au pierdut orice umbră de putere asupra tuturor aspectelor vieții lor, de la gazul de eșapament pe care îl respiră la visele televizate pe care le visează, nici măcar nu-și mai pun problema schimbării acestor aspecte dincolo de un plan pur individual, ar trebui să ne înspăimânte mai degrabă decât să ne liniștească, deoarece neluând în considerare o soluție rezonabilă, insatisfacția socială caută și găsește întotdeauna falsele reforme și revoluții, de la droguri până la rasisme și tribalisme. Oamenii cei mai capabili demisionând, revendicările vor fi purtate de alții, care vor acționa toate pârghiile resentimentului și mizeriei sociale pentru a lua locul celor care le pregătesc de astăzi culcușul, pustiind terenul social. Iar stăpânii acestui deșert se luptă deja între ei ca berberii.

Radu Stoenescu
mai 1998

Guy Debord
scurtă bio-bibliografie

1931, 28 decembrie– Guy Ernest Debord se naște la Paris;

1946 – Mișcarea Lettristă este fondată de Isidore Isou, emigrant român în Franța. Este vorba de o avangardă artistică, ce intervine în poezie (onomatopeic!), roman, pictură și cinematografie;

1952 – tineri lettriști, printre care se afla și Debord, constituie Internaționala Lettristă (I.L.), denunțând misticismul lui Isou;
– primul film al lui Debord, *Hurlements en faveur de Sade*;

1954, iunie– apare primul număr al buletinului I.L., *Potlatch*, distribuit gratuit, «cui trebuie». I.L. caută, dincolo de estetism, o veritabilă transformare a vieții.

1957, 27 iulie – se constituie Internaționala Situaționistă (I.S.) la Conferința de la Cosio d'Arroscia prin regruparea I.L., a Mișcării pentru un Bauhaus Imaginist și a Comitetului

Psihogeografic din Londra. Debord publică textul fondator, intitulat «Raport despre construcția de situații și despre condițiile organizării si acțiunii tendinței situaționiste internaționale». I.S. se vrea o avangardă culturală subversivă, alternativă la cultura dominantă si fundăturilor ei ideologice si revoluționare.

1958 – apare primul număr al revistei *Internaționala Situaționistă*, director G.E. Debord;

1959 – al doilea film al lui Debord, *Sur le passage de quelques personnes à travers une assez courte unité de temps*;

– apare *Mémoires*, carte compusă împreună cu pictorul danez Asger Jorn și alcătuită numai din fraze deturnate;

1961 – al treilea film al lui Debord, *Critique de la séparation*;

1961-1962 – I.S. se orientează spre o critică revoluționară a întregii societăți, renunțând la unica subversiune artistică: «arta trebuie acum realizată». Simplii artiști sunt excluși. Apar în revistă textele care orientează acum mișcarea, *Banalități de bază*, semnate Raoul Vaneigem.

1966, noiembrie – scandalul de la Strasbourg: câțiva studenți, adepți ai ideilor situaționiste, profită de dezinteresul celorlalți pentru a fi aleși reprezentanți și publică din banii sindicatului (Union Nationale des Etudiants de France) broșura *Despre mizeria din mediul studențesc*, distribuită gratuit.

1967, noiembrie – Debord publică *Societatea spectacolului*, iar Vaneigem *Tratatul depre bunele maniere spre folosința tinerelor generații*;

1968, mai– un comitet situaționist uzurpă timp de două zile Sorbona și dezminte șapte secole de prostii;

1969 – apare numărul 12 și ultimul al revistei *I.S.*, care analizează revolta din mai '68;

1972 – autodizolvarea I.S., consacrată prin textul *Adevărata sciziune din Internațională*, semnat Guy Debord și Gianfranco Sanguinetti;

1973 – filmul *Societatea spectacolului* realizat de autorul cărții;

1978 – filmul de lung metraj *In girus imus nocte et consumimur igni*;

1979 – prefață la cea de-a patra ediție italiană a *Societății spectacolului*;

1988 – apar *Comentariile la Societatea spectacolului*;

1989 – apare primul volum al *Panegiricului*;

1992 – editura Gallimard preia reeditarea operelor lui Debord;

1993 – apare *Cette mauvaise réputation...*;

1994 – colaborarea cu Brigitte Cornand pentru realizarea «filmului de anti-televiziune» *Guy Debord, son art et son temps*.

1994, 30 noiembrie – bolnav de polinevrită alcoolică, Debord se sinucide.

1995, 9 ianuarie – postul de televiziune Canal Plus difuzează filmul *Guy Debod, son art et son temps*. O scrisoare din 14 noiembrie 1994 autorizase acest post să programeze «o seară Guy Debord când veți dori în luna ianuarie». Fidel cuvântului său, el nu s-a prezentat.

1997 – editura Fayard republică integrala revistelor *I.S.* și apare volumul al doilea al *Panegiricului*;

Pentru aceste note au fost folosite revistele I.S.(1958-1969) și lucrările *Les situationnistes et mai '68* de Pascal Dumontier și *Panegiricul (vol. 2)* de Guy Debord.

Radu Stoenescu

Avertisment pentru cea de-a treia ediție franceză

Societatea spectacolului a fost publicată pentru prima oară în noiembrie 1967 la Paris, la Buchet-Chastel. Tulburările din 1968 au făcut-o cunoscută. Cartea, din care nu am schimbat niciodată vreun cuvânt, a fost reeditată în 1971 la Editura Champ Libre, care a luat numele lui Gerard Lebovici în 1984, după asasinarea editorului. Seria retipăririlor a fost continuată în mod regulat la această editură, până în 1991. Prezenta ediție a rămas și ea riguros identică cu cea din 1967. Aceeași regulă va dirija, de altfel, în mod firesc, reeditarea tuturor cărților mele la Gallimard. Nu sunt un om care se corectează.

O astfel de teorie critică nu trebuie să fie corectată, atâta timp cât nu vor fi distruse condițiile generale ale îndelungatei perioade istorice pe care această teorie a fost prima ce o va fi definit în mod exact. Continuarea dezvoltării perioadei nu a făcut decât să verifice și să ilustreze teoria spectacolului a cărei expunere, aici reiterată, poate fi în egală măsură considerată drept istorică într-o accepțiune mai puțin elevată: ea dă seama de ceea ce a fost cea mai extremă poziție în momentul certurilor din 1968, și deci de ceea ce era deja posibil să se știe în 1968.

Chiar și cei mai prostănaci din acea vreme și-au putut da seama încă de atunci, prin eșecurile umilitoare ale întregii lor existențe, ce însemnau «negația vieții care a devenit vizibilă», «pierderea calității» legată de forma-marfă și «proletarizarea lumii».

În rest, am adăugat la vremea lor alte observații cu privire la cele mai remarcabile noutăți pe care cursul ulterior al aceluiași proces va fi trebuit să le expună vederii. În 1979, cu prilejul unei prefețe destinate unei noi traduceri în italiană, am tratat despre transformările efective în natura însăși a producției industriale, precum și în tehnicile de guvernare, pe care începea să le autorizeze întrebuințarea forței spectaculare. În 1988, *Comentariile la societatea spectacolului* au stabilit cu claritate că precedenta «diviziune mondială a sarcinilor spectaculare», între stăpânirile rivale ale «spectacularului concentrat» și «spectacularului difuz» luase sfârșit în profitul fuziunii lor în forma comună a «spectacularului integrat».

Această fuziune poate fi rezumată corectând teza 105 care, privind ceea ce se întâmplase înainte de 1967, distingea încă formele anterioare după anumite practici opuse. Marea Schismă a puterii de clasă luând sfârșit prin împăcare, trebuie spus că practica unificată a spectacularului integrat, astăzi, a «transformat economic lumea», *în același timp* în care a «transformat în mod polițienesc percepția». (Poliția în această situație este ea însăși cu totul nouă.)

Lumea s-a putut în fine proclama oficial unificată numai pentru că fuziunea se produsese deja în realitatea economico-politică a lumii întregi. Dar și pentru că situația în care ajunsese pe tot globul puterea separată era atât de gravă încât lumea avea nevoie să fie unificată cât mai curând și să participe ca un singur

bloc la aceeași organizare consensuală a pieței mondiale, *falsificată* și garantată spectacular. Și ea nu se va unifica până la urmă.

Birocrația totalitară, «clasă dominantă de înlocuire pentru economia de piață», nu crezuse niciodată prea mult în destinul ei. Ea se știa «o formă subdezvoltată de clasă dominantă» și dorea să fie mai mult. Teza 58 stabilise de mult timp axioma următoare: «Rădăcina spectacolului se află în solul economiei devenită abundentă și din aceasta cresc fructele ce tind în cele din urmă să domine piața spectaculară».

Această voință de modernizare și de unificare a spectacolului, legată de toate celelalte aspecte ale simplificării societății, este cea care a condus în 1989 birocrația rusă să se convertească deodată, ca un singur om, la prezenta *ideologie* a democrației: adică libertatea dictatorială a Pieței, temperată de recunoașterea Drepturilor omului spectator. Nimeni în Occident nu s-a gândit o singură zi la semnificația și consecințele unui eveniment mediatic atât de extraordinar. Progresul tehnicii spectaculare se dovedește și prin asta. N-a fost nevoie decât de înregistrarea aparenței unui fel de cutremur geologic. Se datează fenomenul, și îl considerăm destul de bine înțeles, mulțumindu-ne cu repetarea unui simplu semnal – căderea zidului Berlinului – la fel de indiscutabil ca și toate celelalte *semnale democratice.*

În 1991, primele efecte ale modernizării au apărut odată cu disoluția completă a Rusiei. Acolo se exprimă, mai pe față decât în Occident, rezultatul dezastruos al evoluției generale a economiei. Dezordinea nu este decât consecința acesteia. Pretutindeni se va pune aceeași întrebare de temut, care obsedează lumea de două secole încoace: cum să-i facem să muncească pe

săraci, acolo unde iluzia a dezamăgit, și acolo unde forțele au slăbit?

Teza 111, recunoscând primele simptome ale unui declin rus la a cărui explozie finală tocmai am asistat, și având în vedere dispariția apropiată a unei societăți mondiale care, precum se poate spune astăzi, *se va șterge din memoria calculatorului*, enunța această judecată strategică a cărei justețe va fi lesne resimțită: «Descompunerea mondială a alianței mistificării birocratice este, în ultimă instanță, factorul cel mai defavorabil pentru dezvoltarea actuală a societății capitaliste».

Această carte trebuie citită considerând că a fost cu bună știință scrisă în intenția de a dăuna societății spectaculare. Ea n-a spus niciodată nimic jignitor.

30 iunie 1992
Guy Debord

Prefață la cea de-a patra ediție italiană a Societății spectacolului[1]

Câteva traduceri ale acestei cărți, publicată la Paris către sfârșitul anului 1967, au apărut deja în vreo zece țări, iar adesea mai multe au fost produse în aceeași limbă, de către niște editori concurenți; și aproape întotdeauna ele sunt proaste. Primele traduceri au fost pretutindeni infidele și incorecte, cu excepția celei în portugheză și, poate, a celei în daneză. Traducerile publicate în olandeză și în germană sunt bune de la a doua încercare, cu toate că editorul german al acesteia a neglijat să corecteze la imprimare o mulțime de greșeli. În engleză și în spaniolă, trebuie așteptată a treia traducere pentru a ști ce-am scris. Totuși, n-am văzut nimic mai prost ca în Italia unde, chiar din 1968, editorul De Donato a scos cea mai groaznică traducere dintre toate și care n-a fost decât parțial îmbunătățită de către cele două traduceri rivale care au urmat. De altfel, în acel moment, Paolo Salvadori, ducându-se în birourile lor pentru a-i găsi pe responsabilii acestui exces, i-a bătut, și, literalmente, i-a scuipat în față, căci acesta este firesc modul de a acționa al traducătorilor buni, când se

[1] Această *Prefață* a fost publicată în 1979 de către editurile Vallechi din Florența, și Champ Libre din Paris.

întâlnesc cu alții mai proști. Este destul pentru a spune că a patra ediție în italiană, făcută de către Salvadori, este în sfârșit excelentă.

Această extremă carență a atâtor traduceri care, cu excepția celor patru sau cinci mai bune, nu mi-au fost prezentate, nu înseamnă că această carte ar fi mai greu de înțeles decât oricare altă carte care a meritat realmente vreodată să fie scrisă. Acest tratament nu este nici în mod specific rezervat lucrărilor subversive, pentru că în acest caz falsificatorilor cel puțin nu trebuie să le fie teamă că vor fi aduși în fața tribunalelor de către autor; sau pentru că inepția adăugată textului va înlesni cât de cât veleitățile de respingere a acestuia de către ideologi burghezi ori birocrați. Nu putem să nu constatăm că marea majoritate a traducerilor publicate în ultimii ani, indiferent de țară, și chiar atunci când este vorba de clasici, sunt prelucrate în același fel. Munca intelectuală salariată tinde în mod normal să urmeze legea producției industriale a decadenței, în care profitul întreprinzătorului depinde de rapiditatea execuției și de proasta calitate a materialului întrebuințat. Această producție, atât de ostentativ eliberată de orice aparență de menajare a gustului publicului, a putut specula cu o îndrăzneală crescândă pe supunerea forțată a cererii, și pe pierderea gustului care-i este consecința momentană în masa clientelei sale, iar asta de când, concentrată financiar și deci tot mai bine echipată tehnologic, deține pe întreg spațiul pieței monopolul prezenței non-calitative a ofertei. Fie că este vorba de o locuință, de carnea de vită sau de roadele minții dobitoace a unui traducător, ideea care se impune suveran este că se poate obține acum foarte repede, la un cost mai puțin ridicat, ceea ce înainte cerea un timp îndelungat de lucru calificat. Este foarte adevărat, de altfel, că traducătorii au puține motive de a-și uza coatele pe sensul unei cărți, și mai ales de a fi învățat mai înainte limba cu pricina, în condițiile în care aproape toți autorii de azi au scris ei înșiși cu o grabă atât de manifestă niște cărți care se

vor demoda într-un timp atât de scurt. De ce să traduci bine ceea ce deja era inutil să fie scris și care nu va fi citit? Sistemul spectacular este perfect pe această latură a armoniei sale speciale; el se năruie însă pe alte laturi.

Dar această practică uzuală a majorității editorilor este neadaptată în cazul *Societății spectacolului*, care interesează un public cu totul diferit și pentru o întrebuințare diferită. Există, de o manieră mult mai tranșantă decât altă dată, diverse feluri de cărți. Multe nu sunt nici măcar deschise; iar puține sunt copiate pe ziduri. Acestea își trag popularitatea și puterea lor de convingere tocmai din faptul că instanțele disprețuite ale spectacolului nu vorbesc despre ele, sau nu spun despre ele decât niște banalități în treacăt. Indivizii care vor trebui să-și joace viețile pornind de la o anumită descriere a forțelor istorice și a întrebuințării lor au chef, bineînțeles, să examineze prin ei înșiși documentele după niște traduceri riguros exacte. Fără îndoială, în condițiile prezente de producție supramultiplicată și de difuzare supraconcentrată a cărților, titlurile, în marea lor majoritate, nu cunosc succesul, sau mai adesea insuccesul, decât vreme de câteva săptămâni de la apariția lor. Adunătura grosolană a editării actuale își întemeiază pe acest lucru politica arbitrarului precipitat a faptului împlinit, care convine destul de bine cărților despre care nu se va vorbi, și oricum aiurea, decât o singură dată. Acest privilegiu îi lipsește aici, și este cu totul zadarnic de a traduce cartea mea la repezeală, deoarece lucrul va fi luat de la capăt de alții; iar proastele traduceri vor fi neîncetat înlocuite de altele mai bune.

Un ziarist francez ce redactase de curând un volum gros, anunțat ca fiind de natură să reînnoiască întreaga dezbatere de idei, își explica doar câteva luni mai târziu eșecul prin faptul că-i vor fi lipsit mai degrabă cititorii decât ideile. El declara deci că

suntem într-o societate în care nu se citește; și dacă Marx ar publica astăzi *Capitalul*, s-ar duce într-o seară să-și explice intențiile într-o emisiune literară la televiziune, iar a doua zi nu s-ar mai vorbi despre el. Această glumeață eroare își trădează într-adevăr mediul său de origine. Este evident că, dacă un om publică astăzi o adevărată carte de critică socială, el se va abține cu siguranță să apară la televizor sau în alte colocvii de același gen; astfel încât, zece sau douăzeci de ani mai târziu, se va vorbi încă despre el.

La drept vorbind, nu cred că există cineva în lume care să fie capabil să se intereseze de cartea mea, în afara celor care sunt dușmani ai ordinii sociale existente și care acționează efectiv plecând de la această situație. Certitudinea mea în această privință, bine întemeiată în teorie, este confirmată de observarea empirică a rarelor și săracelor critici sau aluzii pe care le-a suscitat printre cei care dețin, sau se străduiesc încă să obțină, autoritatea de a vorbi în mod public în spectacol, în fața celor care tac. Acești diverși specialiști ai aparențelor de discuții, pe care le mai numim încă, deși abuziv, culturale sau politice, și-au aliniat în mod obligatoriu logica și cultura după cele ale sistemului care se poate folosi de ei; și asta nu doar pentru că au fost selecționați de către el, dar mai ales pentru că ei n-au fost niciodată instruiți de către nimeni altcineva. Dintre toți cei care au citat această carte pentru a-i recunoaște vreo importanță, nu am văzut până acum pe nici unul care să fi riscat să spună, cel puțin pe scurt, despre ce era vorba: de fapt, nu era vorba pentru ei decât de a da impresia că n-o ignorau. Simultan, toți cei care i-au găsit un defect dau impresia că nu i-au găsit și altele, deoarece n-au spus nimic altceva. Dar de fiecare dată defectul precis avea ceva suficient pentru a-l satisface pe descoperitorul lui. Unul a văzut că această carte nu aborda problema statului; altul a văzut-o ca neținând defel cont de existența istoriei; un altul a respins-o ca fiind elogiul irațional

și incomunicabil al distrugerii pure; un altul a condamnat-o ca fiind ghidul secret al conduitei tuturor guvernelor constituite de la apariția sa. Cincizeci de alți critici au ajuns imediat la tot atâtea concluzii singulare, în același somn al rațiunii. Și fie că scriu asta în periodice, în cărți, sau în pamflete compuse *ad hoc*, același ton al neputinței capricioase a fost folosit de către toți, în lipsă de ceva mai bun. Din contră, după câte știu, uzinele din Italia sunt locul în care această carte și-a găsit, pentru moment, cei mai buni cititori. Muncitorii din Italia, care pot fi dați astăzi drept exemplu tuturor tovarășilor lor din toate țările pentru absenteismul lor, grevele lor sălbatice pe care nu le domolește nici o concesie particulară, lucidul lor refuz de a munci, disprețul lor față de lege și față de toate partidele etatiste, cunosc destul de bine subiectul din practică fiindcă au putut trage profit din tezele *Societății spectacolului*, chiar atunci când nu-i citeau decât niște mediocre traduceri.

Cel mai adesea, comentatorii au dat impresia că nu înțelegeau la ce întrebuințare se putea preta o carte care nu poate fi clasată în nici o categorie a producțiilor intelectuale pe care societatea încă dominantă își permite să le ia în considerație, și care nu este scrisă din punctul de vedere al niciunei meserii specializate pe care această societate o încurajează. Intențiile autorului au părut așadar obscure. Nu este însă aici nimic misterios. Clausewitz, în *Campania din 1815 în Franța*, a notat: «În orice critică strategică, esențialul este de a se plasa exact pe punctul de vedere al actorilor; e adevărat că adeseori este foarte dificil. Marea majoritate a criticilor strategice ar dispărea în întregime, sau s-ar reduce la niște vagi distincții de înțelegere, dacă scriitorii ar dori sau ar putea să se situeze cu gândul în toate circumstanțele în care se aflau actorii».

În 1967, doream ca Internaționala Situaționistă să aibă o carte de teorie. I.S. era în acel moment gruparea extremistă care făcuse cele mai multe lucruri pentru a readuce contestarea revoluționară în societatea modernă; și era lesne de văzut că această grupare, care își impusese deja victoria pe terenul criticii teoretice, și care o continuase abil pe terenul agitației practice, se apropia atunci de punctul culminant al acțiunii sale istorice. Era vorba deci ca o atare carte să fie prezentă în tulburările care se anunțau curând, și care s-o transmită mai departe, în vasta urmare subversivă pe care ele nu puteau să n-o inaugureze.

Se cunoaște puternica tendință a oamenilor de a repeta inutil fragmente simplificate din vechile teorii revoluționare, a căror uzură le este ascunsă de simplul fapt că nu încearcă să le aplice în vreo luptă efectivă, pentru a transforma condițiile în care se află efectiv; astfel încât ei nu înțeleg nici de ce aceste teorii au putut, cu șanse diverse, să fie angajate în luptele din alte vremuri. Cu toate acestea, nu este îndoielnic, pentru cel care examinează la rece chestiunea, faptul că cei care doresc să zdruncine realmente o societate stabilită trebuie să formuleze o teorie care să explice fundamental această societate; sau cel puțin care să dea impresia că o explică în mod satisfăcător. Deîndată ce această teorie este puțin divulgată, cu condiția ca asta să se întâmple în confruntările care perturbă liniștea publică, și chiar înainte de a ajunge să fie exact înțeleasă, nemulțumirea aflată pretutindeni în suspensie va fi agravată, și înăcrită, fie și numai auzind vag de existența unei condamnări teoretice a ordinii lucrurilor. Iar după aceea, începând să ducă furios războiul libertății, toți proletarii pot deveni strategi.

Fără îndoială, o teorie generală calculată în acest scop trebuie mai întâi să evite să apară ca o teorie vizibil falsă; și deci nu trebuie

să se expună riscului de a fi contrazisă de către urmarea lucrurilor. Dar trebuie să fie de asemenea o teorie absolut inadmisibilă. Trebuie ca ea să poată declara ca fiind rău, spre stupefacția indignată a tuturor celor care îl găseau bun, chiar centrul lumii existente, descoperindu-i natura exactă. Teoria spectacolului răspunde la aceste două exigențe.

Primul merit al unei teorii critice exacte este de a le face în același timp să pară ridicole pe toate celelalte. Astfel, în 1968 în vreme ce alte curente organizate care, în mișcarea de negare prin care a început degenerarea formelor de dominație ale acestor vremuri, ajunseseră să-și apere propria întârziere și micile lor ambiții, niciunul nedispunînd de o carte modernă de teorie și nici măcar nerecunoscînd nimic modern în puterea de clasă pe care era vorba să o răstoarne, situaționiștii au fost capabili să prezinte singura teorie a redutabilei revolte din mai; și singura care dădea seama de noile probleme pe cale să izbucnească și pe care nimeni nu le spusese. Cine deplânge consensul? Noi l-am ucis. *Cosa fatta capo ha.*

Cincisprezece ani mai înainte, în 1952, patru sau cinci persoane puțin recomandabile din Paris au decis să cerceteze depășirea artei. S-a întâmplat că, dintr-o urmare fericită a unui mers îndrăzneț pe această cale, vechile linii de apărare care stăviliseră precedentele ofensive ale revoluției sociale se vedeau depășite și răsturnate. Am descoperit în asta prilejul de a lansa o altă ofensivă. Această depășire a artei este «trecerea la nord-vestul» geografiei adevăratei vieți, care fusese atât de des căutată timp de mai mult de un secol, începând îndeosebi de la poezia modernă autodistrugându-se. Precedentele tentative, în care atâția exploratori se pierduseră, nu ajunseseră niciodată direct la o atare perspectivă. Probabil fiindcă le mai rămânea încă ceva de răscolit

în bătrâna provincie artistică, și mai ales fiindcă drapelul revoluțiilor părea înainte ținut de către alte mâini, mai experte. Dar niciodată această cauză nu mai îndurase o derută atât de completă și nu lăsase câmpul de luptă atât de pustiit, până în clipa în care ne-am aliat ei. Cred că reamintirea acestor circumstanțe este cea mai bună lămurire care poate fi dată ideilor și stilului *Societății spectacolului*. Iar în ce privește acest lucru, dacă veți binevoi să o citiți, veți vedea că cei cincisprezece ani pe care i-am petrecut meditând la ruina statului, nu i-am dormit și nici nu i-am pierdut.

Nu există nici un cuvânt de schimbat în această carte în care, în afară de două sau trei greșeli tipografice, nimic n-a fost corectat de-a lungul celor douăsprezece retipăriri pe care le-a cunoscut în Franța. Am satisfacția de a fi unul dintre rarele exemple contemporane de scriitor care să nu fi fost dezmințit imediat de către evenimente, și nu vreau să spun dezmințit de o sută sau de o mie de ori, ca alții, ci nici măcar o dată. Nu mă îndoiesc că toate tezele mele își vor afla confirmarea cu siguranță până la sfârșitul secolului, și chiar și după aceea. Rațiunea acestui fapt e simplă: am înțeles factorii constitutivi ai spectacolului «în fluxul mișcării, adică privită și din latura ei trecătoare», luând în considerare ansamblul mișcării istorice care a putut edifica această ordine, și care acum începe s-o distrugă. La această scară, cei unsprezece ani scurși din 1967, și în care am putut lua cunoștință destul de îndeaproape de conflicte, n-au fost decât un moment din urmarea necesară a ceea ce fusese scris; și asta cu toate că, în spectacolul însuși, acești ani au fost umpluți cu apariția și înlocuirea a șase sau șapte generații de gânditori unii mai definitivi decât alții. În tot acest timp, spectacolul n-a făcut decât să se apropie și mai exact de conceptul său, iar reala mișcare a negării lui n-a putut decât să se răspândească extensiv și intensiv.

Ținea, într-adevăr, de societatea spectaculară însăși să adauge ceva de care această carte, cred, n-avea nevoie: niște dovezi și niște exemple mai grave și mai convingătoare. Am putut vedea falsificarea îngroșându-se și coborând până la fabricarea lucrurilor celor mai triviale, precum o ceață năclăită care se adună la nivelul solului oricărei existențe cotidiene. Am putut vedea cum tinde către absolut, până la nebunia «telematică», controlul tehnic și polițist al oamenilor și al forțelor naturii, control ale cărui erori cresc la fel de repede ca și mijloacele. Am putut vedea minciuna statală dezvoltându-se în sine și pentru sine, uitând atât de iute legătura ei conflictuală cu adevărul și verosimilul, încât se poate uita pe sine și înlocui din oră în oră. Italia a avut recent ocazia să contemple această tehnică, în jurul răpirii și execuției lui Aldo Moro, în punctul cel mai înalt pe care l-a întâlnit vreodată, și care va fi totuși în curând depășit, aici sau în altă parte. Versiunea autorităților italiene, mai degrabă înrăutățită decât îmbunătățită prin o mie de retușuri succesive, și din care toți comentatorii și-au făcut o datorie de a o accepta în public, n-a fost nici o clipă credibilă. Intenția ei nu era să fie crezută, ci să fie singura în vitrină; și apoi să fie uitată, la fel ca o carte proastă.

A fost o operă mitologică cu mari mașinațiuni, în care eroi teroriști, capabili de transformări magice, devin vulpi pentru a-și prinde victima, lei pentru a nu se teme de nimeni atâta vreme cât o păstrează, și oi pentru a nu aduce nici cea mai mică atingere regimului pe care se prefac că-l sfidează. Ni se spune că au șansa de-a avea de-a face cu cea mai incapabilă dintre polițiii și că, în plus, s-au putut infiltra fără jenă în cele mai înalte sfere. Această explicație este prea puțin dialectică. O organizație rebelă care și-ar pune unii membri în contact cu serviciile de securitate ale statului, numai în cazul în care nu i-a introdus cu mulți ani înainte pentru ca ei să-și facă fidel treaba acolo până când sosește o măreață ocazie de

a fi utilizați, ar trebui să se aștepte ca manipulatorii să fie ei înșiși uneori manipulați; și ar fi deci lipsită de acea olimpiană siguranță de a nu fi pedepsită, care-l caracterizează pe șeful de stat major al «brigăzii roșii». Dar statul italian a plusat, întru aprobarea unanimă a celor care îl susțin. S-a gândit, ca și alții, să infiltreze cu agenți ai serviciilor sale speciale rețelele teroriste clandestine, în care aceștia reușesc să-și asigure o carieră rapidă până la conducere, făcând mai întâi să le cadă superiorii, precum o făcuseră, în contul Ochranei țariste, Malinovski care-l înșelă chiar pe Lenin cel viclean, sau Azev care, odată ajuns în fruntea «organizației de luptă» a partidului socialist-revoluționar, a împins măiestria până la a ordona el însuși asasinarea primului ministru Stolypin. O singură coincidență nefericită a venit să împiedice bunăvoința statului: serviciile sale speciale tocmai fuseseră dizolvate. Până acum, nici un serviciu secret nu era dizolvat asemeni încărcăturii unui petrolier uriaș în apele de coastă, bunăoară sau a unei fracțiuni din producția industrială modernă la Soveso. Păstrându-și arhivele, turnătorii, ofițerii angajați, el își schimba doar numele. Astfel, în Italia, S.I.M.-ul, Serviciul Informațiilor Militare al regimului fascist, atât de celebru pentru sabotajele și asasinatele sale din străinătate, devenise S.I.A.-ul, Serviciul de Informații al Apărării, sub regimul democrat-creștin. De altfel, când a fost programată pe computer un fel de doctrină robot a «brigăzilor roșii», lugubră caricatură a ceea se consideră că s-ar gândi și s-ar face dacă s-ar preconiza dispariția acestui stat, un lapsus al computerului – și cât de adevărat e că aceste mașini depind de inconștientul celor care le informează – a făcut să se atribuie singurului pseudo-concept pe care îl repetă mecanic «brigăzile roșii» aceeași siglă a S.I.M.-ului, numai că însemnând de data aceasta «Societatea Internațională a Multinaționalelor». Acest S.I.A., «scăldat în sânge italian», a trebuit să fie recent dizolvat pentru că, așa cum o mărturisește statul însuși *post-festum*, el este cel care, din 1969, executa direct, cel mai adesea cu bombe dar nu

întotdeauna, acea lungă serie de masacre ce era atribuită, în funcție de vremuri, anarhiștilor, neo-fasciștilor, sau situaționiștilor. Acum, când «brigăzile roșii» fac același lucru, și măcar o dată cu o valoare operațională net superioară, el nu mai poate desigur s-o combată, fiindcă a fost dizolvat. Într-un serviciu secret demn de acest nume, dizolvarea însăși este secretă. Nu putem distinge deci ce proporție din efective a fost trimisă la o pensie meritorie și ce altă proporție a fost afectată «brigăzilor roșii», sau împrumutată poate Șahului Iranului pentru a incendia un cinematograf din Abadan; ce altă proporție va fi fost discret exterminată de către un stat indignat probabil să afle că nu s-au respectat uneori instrucțiunile lui, și despre care se știe că nu va ezita niciodată să-i omoare pe fiii lui Brutus pentru a impune respectul legilor sale, de când intransigentul său refuz de a lua în considerare chiar și cea mai măruntă concesie pentru a-l salva pe Moro a făcut în fine dovada faptului că el poseda toate virtuțile de neclintit al Romei republicane.

Giorgio Bocca, care trece drept cel mai bun analist al presei italiene, și care a fost în 1975 primul păcălit al *Veridicului Raport* al lui Censor, inducând deîndată în eroare întreaga națiune, sau cel puțin pătura calificată care scrie în ziare, nu s-a gândit câtuși de puțin să se lase de meserie după această nefericită demonstrație a prostiei sale. Sau poate că este pentru el un lucru bun că ea a fost dovedită atunci printr-o experimentare atât de științifică, căci altfel am putea să fim pe deplin convinși că și-a scris din venalitate, sau de frică, în mai 1978, cartea *Moro – Una tragedia italiana*, în care se grăbește să înghită absolut toate mistificările puse în circulație, și să le dea afară imediat declarându-le excelente. O singură clipă, el este îndemnat să amintească miezul chestiunii, dar bineînțeles pe dos, când scrie acestea: «Azi, lucrurile s-au schimbat; cu teroarea roșie în spatele lor, facțiunile

muncitorești extremiste pot să se opună sau pot încerca să se opună politicii sindicale. Cine a asistat la o adunare muncitorească într-o uzină ca Alfa Romeo din Arese a putut să vadă că grupul de extremiști, care nu numără mai mult de o sută de indivizi, este totuși capabil să iasă în față și să lanseze niște acuzații și niște insulte pe care partidul comunist trebuie să le suporte». Că niște muncitori revoluționari insultă niște staliniști, obținând sprijinul aproape tuturor tovarășilor lor, nimic nu este mai normal, deoarece vor să facă o revoluție. Nu știu ei oare, instruiți cum sunt de către o îndelungată experiență, că trebuie în prealabil să-i alunge pe staliniști din adunări? Din cauză că n-au putut s-o facă, a eșuat revoluția în Franța în 1968, și în Portugalia în 1975. Ceea ce este absurd și odios, este să pretinzi că aceste «facțiuni muncitorești extremiste» pot ajunge pe această treaptă necesară pentru că ar avea, «în spatele lor», niște teroriști. Dimpotrivă, «brigăzile roșii», al căror terorism ilogic și orb nu poate decât să deranjeze, s-a pus pe roate tocmai pentru că un mare număr de muncitori italieni au scăpat din încadrarea poliției sindicalo-staliniste; iar *mass-media* a profitat de ocazie pentru a recunoaște în asta, fără urmă de îndoială, detașamentul lor avansat, și pe îngrijorătorii săi conducători. Bocca insinuează că staliniștii sunt obligați să suporte insultele, pe care le-au meritat pe deplin și pretutindeni de șaizeci de ani încoace, deoarece ar fi amenințați fizic de către niște teroriști pe care autonomia muncitorească i-ar ține în rezervă. Aceasta nu este decât o boccaserie deosebit de murdară, deoarece toată lumea știe că la această dată, și mult timp după aceea, «brigăzile roșii» se feriseră să-i atace personal pe staliniști. Cu toate că dorește să-și dea aerul acesta, ea nu-și alege la întâmplare perioadele de activitate, și nici victimele după bunul său plac. Într-o atare ambianță, constatăm inevitabil extinderea unei pături periferice a micului terorism sincer, mai mult sau mai puțin supravegheat, și tolerat momentan, asemeni unui eleșteu din care

se pot întotdeauna pescui la comandă câțiva vinovați, și se pot prezenta pe tavă; dar «forța de atac» a intervențiilor centrale n-a putut fi compusă decât din profesioniști; ceea ce este confirmat de către fiecare detaliu al stilului lor.

Capitalismul italian, și personalul său guvernamental odată cu el, este foarte împărțit în ceea ce privește chestiunea, într-adevăr vitală și eminamente nesigură, a întrebuințării staliniștilor. Anumite sectoare moderne ale marelui capital privat sunt și au fost în mod hotărât pentru; iar altele, pe care le sprijină numeroși gestionari ai capitalului întreprinderilor semi-private, sunt mai ostile. Înaltul personal statal are o mare autonomie de manevră, deoarece deciziile căpitanului primează asupra celor ale armatorului când corabia se scufundă, dar este el însuși indecis. Viitorul fiecărui clan depinde de modul în care va ști să-și impună motivele, probându-le în practică. Moro credea în «compromisul istoric», adică în capacitatea staliniștilor de a nimici până la urmă mișcarea muncitorilor revoluționari. O altă tendință, cea care este pentru moment în situația de a comanda controlorilor «brigăzilor roșii», nu credea în el; sau cel puțin considera că staliniștii, pentru micile servicii pe care le pot face, și pe care le vor face oricum, nu trebuie să fie exagerat de cruțați, și că trebuie ciomăgiți mai tare ca să nu devină prea insolenți. Am văzut că această analiză nu era lipsită de valoare deoarece, chiar dacă Moro a fost răpit în chip de afront inaugural adus «compromisului istoric» autentificat în cele din urmă printr-un act parlamentar, partidul stalinist a continuat să dea impresia că crede în independența «brigăzilor roșii». Prizonierul a fost păstrat în viață atâta vreme cât s-a crezut că se poate prelungi umilirea și jena prietenilor săi, care trebuiau să suporte șantajul prefăcându-se demn că nu înțeleg ce vor de la ei niște barbari necunoscuți. S-a terminat totuși cu el deîndată ce staliniștii și-au arătat colții, făcând public aluzie la niște

manevre obscure; iar Moro a murit dezamăgit. Într-adevăr, «brigăzile roșii» au un alt rol, de un interes mai general, care este de a dezbina și de a discredita proletarii care se ridică realmente împotriva statului și, poate, într-o zi, de a-i elimina pe unii din cei mai periculoși. Acest rol, staliniștii îl acceptă, deoarece îi ajută în greoaia lor misiune. Laturii care-i lezează pe ei, îi limitează excesele prin insinuări rostite cu jumătate de gură în public în momentele cruciale, și prin amenințări precise și proferate în constantele lor negocieri intime cu puterea statală. Arma lor de disuasiune este că ar putea spune la un moment dat tot ce știu despre «brigăzile roșii» de la început. Dar toată lumea știe că nu pot folosi această armă fără a rupe «compromisul istoric»; și deci că ei doresc sincer să poată rămâne la fel de discreți în această privință ca și în privința isprăvilor S.I.A.-ului propriu-zis, la vremea lui. Ce s-ar întâmpla cu staliniștii într-o revoluție? Astfel, ei sunt în continuare scuturați, dar nu prea tare. Când, la zece luni după răpirea lui Moro, aceleași invincibile «brigăzi roșii» împușcă pentru prima dată un sindicalist stalinist, partidul comunist reacționează deîndată, dar numai pe terenul formelor protocolare, amenințându-și aliații că-i vor obliga de-acum înainte să-l desemneze ca un partid, desigur tot fidel și constructiv, dar care va fi alături de majoritate, și nu ca înainte, alături în majoritate.

Burduful miroase întotdeauna a brânză, iar un stalinist va fi întotdeauna în elementul lui oriunde miroase a crimă ocultă în stat. De ce s-ar ofensa oare aceștia de atmosfera discuțiilor din vârful statului italian, cu bomba sub masă și cuțitul în mânecă? Nu se aranjau oare problemele în același stil între, de exemplu, Hrușciov și Beria, Kádár și Nagy, Mao și Lin Piao? Și, de altfel, conducătorii stalinismului italian s-au jucat ei înșiși de-a călăii în tinerețe, pe vremea primului lor compromis istoric, când se însărcinaseră, împreună cu ceilalți angajați ai «Cominternului», cu contra-revoluția în serviciul Republicii democrate spaniole, în 1937. Pe atunci, propria

lor «brigadă roșie» era cea care-l răpea pe Andres Nin, și-l omora într-o altă închisoare clandestină.

Numeroși italieni cunosc aceste triste evidențe, foarte îndeaproape, iar alții și mai numeroși le-au observat imediat. Dar ele nu sunt publicate nicăieri, căci unii n-au mijloacele s-o facă, iar ceilalți n-au chef. Doar la acest grad al analizei suntem îndreptățiți să evocăm o politică «spectaculară» a terorismului și nu, așa cum repetă vulgar finețea subalternă a atâtor ziariști și profesori, pentru că teroriștii ar fi animați uneori de dorința de a se vorbi despre ei. Italia rezumă contradicțiile sociale ale lumii întregi și încearcă, în maniera pe care-o cunoaștem, să desăvârșească într-o singură țară Sfânta Alianță represivă a puterii de clasă, burgheze sau birocrat-totalitare, care funcționează deja pe față pe toată întinderea pământului, în solidaritatea economică și polițistă a tuturor statelor; cu toate că, și aici, nu fără unele discuții sau răfuieli în stil italian. Fiind pentru moment țara cea mai avansată în alunecarea către revoluția proletară, Italia este de asemenea și laboratorul cel mai modern al contra-revoluției internaționale. Celelalte guverne născute din bătrâna democrație burgheză prespectaculară se uită cu admirație la guvernul italian, pentru impasibilitatea pe care știe s-o păstreze în miezul tumultuos al tuturor degradărilor și pentru demnitatea liniștită cu care domnește în noroi. Este o lecție pe care vor trebui s-o aplice la ei acasă pentru o lungă perioadă.

Într-adevăr, guvernele, și numeroasele competențe subordonate care le secundează, tind să devină pretutindeni mai modeste. Ele se mulțumesc deja să-și prezinte drept o pașnică și rutinieră rezolvare de afaceri curente gestiunea lor, funambulescă și speriată, a unui proces care devine tot mai insolit și pe care pierd speranța de a-l mai controla. Și asemeni lor, spiritul vremii

înlesnind acest lucru, marfa spectaculară a fost adusă la o uimitoare răsturnare a felului ei de justificare mincinoasă. Ea prezenta drept bunuri extraordinare, drept cheia unei existențe superioare, și poate chiar elitiste, niște lucruri cu totul normale și banale: un automobil, niște pantofi, un doctorat în sociologie. Ea este însă obligată astăzi să prezinte drept normale și familiare lucruri care au devenit întru totul extraordinare. Este aceasta oare o pâine, un vin, o roșie, un ou, o casă, un oraș? Cu siguranță că nu, deoarece o înlănțuire de transformări interne, utilă din punct de vedere economic și pe termen scurt celor care dețin mijloacele de producție, a păstrat numele și în mare parte aparența acestora, dar a scos din ele gustul și conținutul. Se garantează totuși că diversele bunuri consumabile răspund în mod indiscutabil acestor denumiri tradiționale, și se dă drept dovadă a acestui lucru faptul că nu mai există altceva, că deci nu mai există o posibilitate de comparație. Cum lucrurile se petrec astfel încât puțin oameni știu unde să găsească lucrurile autentice acolo unde ele mai există încă, falsul își poate însuși în mod legal numele adevăratului care a dispărut. Și același principiu care determină hrana sau locuința omului de rând se extinde pretutindeni, până la cărți sau la ultimele aparențe de dezbatere democratică care i se prezintă cu bunăvoință.

Contradicția esențială a dominației spectaculare în criză este că a eșuat în punctul în care era cea mai tare, în anumite satisfacții materiale banale, care excludeau numeroase alte satisfacții, dar care erau considerate suficiente pentru a obține adeziunea repetată a maselor de producători-consumatori. Și tocmai această satisfacție materială este cea pe care a poluat-o și pe care a încetat s-o mai ofere. Societatea spectacolului începuse pretutindeni prin constrângeri, prin înșelăciuni, prin sânge; dar ea promitea o urmare fericită. Ea se credea iubită. Acum, ea nu mai promite nimic. Ea nu mai spune: «Ceea ce apare este bun, ceea ce este

bun apare». Ea spune simplu: «Asta este». Ea mărturisește pe față că nu mai este, în esența sa, reformabilă, deși schimbarea este chiar natura ei, pentru a transmuta în mai rău fiecare lucru particular. Ea și-a pierdut toate iluziile generale despre sine.

Toți experții puterii, și toate computerele lor, sunt reuniți în permanente consultări pluridisciplinare, dacă nu pentru a găsi mijlocul de a vindeca societatea bolnavă, cel puțin pentru a-i păstra atâta cât se poate, și până într-o comă depășită, o aparență de supraviețuire, ca pentru Franco sau Boumediene. Un vechi cântec popular din Toscana încheie mai repede și mai savant: «*E la vita non è la morte / E la morte non è la vita / La canzone è gia finita*».

Cel care va citi cu atenție această carte va vedea că ea nu dă nici un fel de garanție despre victoria revoluției, nici despre durata operațiunilor ei, nici despre asprele căi pe care va trebui să le parcurgă, încă și mai puțin despre capacitatea ei, uneori lăudată cu ușurătate, de a aduce fiecăruia deplina fericire. Mai puțin decât oricare alta, concepția mea, care este istorică și strategică, nu poate considera că viața ar trebui să fie, pentru unicul motiv că acest lucru ar fi agreabil, o idilă fără greutăți și fără probleme; nici deci că ticăloșia câtorva proprietari sau șefi face singură nefericirea mulțimii. Fiecare este fiul faptelor sale, iar pasivitatea doarme așa cum își așterne. Cel mai mare rezultat al descompunerii catastrofale a societății de clasă este că, pentru prima dată în istorie, vechea problemă de a ști dacă oamenii, în marea lor masă, iubesc realmente libertatea, se vede depășită: căci acum ei vor fi constrânși s-o iubească.

E îndreptățit să recunoaștem dificultatea și imensitatea sarcinilor revoluției care dorește să stabilească și să mențină o societate fără clase. Ea poate lesne începe pretutindeni unde niște

adunări proletare autonome, nerecunoscând în afara lor nici o autoritate sau proprietate a cuiva, și plasându-și voința deasupra tuturor legilor și a tuturor specializărilor, vor aboli separarea indivizilor, economia de piață, statul. Dar ea nu va triumfa decât impunându-se universal, fără a lăsa vreo parcelă din teritoriul său vreunei forme subzistente de societate alienată. Acolo, se va vedea din nou o Atenă sau o Florență din care nimeni nu va fi exclus, extinsă până la marginile lumii; și care, doborându-și toți dușmanii, va putea în fine să se dedice cu bucurie adevăratelor diviziuni și confruntări fără sfârșit ale vieții istorice.

Cine mai poate crede într-o ieșire realistă mai puțin radicală? Sub fiecare rezultat și sub fiecare proiect al unui prezent nefericit și ridicol, vedem ivindu-se acel *Mene, Techel, Upfarsin*[1] care anunță căderea inevitabilă a tuturor cetăților de iluzii. Zilele acestei societăți sunt numărate; temeiurile și meritele ei au fost cântărite, și au fost găsite ușoare; locuitorii ei s-au împărțit în două tabere, dintre care una îi dorește dispariția.

Ianuarie 1979

[1] Formula apare în Biblie, în descrierea căderii Babilonului, Daniel, 5.25-28, și se traduce prin: «numărat, cântărit și împărțit». Interpretarea biblică a acestei formule este: «26. ... Numărat înseamnă că Dumnezeu ți-a numărat zilele domniei și i-a pus capăt. 27. Cântărit înseamnă că ai fost cântărit în cumpănă și ai fost găsit ușor! 28. Împărțit înseamnă că împărăția ta va fi împărțită și dată Mezilor și Perșilor!».

Societatea spectacolului

I. Separarea desăvârșită

«Dar, firește, timpul de azi... preferă lucrului existent imaginea, originalului – copia, realității – reprezentarea, esenței – aparența; căci sfântă *pentru el este numai* iluzia, profan *este însă* adevărul. *Mai mult, sfințenia crește în ochii lui în aceeași măsură în care descrește adevărul și sporește iluzia, în așa fel* încât cel mai înalt grad al iluziei *pentru el este și* cel mai înalt grad al sfințeniei.»

Feuerbach, Preacuvântare la ediția a doua a *Esenței creștinismului* [1]

1

Toată viața societăților în care domnesc condițiile moderne de producție se prezintă ca o imensă acumulare de *spectacole* [2].

---

[1] Ludwig Feuerbach, *Esența creștinismului*, trad. rom. de Petre Drăghici și Radu Stoichiță, Editura Științifică, București, 1961, p. 21.

[2] Debord îl parafrazează aici pe Marx, care își deschide *Capitalul* astfel: «Avuția societăților în care domnește modul de producție capitalist apare ca o uriașă îngrămădire de mărfuri» (vol. I, cartea I, secțiunea I, cap. I, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p.49).

Tot ceea ce era trăit în mod direct s-a îndepărtat într-o reprezentare.

2

Imaginile, care s-au desprins de fiecare aspect al vieții, fuzionează într-un curs comun, în care unitatea acestei vieți nu mai poate fi restabilită. Realitatea luată în considerare *în mod parțial* se manifestă în propria sa unitate generală ca pseudo-lume *aparte*, obiect destinat doar contemplării. Specializarea imaginilor despre lume se regăsește, desăvârșită, în lumea imaginii autonomizate, în care mincinosul s-a mințit pe el însuși. Spectacolul în general, ca inversiune concretă a vieții, este mișcarea autonomă a neviului.

3

Spectacolul se prezintă în același timp ca societatea însăși, ca o parte a ei și ca *instrument de unificare*. Ca parte a societății, el este prin excelență sectorul care concentrează orice privire și orice conștiință. Datorită faptului că acest sector este *separat*, el este și locul privirii înșelate și al falsei conștiințe, iar unificarea pe care o înfăptuiește nu e altceva decât un limbaj oficial al separației generalizate.

4

Spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, raport mijlocit de imagini.

5

Spectacolul nu poate fi înțeles ca exces al unei lumi a vederii, ca produs al tehnicilor de difuzare masivă a imaginilor. El este mai degrabă o *Weltanschauung* devenită efectivă, tradusă la scară materială. El este o viziune a lumii care s-a obiectivat.

6

Spectacolul, luat în totalitatea sa, este rezultatul și, în același timp, proiectul modului de producție existent. El nu este un supliment al lumii reale, un ornament adăugat ei. El este miezul irealismului societății reale. Sub toate formele sale specifice, informație sau propagandă, publicitate sau consum direct de divertisment, spectacolul constituie *modelul* actual al vieții dominante la nivel social. El este afirmarea omniprezentă a alegerii *deja făcute* în producție, precum și consumul său corespunzător. Forma și conținutul spectacolului deopotrivă sunt justificarea absolută a condițiilor și scopurilor sistemului existent. Spectacolul este, de asemenea, *prezența permanentă* a acestei justificări, prin faptul că ocupă partea principală din timpul trăit în afara producției moderne.

7

Separația face parte ea însăși din unitatea lumii, din praxisul social global care s-a scindat în realitate și în imagine. Practica socială, în fața căreia se afirmă spectacolul autonom, este și totalitatea reală în care se cuprinde spectacolul. Dar sciziunea care se produce în această totalitate o mutilează până într-acolo încât face ca spectacolul să se manifeste ca propriul său scop. Limbajul spectacolului se constituie din *semne* ale producției dominante, semne care sunt totodată și finalitatea ultimă a acestei producții.

8

Nu se poate contrapune în mod abstract spectacolul activității sociale efective; o asemenea dedublare este ea însăși dedublată. Spectacolul care inversează realul este, la rândul lui, realmente produs. În același timp, realitatea trăită este invadată efectiv de contemplarea spectacolului, preluând în sine ordinea

spectaculară și aderând la ea în mod necondiționat. Realitatea obiectivă e prezentă de ambele părți. Fiecare noțiune astfel fixată nu are ca temei decât trecerea în opusul său: realitatea apare în spectacol, în vreme ce spectacolul este real. Această alienare reciprocă este esența și suportul societății existente.

9

În lumea *realmente răsturnată,* adevăratul este un moment al falsului.

10

Conceptul de spectacol unifică și explică o mare diversitate de fenomene aparente. Diversitatea lor și contrastele dintre ele sunt aparențele acestei aparențe social organizate, care trebuie să fie ea însăși recunoscută în adevărul său general. Definit în propriii săi termeni, spectacolul este *afirmarea* aparenței și afirmarea fiecărei vieți omenești, adică sociale, ca simplă aparență. Dar critica ce intră în contact cu adevărul spectacolului îl dezvăluie ca fiind *negarea* vizibilă a vieții, ca o negare a vieții care *a devenit vizibilă.*

11

Pentru a descrie spectacolul, formarea și funcțiile sale, forțele care încearcă să-l distrugă, trebuie să facem o distincție artificială între niște elemente inseparabile. *Analizând* spectacolul, se vorbește într-o anumită măsură chiar limbajul spectacularului, prin aceea că se trece în spațiul metodologic al acelei societăți care se exprimă în spectacol. Dar spectacolul nu e nimic altceva decât *sensul* practicii totale a unei formațiuni economico-sociale, *programul său de lucru.* Este momentul istoric căruia îi aparținem.

12

Spectacolul se înfățișează ca o enormă pozitivitate indiscutabilă și inaccesibilă. El spune doar atât: «Ceea ce apare este bun, ceea ce este bun apare». Atitudinea pe care o pretinde din principiu este această acceptare pasivă, pe care a și obținut-o, de altfel, prin maniera sa de a apărea fără replică, prin monopolul său asupra aparenței.

13

Caracterul fundamental tautologic al spectacolului decurge din simplul fapt că mijloacele sale sunt în același timp scopul său. În imperiul pasivității moderne, el este soarele care nu apune niciodată. El acoperă toată suprafața pământului, scăldându-se la nesfârșit în propria-i glorie.

14

Societatea care se întemeiază pe industria modernă nu este în mod întâmplător sau superficial una spectaculară, ea este fundamental o societate *spectaculistă.* În spectacol, imagine a economiei dominante, scopul nu e nimic, dezvoltarea e totul. Spectacolul nu caută să ajungă decât la el însuși.

15

Ca indispensabilă podoabă compusă din obiecte produse acum, ca expunere generală a raționalității sistemului și ca sector economic avansat, care modelează în mod direct o multitudine crescândă de imagini-obiecte, spectacolul este *principala producție* a societății actuale.

16

Spectacolul îi aservește pe oameni în măsura în care economia i-a aservit deja complet. El nu este altceva decât economia

dezvoltându-se pentru ea însăși, reflectare fidelă a producției de lucruri și obiectivare infidelă a producătorilor.

17

Prima fază a dominației economiei asupra vieții sociale antrenase, în definirea oricărei realizări a omului, o evidentă degradare a lui *a fi* în *a avea*. Faza actuală, a ocupării totale a vieții sociale de către rezultatele acumulate ale economiei, conduce la o alunecare generalizată a lui *a avea* în *a părea*, singura sursă, de-acum, a prestigiului imediat și a funcției ultime a oricărui «a avea». În același timp, orice realitate individuală a devenit socială și direct dependentă de puterea socială, modelată de ea. Doar prin aceea că *nu este*, i se permite să apară.

18

Acolo unde lumea reală se transformă în simple imagini, ele devin ființe reale și motivații eficiente ale unui comportament hipnotic. Spectacolul, ca tendință de *a face vizibilă*, prin diferite mediații specializate, lumea care nu mai e direct sesizabilă, găsește în mod firesc în văz simțul omenesc privilegiat, așa cum altădată a fost pipăitul; simțul cel mai abstract și cel mai ușor de mistificat corespunde perfect abstracției generalizate a societății actuale. Dar spectacolul nu poate fi identificat cu simpla privire, nici atunci când aceasta e combinată cu ascultarea. El este ceea ce scapă activității oamenilor, reexaminării și corectării faptelor lor. El este contrariul dialogului. Pretutindeni unde există *reprezentare* independentă, spectacolul se reconstituie.

19

Spectacolul este moștenitorul tuturor *slăbiciunilor* proiectului filosofic occidental, care a fost o comprehensiune a activității dominată de categoriile *văzului* și care se întemeiază, de

asemenea, pe neîncetata desfășurare a raționalității tehnice exacte, născute din această gândire. Spectacolul nu realizează filosofia, ci filosofiază (*philosophise*) realitatea. Viața concretă a tuturor s-a degradat, devenind un univers *speculativ*.

20

Filosofia, ca putere a gândirii separate și ca gândire a puterii separate, n-a fost niciodată capabilă să depășească prin ea însăși teologia. Spectacolul este reconstrucția materială a iluziei religioase. Tehnica spectaculară n-a risipit norii religioși în care oamenii își situaseră propriile puteri rupte de ei, ci doar le-a legat din nou de o bază pământească. În acest fel, viața cea mai pământească devine opacă și irespirabilă. Ea nu mai alungă în ceruri, ci adăpostește în sine contestarea sa absolută, paradisul său amăgitor. Spectacolul este realizarea tehnică a exilării puterilor umane într-un dincolo, sciziunea desăvârșită în interiorul omului.

21

Pe măsură ce necesitatea e socialmente visată, visul devine necesar. Spectacolul este visul urât al societății moderne încătușate, care nu e, în cele din urmă, decât expresia dorinței sale de a dormi. Spectacolul e paznicul acestui somn[1].

---

[1] Aluzie la Freud: «Departe de a fi un factor de tulburare a somnului... visul este protector al somnului, pe care îl apără împotriva a ceea ce e susceptibil să-l tulbure... El nu poate evita să ne prilejuiască anumite tulburări, așa cum paznicul de noapte este obligat să facă el însuși zgomot urmărindu-i pe acei care, prin scandalul lor nocturn, ne-ar fi trezit cu siguranță». (Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieții cotidiene*, trad. rom. de Leonard Gavriliu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 143)

22

Faptul că puterea practică a societății moderne s-a rupt de aceasta și și-a construit un imperiu independent în spectacol, nu poate fi explicat decât printr-un alt fapt, și anume că acestei practici puternice îi lipsea în continuare coeziunea, rămânând în contradicție cu sine însăși.

23

La baza spectacolului se află cea mai veche specializare socială, specializarea puterii. Spectacolul este astfel o activitate specializată care vorbește în numele tuturor celorlalte. El e reprezentarea diplomatică a societății ierarhizate în fața ei însăși, în care orice altă luare de cuvânt e interzisă. Ceea ce e mai modern aici este și ceea ce e mai arhaic.

24

Spectacolul este discursul neîntrerupt pe care ordinea actuală îl ține despre sine, monologul său elogios. Este autoportretul puterii în epoca administrării totale a condițiilor de existență. Aparența fetișistă de pură obiectivitate în relațiile spectaculare maschează caracterul lor de relații între oameni și între clase: o a doua natură pare să domine mediul nostru, cu legile sale fatale. Dar spectacolul nu e produsul necesar al dezvoltării tehnice considerate ca o dezvoltare *naturală*. Societatea spectacolului este, dimpotrivă, forma care își alege propriul său conținut tehnic. Dacă spectacolul, înțeles în sensul restrâns de «mijloace de comunicare în masă», care sunt manifestarea sa superficială cea mai copleșitoare, poate crea impresia că invadează întreaga societate sub forma unei simple instrumentări, aceasta din urmă nu are totuși nimic neutru în ea, fiind tocmai instrumentarea care convine cel mai bine automișcării sale totale. Dacă nevoile sociale ale epocii în care se dezvoltă asemenea

tehnici nu pot fi satisfăcute decât prin mijlocirea lor, dacă administrarea acestei societăți și orice contact între oameni nu se mai pot efectua decât prin intermediul acestei puteri de comunicare instantanee, e pentru că o astfel de «comunicare» este esențialmente *unilaterală*, astfel încât concentrarea sa înseamnă acumularea în mâinile administrației sistemului existent a mijloacelor care îi permit realizarea acestei administrări determinate. Sciziunea generalizată a spectacolului este inseparabilă de *statul* modern, adică de forma generală a sciziunii în societate, produs al diviziunii muncii sociale și organ al dominației de clasă.

25

Separația este alfa și omega spectacolului. Instituționalizarea diviziunii sociale a muncii, constituirea claselor, dăduseră naștere unei prime contemplări sacre, ordinea mitică cu care se înconjoară, încă de la apariție, orice putere. Sacrul a justificat rânduirea cosmică și ontologică ce corespundea intereselor stapânilor, el a explicat și a înfrumusețat acolo unde societatea *nu era în stare s-o facă*. Orice putere separată a fost deci spectaculară, iar adeziunea tuturor la o asemenea imagine fixă nu însemna decât recunoașterea comună a unei prelungiri imaginare pentru sărăcia activității sociale reale, încă puternic resimțită ca o condiție unitară. Spectacolul modern exprimă, dimpotrivă, ceea ce societatea *poate să facă*, dar în această expresie *permisul* se opune în mod absolut *posibilului*. Spectacolul este conservarea inconștienței în schimbarea practică a condițiilor de existență. El este propriul său produs și cel care și-a impus regulile: el este un pseudosacru. Spectacolul arată ceea ce *este*: putere separată dezvoltându-se în ea însăși, prin creșterea productivității cu ajutorul perfecționării neîncetate a diviziunii muncii până la o parcelarizare a gesturilor, dominate

de mișcarea independentă a mașinilor și lucrând pentru o piață tot mai extinsă. În cursul acestei mișcări, în care forțele care s-au putut dezvolta separându-se nu s-au *regăsit* încă, au dispărut orice fel de comunitate și orice sens critic.

26

Odată cu separarea generalizată dintre muncitor și produsul său, se pierde orice punct de vedere unitar asupra activității desfășurate, orice comunicare personală directă între producători. Urmând progresul acumulării produselor separate și al concentrării procesului productiv, unitatea și comunicarea devin atributul exclusiv al conducerii sistemului. Reușita sistemului economic al separației este *proletarizarea* lumii.

27

Prin însăși reușita producției separate ca producție a separatului, experiența fundamentală legată în societățile primitive de o activitate principală este pe cale să se deplaseze, la polul dezvoltării sistemului, înspre nemuncă și inactivitate. Dar această inactivitate nu este cu nimic eliberată de activitatea producătoare: ea depinde de aceasta, este supunere neliniștită și admirativă la necesitățile și la rezultatele producției, fiind, de fapt, un produs al raționalității sale. Nu poate exista libertate în afara activității, iar în cadrul spectacolului orice activitate e negată, tot așa cum activitatea reală a fost integral mobilizată pentru edificarea acestui rezultat. Astfel, actuala «eliberare a muncii», creșterea timpului liber, nu înseamnă nicidecum eliberare în muncă sau eliberare a unei lumi modelate prin această muncă. Nimic din activitatea uzurpată în muncă nu se poate regăsi în supunerea la rezultatul său.

28

Sistemul economic întemeiat pe izolare este o *producție circulară a izolării*. Izolarea întemeiază tehnica, iar procesul tehnic izolează la rândul său. De la automobil la televizor, toate *bunurile selecționate* de către sistemul spectacular sunt și arme pentru consolidarea continuă a condițiilor de izolare a «mulțimilor însingurate». Spectacolul își regăsește tot mai concret propriile sale presupoziții.

29

Originea spectacolului se află în pierderea unității lumii, iar expansiunea uriașă a spectacolului modern exprimă totalitatea acestei pierderi: abstracția oricărei munci specifice ca și abstracția generală a producției de ansamblu se traduc perfect în spectacol, al cărui *mod concret de a fi* este tocmai abstracția. În spectacol, o parte a lumii *se reprezintă în* fața lumii și îi este superioară. Spectacolul nu este decât limbajul comun al acestei separări. Ceea ce unește spectatorii nu este decât un raport ireversibil cu centrul însuși care le menține izolarea. Spectacolul reunește separatul, dar îl reunește *ca separat*.

30

Alienarea spectatorului în profitul obiectului contemplat (care este, de altfel, rezultatul propriei sale activități inconștiente) se exprimă astfel: cu cât contemplă mai mult, cu atât trăiește mai puțin; cu cât acceptă mai mult să se recunoască în imaginile dominante ale nevoii, cu atât își înțelege mai puțin propria existență și propria dorință. Exterioritatea spectacolului în raport cu omul activ se manifestă prin aceea că propriile sale gesturi nu mai sunt ale lui, ci ale altuia, care i le reprezintă.

De aceea, spectatorul nu se simte nicăieri acasă, căci spectacolul e pretutindeni[1].

31

Muncitorul nu se produce pe sine, el produce o putere independentă[2]. *Succesul* acestei producții, abundența ei, se întorc la producător ca *abundență a deposedării*. Întreg timpul și spațiul lumii sale îi devin *străine* odată cu acumularea produselor sale alienate. Spectacolul este harta acestei noi lumi, hartă care îi acoperă cu precizie teritoriul. Tocmai forțele care ne-au scăpat ni *se înfățișează* în toată puterea lor.

32

Spectacolul în societate corespunde unei fabricări concrete a alienării. Expansiunea economică înseamnă, în principal, expansiunea acestei producții industriale precise. Ceea ce sporește odată cu economia funcționând pentru ea însăși, nu poate fi decât alienarea, care se afla deja în nucleul său original.

---

[1] Aluzie la Marx: «...înstrăinarea muncitorului în obiectul său își găsește expresia în următoarele: cu cât muncitorul produce mai mult, cu atât are de consumat mai puțin; cu cât produce mai multe valori, cu atât mai lipsit de valoare și demnitate devine el însuși; cu cât e mai bine format produsul său, cu atât mai deformat e muncitorul; cu cât mai civilizat e obiectul său, cu atât mai barbar este muncitorul; cu cât mai puternică este munca sa, cu atât mai neputincios devine muncitorul; cu cât mai ingenioasă (*geistreich*) devine munca lui, cu atât mai mare devine sărăcia spirituală (*geistlos*) a muncitorului și sclavia lui față de natură» (*Manuscrisele economico-filosofice*, Primul manuscris, cap. «Munca înstrăinată», § XXIII, p. 64, trad. rom. de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Politică, București, 1987).

[2] Aluzie la Marx: «...obiectul produs de muncă, produsul ei, i se opune ca ceva *străin*, ca o *forță independentă* de producător» (*Manuscrisele economico-filosofice*, p. 62).

33

Omul separat de produsul său produce el însuși cu o forță din ce în ce mai mare toate detaliile lumii lui, separându-se astfel din ce în ce mai mult de lumea sa. Cu cât viața e mai mult produsul său, cu atât el e mai separat de propria sa viață.

34

Spectacolul este *capitalul* ajuns la un asemenea grad de acumulare încât devine imagine.

II. Marfa ca spectacol

«Căci marfa nu poate fi înțeleasă în esența sa autentică decât ca o categorie universală a existenței sociale totale. Doar în acest context reificarea apărută în raportul comercial dobândește o semnificație decisivă, atât pentru evoluția obiectivă a societății, cât și pentru atitudinea oamenilor față de ea, pentru supunerea conștiinței lor la formele în care această reificare se exprimă... Această supunere se accentuează și datorită faptului că odată cu sporirea raționalizării și mecanizării procesului de muncă, activitatea muncitorului își pierde caracterul său de activitate, pentru a deveni o atitudine contemplativă.»

Lukács, *Istorie și conștiință de clasă*

35

În această mișcare esențială a spectacolului, ce constă în a relua în sine tot ce exista în activitatea umană *în stare fluidă*, pentru a-l poseda în stare coagulată, sub forma unor lucruri devenite valoare exclusivă prin *formularea negativă* a valorii trăite, recunoaștem vechiul nostru dușman, cel care știe atât de bine să dea impresia, la prima vedere, a ceva trivial și de la sine

înțeles, când, de fapt, el este atât de complex și atât de plin de subtilități metafizice: *marfa*[1].

36

Principiul fetișismului mărfii, dominația societății de către «lucruri suprasensibile deși sensibile», este cel care se împlinește în mod absolut în spectacol, acolo unde lumea sensibilă e înlocuită cu o selecție de imagini existând deasupra ei, selecție care poate fi totuși recunoscută ca sensibilul prin excelență.

37

Lumea deopotrivă prezentă și absentă pe care spectacolul ne-o *arată* este lumea mărfii dominând tot ceea ce este trăit. Iar lumea mărfii este înfățișată *așa cum este*, căci mișcarea sa e identică cu *îndepărtarea* oamenilor unul de altul și de produsul lor global.

38

Scăderea calității obiectelor pe care le elogiază, atât de evidentă la toate nivelurile limbajului spectacular, și a conduitelor pe care le reglează, nu face decât să exprime însușirile fundamentale ale producției reale care înlătură realitatea: forma-marfă e întrutotul egalitatea cu sine, categoria cantitativului. Ea dezvoltă cantitativul și nu se poate dezvolta decât în el.

---

[1] Aluzie la Marx: «La prima vedere o marfă pare un lucru simplu, banal. Analiza ei arată însă că marfa este un lucru foarte complicat, plin de subtilități metafizice și de ciudățenii teologice» (*Capitalul*, I, I, 4, «Caracterul de fetiș al mărfii și misterul său», în *vol.cit.*, p. 85).

39

Această dezvoltare ce exclude calitativul este supusă ea însăși, ca și dezvoltare, procesului calitativ: spectacolul semnifică tocmai faptul că el a depășit pragul *propriei sale abundențe*; aceasta nu e adevărat, la nivel local, decât în câteva puncte, dar este întrutotul adevărat la scară universală, care este referința originală a mărfii, referință pe care mișcarea sa practică, unificând Pământul ca piață mondială, a verificat-o.

40

Dezvoltarea forțelor de producție a fost *istoria reală inconștientă* care a construit și a modificat condițiile de existență ale grupurilor umane ca și condiții de supraviețuire și de extindere a acestor condiții: baza economică a tuturor acțiunilor lor. Sectorul mărfii a determinat, în interiorul unei economii naturale, constituirea unui surplus al supraviețuirii. Producția de mărfuri, care implică schimbul de produse diferite între producători independenți, a putut să rămână multă vreme artizanală, având o funcție economică marginală, în care adevărul său cantitativ rămâne încă mascat. Cu toate acestea, acolo unde a găsit condițiile sociale ale marelui comerț și ale acumulării de capitaluri, ea și-a întins dominația totală asupra economiei. Întreaga economie a devenit atunci ceea ce marfa se dovedise a fi de-a lungul acestei cuceriri: un proces de dezvoltare cantitativă. O asemenea desfășurare neîncetată a puterii economice sub forma mărfii, desfășurare ce a transfigurat munca omenească în muncă-marfă, în *salariat*, ajunge în mod cumulativ la o abundență în care problema primă a supraviețuirii este, fără îndoială, rezolvată, dar de așa manieră încât ea trebuie reconsiderată mereu și pusă de fiecare dată la un nivel superior. Creșterea economică eliberează societățile de presiunea naturală care le obliga la lupta imediată pentru supraviețuire, dar

acum ele nu s-au mai eliberat de eliberatorul lor. *Independența* mărfii s-a extins la ansamblul economiei asupra căreia domnește. Economia transformă lumea, dar o transformă numai într-o lume a economiei. Pseudonatura în care munca omenească s-a alienat cere acesteia să rămână la nesfârșit în *slujba ei*, slujbă care, nefiind judecată și iertată de păcate decât prin ea însăși, reușește să concentreze toate eforturile și proiectele social-mente licite. Abundența mărfurilor, adică a raporturilor de piață, nu mai poate fi decât *supraviețuirea sporită*.

41

Dominația mărfii s-a exercitat mai întâi într-un mod mascat asupra economiei care, ca bază materială a vieții sociale, rămânea și ea neobservată și neînțeleasă, asemeni unui lucru familiar ce nu e totuși cunoscut. Într-o societate în care marfa concretă rămâne rară sau minoritară, dominația aparentă a banului se impune ca emisarul investit cu puteri depline și vorbește în numele unei puteri necunoscute. Odată cu revoluția industrială, cu diviziunea manufacturieră a muncii și cu producția masivă pentru piața mondială, marfa apare în mod efectiv ca o putere care vine să *ocupe* realmente viața socială. Tot atunci are loc și nașterea economiei politice ca știință dominantă și ca știință a dominației.

42

Spectacolul este momentul în care marfa a ajuns *să ocupe în totalitate* viața socială. Nu numai că raportul cu marfa devine vizibil, dar nu se mai vede nimic în afara lui: tot ce se vede este lumea sa. Producția economică modernă își mărește dictatura extensiv și intensiv. În locurile mai puțin industrializate, dominația sa e deja prezentă prin câteva mărfuri-vedetă și sub forma dominației imperialiste a zonelor aflate în fruntea dezvoltării

productivității. În aceste zone avansate, spațiul social este invadat de o suprapunere continuă de straturi geologice de mărfuri. În momentul celei de-a «doua revoluții industriale», consumul alienat devine, pentru mase, o datorie suplimentară față de producția alienată. *Întreaga muncă vândută* a unei societăți se transformă la nivel global, în *marfă totală*, al cărei ciclu trebuie să se continue. Pentru aceasta, e necesar ca marfa totală să revină în mod fragmentar la individul fragmentar, absolut separat de forțele de producție ce acționează ca un întreg. Aici trebuie deci să se specializeze, la rândul său, și știința specializată a dominației: astfel, ea se fărâmițează în sociologie, psihotehnică, cibernetică, semiologie etc., veghind la autoreglarea tuturor nivelelor procesului.

43

Dacă în faza primitivă a acumulării capitaliste «economia politică nu vede în *proletar* decât *muncitorul*[1]» care trebuie să primească minimul indispensabil pentru conservarea forței sale de muncă, fără a-l considera vreodată «în timpul său liber, în umanitatea sa», această poziție de idei a clasei dominante se răstoarnă deîndată ce gradul de abundență atins în producția de mărfuri reclamă un plus de colaborare din partea muncitorului. Acesta, spălat brusc de disprețul care-i este clar arătat de

[1] Aluzie la Marx: «Se înțelege de la sine că pe proletar, adică pe omul care, nedispunând nici de capital, nici de rentă funciară, trăiește exclusiv din muncă, și anume dintr-o muncă unilaterală, abstractă, economia politică îl consideră numai ca muncitor. De aceea ea poate să susțină că, muncitorul asemeni oricărui cal, trebuie să câștige atât cât să poată munci. Ea nu-l consideră în timpul când nu lucrează, nu-l consideră ca om, ci lasă aceasta în seama tribunalelor penale, în seama medicilor și a religiei, a tabelelor statistice și politicii, în seama starostelui cerșetorilor» (*Manuscrisele economico-filosofice din 1844*, Primul manuscris, p. 24).

modalitățile de organizare și supraveghere a producției, se vede, în afara orelor de program, tratat zilnic, fie și doar aparent, ca o persoană importantă, cu o politețe zeloasă, sub deghizarea consumatorului. Acum *umanismul mărfii* are grijă de «timpul liber și umanitatea» muncitorului, pentru simplul motiv că economia politică poate și trebuie să domine aceste sfere *ca economie politică*. În acest fel, «renegarea desăvârșită a omului» a cuprins totalitatea existenței umane.

44

Spectacolul este un permanent război al opiului pentru a impune identificarea bunurilor cu mărfurile și a satisfacției cu supraviețuirea sporind conform propriilor sale legi. Dar dacă supraviețuirea consumabilă e ceva care trebuie să sporească mereu, aceasta se datorează și faptului că ea *conține mereu în sine privațiunea*. Dacă nu există nici un dincolo al supraviețuirii sporite, nici un punct în care ar putea să-și înceteze creșterea, e pentru că ea însăși nu este dincolo de privațiune, ci doar privațiune devenită mai bogată.

45

Odată cu automatizarea, care este sectorul cel mai avansat al industriei moderne și, în același timp, modelul în care se rezumă perfect practica sa, trebuie ca lumea mărfii să depășească această contradicție: instrumentarea tehnică ce suprimă în mod obiectiv munca trebuie să aibă în vedere, în egală măsură, păstrarea *muncii ca marfă* și ca unic loc de naștere a mărfii. Pentru ca automatizarea, sau orice altă formă mai puțin extremă de creștere a productivității muncii, să nu aibă ca efect diminuarea efectivă a timpului de muncă socialmente necesar la scara societății, se impune crearea de noi locuri de muncă. Sectorul terțiar, serviciile, sunt o imensă rețea de linii de front ale

unei întregi armate de distribuire și de elogiere a mărfurilor actuale; mobilizare de forțe înlocuitoare ce descoperă oportun, în facticitatea însăși a nevoilor relative la asemenea mărfuri, necesitatea unei atari organizări a muncii din spatele frontului.

46

Valoarea de schimb nu s-a putut forma decât ca agent al valorii de întrebuințare, dar victoria dobândită cu propriile arme a creat condițiile dominației sale autonome. Mobilizând orice trebuință umană și acaparând monopolul satisfacerii sale, ea a sfârșit prin *a dirija trebuința.* Procesul de schimb s-a identificat cu toate trebuințele posibile și le-a redus după voia sa. Valoarea de schimb este condotierul valorii de întrebuințare, care sfârșește prin a duce războiul pe propria socoteală.

47

Această constantă a economiei capitaliste, care este *scăderea tendențială a valorii de întrebuințare*, dezvoltă o nouă formă de privațiune în interiorul supraviețuirii sporite, în care se menține totuși vechea penurie, pentru că ea obligă pe marea majoritate a oamenilor, în calitatea lor de muncitori salariați, să participe la continuarea infinită a efortului său și pentru că fiecare știe că trebuie să i se supună sau să moară. Realitatea acestui șantaj, faptul că trebuința, în forma sa cea mai elementară (mâncatul, locuitul), nu mai există decât încătușată în bogăția iluzorie a supraviețuirii sporite, este baza reală a acceptării iluziei în general în consumul de mărfuri moderne. Consumatorul real devine consumator de iluzii. Marfa este această iluzie efectiv reală, iar spectacolul manifestarea sa generală.

48

Valoarea de întrebuințare, cuprinsă odinioară implicit în valoarea de schimb, trebuie să fie proclamată acum în mod explicit în realitatea inversată a spectacolului, tocmai pentru că realitatea sa efectivă este erodată de economia de piață supradezvoltată și pentru că o viață falsă are nevoie de o pseudojustificare.

49

Spectacolul este cealaltă față a banului: echivalentul general abstract al tuturor mărfurilor[1]. Dar dacă banul a dominat societatea în calitatea sa de reprezentare a echivalenței centrale, adică a caracterului schimbabil al numeroaselor bunuri a căror întrebuințare nu putea fi comparată, spectacolul este complementul său modern dezvoltat, în care totalitatea lumii pieței apare în bloc, ca o echivalență generală cu ceea ce ansamblul societății poate să fie și să facă. Spectacolul este banul pe care *doar îl privim*, căci în el totalitatea trebuințelor s-a schimbat deja contra totalității reprezentărilor abstracte. Spectacolul nu e numai servitorul *pseudoîntrebuințării*, el este deja în sine pseudoîntrebuințare a vieții.

50

Rezultatul concentrat al muncii sociale, în momentul abundenței *economice*, devine aparent și supune orice realitate aparenței, care este acum un produs al aparenței. Capitalul nu mai este centrul invizibil care dirijează modul de producție: acumularea sa îl etalează în toate dimensiunile sale sub formă

[1] Referire la Marx și la analiza lui a formei bani din *Capitalul*, Cartea I, secțiunea I, cap. 2, «Procesul schimbului».

de obiecte sensibile. Toată întinderea societății este portretul lui.

51

Victoria economiei autonome trebuie să fie în același timp pierzania sa. Forțele pe care le-a dezlănțuit suprimă *necesitatea economică*, baza imuabilă a vechilor societăți. Când o înlocuiește cu necesitatea dezvoltării economice infinite, ea nu poate decât să înlocuiască satisfacerea nevoilor umane primare sumar recunoscute cu o fabricare neîntreruptă de pseudonevoi, care se reduc la unica pseudonevoie a menținerii dominației sale. Dar economia autonomă se separă pentru totdeauna de nevoia profundă tocmai în măsura în care ea iese din *inconștientul social* care depindea de ea fără s-o știe. «Tot ceea ce este conștient se uzează. Ceea ce este inconștient rămâne inalterabil. Dar, odată eliberat, nu cade și el în ruină?» (Freud).

52

În momentul în care societatea descoperă că depinde de economie, economia este, de fapt, cea care depinde de ea. Această putere subterană, ce sporise până la a se manifesta suveran, și-a pierdut și ea puterea. Acolo unde se afla sinele economic trebuie sa apară *eul*[1]. Subiectul nu se poate ivi decât din societate, mai exact din lupta sa internă. Posibila sa existență depinde de rezultatele luptei de clasă care se dovedește a fi produsul și producătorul întemeierii economice a istoriei.

[1] Parafrazare a celebrei formule freudiene din *Neue Folge der Vorlesungen in die Psychoanalyse* (1932): «Wo *Es* war soll *Ich* werden», acolo unde a fost sinele, trebuie să fie (să devină) eul.

53

Conștiința dorinței și dorința conștiinței se identifică în acest proiect care, în forma sa negativă, urmărește abolirea claselor, adică posesia directă de către muncitori a tuturor momentelor activității lor. *Contrariul* său este societatea spectacolului, în care marfa se contemplă pe sine într-o lume pe care a creat-o ea însăși.

III. Unitate și diviziune în aparență

«O nouă și vie polemică se desfășoară în țară pe frontul filosofiei, în jurul conceptelor «unul se divizează în doi» și «doi fuzionează în unul». Această dezbatere este o luptă între cei care sunt pentru și cei care sunt împotriva dialecticii materialiste, o luptă între două concepții despre lume: concepția proletară și concepția burgheză. Cei care susțin că «unul se divizează în doi» este legea fundamentală a lucrurilor sunt de partea dialecticii materialiste; cei care susțin că legea fundamentală a lucrurilor este «doi fuzionează în unul» sunt împotriva dialecticii materialiste. Cele două părți au trasat o linie de demarcație netă între ele, iar argumentele lor sunt diametral opuse. Această polemică reflectă pe plan ideologic lupta de clasă ascuțită și complexă ce se poartă în China și în lume.»

Drapelul roșu din Pekin,
21 septembrie 1964

54

Spectacolul, asemeni societății moderne, este deopotrivă unit și divizat. Ca și aceasta, el își construiește unitatea pe dezbinare. Dar contradicția, atunci când apare în spectacol, este

la rândul ei contrazisă printr-o răsturnare a sensului său, astfel încât diviziunea înfățișată e unitară, în timp ce unitatea înfățișată e divizată.

55

Lupta puterilor constituite pentru conducerea aceluiași sistem socio-economic se derulează sub forma contradicției oficiale, contradicție aparținând, de fapt, unității reale; aceasta atât la scară mondială, cât și în interiorul fiecărei națiuni.

56

Falsele lupte spectaculare dintre formele rivale ale puterii separate sunt și reale în același timp, prin aceea că exprimă dezvoltarea inegală și conflictuală a sistemului, interesele relativ contradictorii ale claselor sau ale subdiviziunilor de clase care recunosc sistemul și își definesc propria participare la puterea lui. La fel cum dezvoltarea economiei celei mai avansate înseamnă confruntarea anumitor priorități cu altele, gestionarea totalitară a economiei de către o birocrație de stat, și condiția țărilor situate în sfera colonizării sau a semicolonizării, sunt definite prin particularități ale organizării producției și puterii. Aceste diverse opoziții pot să se manifeste în cadrul spectacolului, conform unor criterii cu totul diferite, sub forma unor societăți absolut distincte. Dar, după criteriul realității efective a sectoarelor particulare, adevărul particularității lor rezidă în sistemul universal care le conține: în mișcarea unică ce a făcut din planetă spațiul său, capitalismul.

57

Societatea purtătoare a spectacolului nu domină regiunile subdezvoltate numai prin hegemonia sa economică. Ea le domină *ca societate a spectacolului*. Acolo unde baza materială

lipsește încă, societatea modernă a invadat deja spectacular spațiul social al fiecărui continent. Ea definește programul unei clase conducătoare și veghează la constituirea sa. Ea oferă revoluționarilor locali falsele modele de revoluție în aceeași manieră în care își etalează pseudobunurile râvnite în piață. Spectacolul specific al puterii birocratice, care deține controlul asupra unora din țările industriale, face parte din spectacolul total, ca pseudonegare generală a sa, dar și ca sprijin al său. Dacă spectacolul, privit în diversele sale variante locale, scoate în evidență specializări totalitare ale discursului și ale administrației sociale, acestea din urmă ajung să se combine, la nivelul funcționării globale a sistemului, într-o *diviziune mondială a sarcinilor spectaculare*.

58

Diviziunea sarcinilor spectaculare, care păstrează generalitatea ordinii existente, păstrează în principal polul dominant al dezvoltării sale. Rădăcina spectacolului se află în solul economiei devenită abundentă și din aceasta cresc fructele ce tind în cele din urmă să domine piața spectaculară, în ciuda barierelor protecționiste ideologico-polițienești ale vreunui spectacol local cu pretenții autarhice.

59

Mișcarea de *banalizare* care, dincolo de diversiunile sclipitoare ale spectacolului, domină la scară mondială societatea modernă, o face de asemenea și în fiecare din punctele în care consumul lărgit de mărfuri a multiplicat în aparență rolurile și obiectele de ales. Supraviețuirile religiei și ale familiei – care rămâne forma principală a moștenirii puterii de clasă – și deci ale represiunii morale pe care ele o asigură pot intra în combinație cu afirmarea redundantă a plăcerii din *această* lume,

lume care nu este produsă decât ca pseudoplăcere care conservă în ea represiunea. Acceptării tâmpe a ceea ce există i se poate adăuga revolta pur spectaculară: aceasta traduce simplul fapt că insatisfacția însăși a devenit marfă deîndată ce abundența economică a fost capabilă să-și extindă producția până la nivelul prelucrării unei asemenea materii prime.

60

Concentrând în sine imaginea unui rol posibil, vedeta, reprezentarea spectaculară a omului viu concentrează deci această banalitate. Condiția de vedetă înseamnă specializarea în *trăire aparentă*, obiect al identificării cu viața aparentă fără profunzime, care trebuie să compenseze fragmentarea specializărilor productive efectiv trăite. Vedetele există pentru a imagina tipuri diferite de stiluri de viață și de stiluri de comprehensiune a societății, libere să se manifeste la nivel *global*. Ele întruchipează rezultatul inaccesibil al *muncii* sociale, mimând subprodusele acestei munci, care sunt ca prin minune transferate unor poziții superioare ei și care devin scopuri ale sale: *puterea* și *vacanța*, decizia și consumul care se află la începutul și la sfârșitul unui proces necontestat. Într-un caz, puterea guvernamentală este cea care se personalizează în pseudovedetă; în celălalt, vedeta consumului e plebiscitată ca pseudoputere asupra a ceea ce e trăit. Dar, tot așa cum activitățile vedetei nu sunt cu adevărat globale, ele nu sunt nici variate.

61

Agentul spectacolului pus în scenă ca vedetă este contrariul individului, dușmanul individului, la fel de evident în el însuși, cât și pentru ceilalți. Funcționând în spectacol ca model de identificare, el a renunțat la orice calitate autonomă, ca să se identifice cu legea generală a supunerii la mersul lucrurilor. Vedeta

consumului, fiind în exterior reprezentare a diferitelor tipuri de personalitate, prezintă pe fiecare din aceste tipuri ca având în egală măsură acces la totalitatea consumului și găsindu-și astfel fericirea în el. Vedeta deciziei trebuie să posede stocul complet din ceea ce a fost admis drept calități umane. Astfel, divergențele oficiale dintre ele sunt anulate prin asemănarea oficială, care este presupoziția excelenței lor în toate domeniile. Hrușciov devenise general ca să decidă în bătălia de la Kursk, nu pe câmpul de luptă, ci la a douăzecea ei aniversare, pe când era deja stăpân al statului. Kennedy rămăsese un orator chiar și pentru pronunțarea propriului necrolog, deoarece Theodore Sorensen continua în acel moment să redacteze discursurile pentru succesorul său, într-un stil care contase atât de mult în impunerea personalității celui dispărut. Oamenii admirabili în care se personifică sistemul sunt bine cunoscuți ca nefiind ceea ce sunt; ei au devenit oameni mari coborându-se sub nivelul realității celei mai mărunte vieți individuale, iar asta o știe oricine.

62

Falsa alegere din abundența spectaculară, alegere ce rezidă în juxtapunerea de spectacole concurențiale și solidare ca și în juxtapunerea rolurilor (semnificate și jucate îndeosebi de către obiecte), exclusive și inseparabile în același timp, se dezvoltă în lupta dintre calități fantomatice destinate să stârnească adeziunea la trivialitatea cantitativă. Astfel renasc false opoziții arhaice, regionalisme sau rasisme destinate să transfigureze în superioritate ontologică excepțională vulgaritatea pozițiilor ierarhice în consum. Astfel se recompune interminabila serie de înfruntări derizorii, mobilizând un interes subludic, de la competițiile sportive până la cele electorale. Acolo unde s-a instaurat consumul abundent, apare în prim-planul rolurilor înșelătoare o opoziție spectaculară principală între tineri și adulți: căci nicăieri

nu există adult stăpân pe viața sa, iar tinerețea, simbol al schimbării, nu e nicidecum proprietatea acestor oameni, tineri acum, ci a sistemului economic, semn al dinamismului capitalismului. Sunt *lucruri* care domină și care sunt tinere, care se înlătură și se înlocuiesc unele pe altele.

63

În spatele opozițiilor spectaculare se ascunde *unitatea mizeriei*. Dacă forme diverse ale aceleiași alienări se înfruntă sub masca alegerii totale, aceasta se datorează faptului că ele se întemeiază pe contradicții reale refulate. În funcție de necesitățile stadiului specific al mizeriei pe care o dezminte și o menține, spectacolul există într-o formă *concentrată* sau într-o formă *difuză*. În ambele cazuri, el nu e decât o imagine de unificare fericită înconjurată de dezolare și oroare, în miezul liniștit al nenorocirii.

64

Spectacularul concentrat aparține esențialmente capitalismului birocratic, deși el poate fi importat ca tehnică a puterii statale în economiile mixte mai înapoiate, sau în anumite momente de criză ale capitalismului avansat. Proprietatea birocratică este într-adevăr concentrată prin aceea că birocratul individual nu întreține raporturi cu posesiunea economiei globale decât prin intermediul comunității birocratice și ca membru al acestei comunități. În afară de aceasta, producția de mărfuri, mai puțin dezvoltată, apare și ea sub o formă concentrată: marfa pe care birocrația o deține este munca socială totală, iar ceea ce ea revinde societății este supraviețuirea sa în bloc. Dictatura economiei birocratice nu poate lăsa maselor exploatate nici un spațiu notabil de alegere, pentru că a trebuit să aleagă totul prin ea însăși și pentru că orice alegere exterioară, fie că privește

alimentația sau muzica, înseamnă deja alegerea distrugerii sale complete. Ea trebuie să fie însoțită de o violență permanentă. Imaginea impusă a binelui, în spectacolul său, însumează totalitatea a ceea ce există în mod oficial și se concentrează de obicei într-un singur om, care este garantul coeziunii sale totalitare. Fiecare trebuie să se identifice în mod magic cu această vedetă absolută sau să dispară. Căci e vorba de stăpânul non-consumului său și de imaginea eroică a unui sens acceptabil pentru exploatarea absolută care este, de fapt, acumularea primitivă accelerată prin teroare. Dacă fiecare chinez trebuie să cunoască învățăturile lui Mao și să se identifice astfel cu Mao, e pentru că nu *poate să fie nimic altceva*. Acolo unde domină spectacularul concentrat domină și miliția.

65

Spectacularul difuz însoțește abundența de mărfuri, dezvoltarea nestingherită a capitalismului modern. Aici, fiecare marfă luată în parte e justificată în numele amplorii producției totalității obiectelor, pentru care spectacolul este un catalog apologetic. Afirmații ireconciliabile se înghesuie pe scena spectacolului unificat al economiei abundente, tot așa cum diferite mărfuri-vedetă își susțin simultan proiectele contradictorii de amenajare a societății, în care spectacolul automobilelor vizează o circulație perfectă care distruge vechile așezări, în timp ce spectacolul orașului însuși are nevoie de cartiere-muzeu. Deci satisfacția, deja problematică, ce trebuia să aparțină *consumului de ansamblu*, este imediat falsificată, deoarece consumatorul real nu poate să ajungă în mod direct decât la o succesiune de fragmente ale acestei fericiri comerciale, fragmente din care de fiecare dată calitatea presupusă a ansamblului este bineînțeles absentă.

66

Fiecare marfă determinată luptă pentru ea însăși, nefiind capabilă să le recunoască pe celelalte și căutând să se impună pretutindeni ca și cum ar fi singura. Spectacolul devine atunci cântecul epic al acestei înfruntări, pe care nu l-ar mai putea încheia căderea niciunui Ilion. Spectacolul nu-i cântă pe oameni și armele lor, ci mărfurile și pasiunile lor[1]. În această luptă oarbă, fiecare marfă, urmându-și pasiunea, realizează de fapt fără să știe ceva mai elevat: devenirea-lume a mărfii care este în egală măsură și devenirea-marfă a lumii. Astfel, printr-un *șiretlic al rațiunii comerciale, particularul* mărfii se uzează luptând, în timp ce forma-marfă tinde către realizarea sa absolută.

67

Satisfacția pe care marfa abundentă nu mai e capabilă s-o procure prin întrebuințarea sa trebuie să fie căutată în recunoașterea valorii sale ca marfă, adică în întrebuințarea *mărfii* suficientă sieși, iar în cazul consumatorului în pasiunea religioasă pentru libertatea suverană a mărfii. Valurile de entuziasm pentru un produs oferit, susținut și relansat prin toate mijloacele de informare, se propagă astfel cu anvergură. Un film dă naștere unui nou stil de îmbrăcăminte, o revistă lansează cluburi care, la rândul lor, lansează panoplii diverse. *Gadget*-ul exprimă faptul că, în momentul în care masa mărfurilor alunecă înspre aberație, aberantul însuși devine o marfă specială. În brelocurile publicitare, de exemplu, nu vândute, ci oferite cadou odată cu obiectele valoroase vândute, sau care provin din schimburi din

[1] Aluzie la versurile cu care se deschide Eneida: «Eu arme cânt și pe bărbatul/ Cel care, de pe plaiurile Troiei,/ El cel dintâi, veni mânat de soartă/ Pe țărmurii lavinici, în Italia». (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, trad. rom. de Teodor Naum, Cântul întâi, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 11)

sfera lor specifică, se poate recunoaște manifestarea unui abandon mistic față de transcendența mărfii. Cel care colecționează brelocuri, ce-au fost fabricate tocmai pentru a fi colecționate, acumulează *indulgențele mărfii*, un semn glorios al prezenței sale reale printre fideli. Omul reificat afișează dovada intimității sale cu marfa. Ca și-n manifestările exaltaților ori ale celor salvați miraculos din vremea vechiului fetișism religios, fetișismul mărfii ajunge la clipe de excitație fervență. Singura trebuință care se mai exprimă aici este trebuința fundamentală a supunerii.

68

Fără îndoială, pseudonevoia impusă în consumul modern nu poate fi opusă nici unei nevoi sau dorințe autentice care să nu fie ea însăși modelată de societate și de istoria ei. Dar marfa abundentă intervine aici ca ruptură absolută a unei dezvoltări organice a nevoilor sociale. Acumularea sa mecanică dă naștere unui *artificial nelimitat*, în fața căruia dorința vie se vede dezarmată. Puterea cumulativă a unui artificial independent antrenează pretutindeni *falsificarea vieții sociale*.

69

În imaginea unificării reușite a societății prin consum, diviziunea reală e doar *amânată*, până la următoarea neîmplinire în consumabil. Fiecare produs particular, care trebuie să reprezinte speranța unei scurtături fulgerătoare pentru a ajunge în sfârșit la pământul făgăduit al consumului total, este prezentat la rândul său în mod ceremonios ca singularitate decisivă. Dar, ca și-n cazul difuziunii instantanee a modei prenumelor aparent aristocratice pe care le vor purta toți indivizii de aceeași vârstă, obiectul de la care se așteaptă o putere singulară n-a putut fi propus devoțiunii maselor decât pentru că a fost reprodus într-un număr suficient de mare de exemplare pentru a fi consumat în

mod masiv. Caracterul prestigios al acestui produs oarecare nu provine decât din faptul că a fost plasat pentru o clipă în centrul vieții sociale, ca mister revelat al finalității producției. Obiectul care era prestigios în spectacol devine vulgar din momentul în care intră în posesia unui consumator și simultan a tuturor celorlalți. El își revelează însă prea târziu sărăcia esențială, care provine, firesc, din mizeria producerii sale. Între timp însă, un alt obiect poartă deja justificarea sistemului și exigența de a fi recunoscut.

70

Impostura satisfacției trebuie să se denunțe pe sine înlocuindu-se, urmând schimbarea produselor și cea a condițiilor generale ale producției. Ceea ce a susținut cu cea mai mare nerușinare posibilă propria excelență definitivă, se schimbă totuși, în spectacolul difuz, dar și în cel concentrat, sistemul fiind singurul care trebuie să meargă mai departe neschimbat: și Stalin și marfa demodată sunt denunțați chiar de cei care i-au impus. Fiecare *nouă minciună* a publicității este și *mărturisirea* minciunii sale precedente. Fiecare prăbușire a unei figuri a puterii totalitare scoate în evidență *comunitatea iluzorie* care o susținuse unanim și care nu era decât un conglomerat de singurătăți fără iluzii.

71

Ceea ce spectacolul prezintă ca fiind perpetuu e întemeiat pe schimbare și trebuie să se schimbe odată cu baza sa. Spectacolul este absolut dogmatic, dar în același timp el nu poate ajunge realmente la nici o dogmă solidă. Nimic nu stă pe loc pentru el; e starea sa firească și totuși cea mai contrară înclinației sale.

72

Unitatea ireală pe care o proclamă spectacolul este masca diviziunii de clasă pe care se întemeiază unitatea reală a modului de producție capitalist. Ceea ce obligă producătorii să participe la edificarea lumii este și ceea ce îi îndepărtează de ea. Ceea ce-i apropie pe oamenii eliberați de limitările locale și naționale este și ceea ce-i îndepărtează unii de alții. Ceea ce obligă la aprofundarea raționalului este și ceea ce alimentează iraționalul exploatării ierarhice și al represiunii. Ceea ce constituie puterea abstractă a societății constituie în egală măsură și *non-libertatea* sa concretă.

IV. Proletariatul ca subiect și ca reprezentare

«Dreptul egal al tuturor la bunurile și plăcerile acestei lumi, distrugerea oricărei autorități, negarea oricărui obstacol moral, iată, dacă se coboară la rădăcina lucrurilor, rațiunea de a fi a insurecției de la 18 martie și legea redutabilei asocieri care i-a furnizat o armată.»

Ancheta parlamentară
asupra insurecției din 18 martie

73

Mișcarea reală care suprimă condițiile existente guvernează societatea odată cu victoria burgheziei în economie și, în mod manifest, după transpunerea politică a acestei victorii. Dezvoltarea forțelor de producție a dus la năruirea vechilor raporturi de producție, orice ordine statică devenind desuetă. Tot ceea ce era absolut devine istoric.

74

Aruncați fiind în istorie și trebuind să participe la travaliul și la luptele care o constituie, oamenii se văd nevoiți să-și

reconsidere relațiile, într-o manieră nouă, lucidă[1]. Această istorie nu are ca obiect distinct ceea ce realizează prin ea însăși, deși ultima viziune metafizică inconștientă a epocii istorice a putut să vadă în progresia productivă a desfășurării istoriei obiectul însuși al acesteia. *Subiectul* istoriei nu poate fi decât viul producându-se pe sine, devenind stăpân și posesor al lumii sale care este istoria și existând ca și *conștiință a jocului său*.

75

Luptele de clasă ale îndelungatei *epoci revoluționare*, inaugurate de ascensiunea burgheziei, se dezvoltă în același ritm cu *gândirea istoriei*, dialectica, o gândire ce nu se mai oprește la cercetarea unui sens al ființării, ci se ridică până la cunoașterea dispariției a tot ce există și care face să dispară în mișcare orice separație.

76

Hegel nu mai avea de *interpretat* lumea, ci *transformarea* ei. *Doar interpretând* transformarea, Hegel nu este decât momentul împlinirii filosofice a filosofiei. El vrea să înțeleagă o lume *care se face pe sine*. Această gândire istorică nu este încă decât conștiința care apare întotdeauna prea târziu și care enunță justificări *post festum*. Astfel, ea n-a depășit separația decât *în gândire*. Paradoxul care constă în a condiționa sensul oricărei realități de împlinirea ei istorică și a evidenția, în același timp,

[1] Aluzie la Marx: «Toate relațiile înțepenite, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări și concepții, venerate din moși-strămoși, se destramă, iar cele nou create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice... Oamenii sunt în sfârșit siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce» (*Manifestul Partidului Comunist*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1958, p. 469).

acest sens ca și constituindu-se el însuși în împlinire a istoriei, decurge din simplul fapt că gânditorul revoluțiilor burgheze din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea n-a urmărit în filosofia sa decât *reconcilierea* cu rezultatul lor. «Chiar ca și filosofie a revoluției burgheze, ea nu exprimă întreg procesul acestei revoluții, ci doar ultima sa concluzie. În acest sens, ea este o filosofie nu a revoluției, ci a restaurației.» (Karl Korsch[1], *Teze despre Hegel și revoluție.*) Hegel a făcut, pentru ultima dată, munca filosofului, «glorificarea a ceea ce există»; dar ceea ce exista pentru el nu putea fi decât totalitatea mișcării istorice. Poziția *exterioară* a gândirii fiind de fapt păstrată, ea nu putea fi mascată decât prin identificarea sa cu un proiect prealabil al Spiritului, erou absolut care a făcut ce-a vrut și a vrut ce-a făcut, și a cărui împlinire coincide cu prezentul. Astfel, filosofia care moare în gândirea istoriei nu-și mai poate glorifica lumea decât renegând-o, căci, pentru a lua cuvântul, ea trebuie deja să presupună încheiată această istorie totală la care a redus totul și închisă ședința singurului tribunal în care poate fi rostită sentința adevărului.

77

Când proletariatul dovedește prin propria sa existență efectivă că această gândire a istoriei nu s-a uitat pe sine, dezmințirea *concluziei* este deopotrivă confirmarea metodei.

[1] Karl Korsch (1886-1961), filosof german, apropiat al curentului spartakist întemeiat de Rosa Luxemburg, membru al Partidului Comunist German. În scrierile sale, a încercat să analizeze ruptura dintre filosofia lui Marx și filosofia germană, îndeosebi cea a lui Hegel. Korsch reprezintă un curent radical, opus «imperialismului roșu» și stalinismului, reclamându-se totuși de la marxismul revoluționar.

78

Gândirea istoriei nu poate fi salvată decât devenind gândire practică; iar practica proletariatului ca și clasă revoluționară nu poate fi mai puțin decât conștiința istorică operând asupra totalității lumii sale. Toate curentele teoretice ale mișcării muncitorești *revoluționare* s-au născut din confruntări critice cu gândirea hegeliană, la Marx ca și la Stirner[1] și Bakunin[2].

79

Caracterul inseparabil al teoriei lui Marx de metoda hegeliană este el însuși inseparabil de caracterul revoluționar al acestei teorii, adică de adevărul său. Datorită acestui fapt, prima relație a fost în general ignorată, greșit înțeleasă ori chiar denunțată ca fiind punctul slab a ceea ce devenea în mod falacios o *doctrină* marxistă. Bernstein[3], în *Socialism teoretic și social-democrație practică*, evidențiază perfect această legătură dintre metoda dialectică și *partinitatea* istorică, deplângând previziunile prea puțin științifice ale *Manifestului* din 1847 despre iminența revoluției proletare în Germania: «Această autosugestie istorică, atât de eronată încât nici ultimul vizionar politic n-ar fi putut găsi una mai nepotrivită, ar părea de neînțeles la un Marx care studiase deja în mod serios în acea perioadă economia, dacă n-ar trebui să vedem în ea produsul unei rămășițe a dialecticii antitetice hegeliene, de care Marx, nu mai mult decât Engels, n-a știut să se debaraseze niciodată complet. În acele vremuri de efervescență generală, această slăbiciune i-a fost cu atât mai fatală».

[1] Johann Kaspar Schmidt, zis Max Stirner (1806-1856), filosof german, a cărui principală lucrare (*Unicul și proprietatea sa*, 1845) este o critică a liberalismului politic, social și uman, și vizează în special antropologia lui Feuerbach. Stirner opune acesteia un individualism anarhist, căruia Marx și Engels i-au adus, în *Ideologia germană*, o amplă critică.

[2] Mihail Alexandrovici Bakunin (1814-1876), revoluționar anarhist rus. Participant la revoluția din 1848, condamnat la moarte în 1849, apoi deportat în Siberia în 1857, de unde evadează patru ani mai târziu, se orientează definitiv spre anarhism. Partizan al corporatismului și al federalismului antiautoritar, propovăduind suprimarea imediată și radicală a statului prin revoluția socialistă, Bakunin apare ca unul din marii teoreticieni ai anarhismului.

[3] Eduard Bernstein (1850-1932), scriitor și om politic german. Militând încă din 1870 în cadrul partidului social-democrat german, pe care l-a condus alături de Kautsky, a fost mai întâi marxist ortodox, dar s-a orientat apoi rapid către un socialism reformist. În lucrarea *Socialism teoretic și social-democrație practică* (1899), Bernstein prevedea o transformare graduală și neviolentă a societății capitaliste în societate socialistă.

80

Răsturnarea pe care Marx o efectuează pentru «o salvare prin transfer a gândirii revoluțiilor burgheze nu constă, în mod trivial, în înlocuirea mersului Spiritului hegelian spre regăsirea de sine în timp cu dezvoltarea materialistă a forțelor de producție, ca și cum obiectivarea sa ar fi identică cu alienarea sa, iar rănile sale istorice n-ar lăsa nici o urmă. Istoria devenită reală nu mai are *sfârșit*. Marx a dărâmat poziția *separată* a lui Hegel în fața a ceea ce se întâmplă și *contemplarea* unui agent suprem extern, oricare ar fi el. Singura misiune a teoriei rămâne aceea de a-și cunoaște propriile fapte. Dimpotrivă, contemplarea mișcării economiei, în gândirea dominantă a societății actuale este, dimpotrivă, moștenirea *nerăsturnată* a părții *nedialectice* din tentativa hegeliană de construire a unui sistem circular: este o aprobare care a pierdut dimensiunea conceptului și care nu mai are nevoie de un hegelianism pentru a se justifica, deoarece mișcarea ce-ar trebui preamărită nu mai e decât un sector fără gândire a lumii, a cărei dezvoltare mecanică domină efectiv totul. Proiectul lui Marx este cel al unei istorii conștiente. Cantitativul

care se naşte în dezvoltarea oarbă a forţelor de producţie economice trebuie să se transforme în apropriere istorică de tip calitativ. *Critica economiei politice* este primul act al acestui *sfârşit al preistoriei*: «Dintre toate instrumentele de producţie, cea mai mare putere productivă este clasa revoluţionară însăşi».

81

Ceea ce apropie foarte mult teoria lui Marx de gândirea ştiinţifică este înţelegerea raţională a forţelor care se exercită efectiv în societate. Dar ea trece în mod fundamental *dincolo* de gândirea ştiinţifică, acolo unde aceasta nu este conservată decât dacă e depăşită: este vorba de o înţelegere a *luptei* şi nicidecum a *legii*. «Noi nu cunoaştem decât o singură ştiinţă: ştiinţa istoriei», afirmă *Ideologia germană*.

82

Epoca burgheză, în intenţia ei de a fundamenta ştiinţific istoria, neglijează faptul ca această ştiinţă disponibilă a trebuit să fie ea însăşi fondată istoric odată cu economia. Reciproc, istoria nu depinde în mod radical de această cunoaştere decât în măsura în care ea rămâne *istorie economică*. Inutilitatea calculelor socialiste, care erau convinse că au stabilit o periodicitate exactă a crizelor, demonstrează cât de mult poate fi neglijată partea de istorie din economie ca proces global ce-şi poate modifica propriile date ştiinţifice de bază dintr-o perspectivă cu pretenţii de ştiinţificitate; iar de când intervenţia constantă a statului a ajuns să compenseze efectul tendinţelor spre criză, acelaşi gen de raţionament descoperă în acest echilibru o armonie economică definitivă. Proiectul de depăşire a economiei şi de intrare în posesia istoriei, chiar dacă trebuie să cunoască ştiinţa societăţii şi să se raporteze la ea nu poate fi el însuşi *ştiinţific*. În această ultimă mişcare ce crede că domină istoria

prezentă printr-o cunoaştere ştiinţifică, punctul de vedere revoluţionar a rămas *burghez*.

83

Curentele utopice ale socialismului, deşi fondate ele însele istoric pe critica organizării sociale externe, pot fi socotite pe drept cuvânt utopice în măsura în care refuză istoria, adică lupta reală în plină desfăşurare, ca şi mişcarea timpului dincolo de perfecţiunea imuabilă a imaginii lor despre societatea fericită şi nu pentru că ar refuza ştiinţa. Gânditorii utopişti sunt, dimpotrivă, total dominaţi de gândirea ştiinţifică, aşa cum se impusese ea în secolele precedente. Ei caută perfecţiunea acestui sistem raţional general şi nu se consideră deloc nişte profeţi neajutoraţi, deoarece cred în puterea socială a demonstraţiei ştiinţifice şi chiar în cucerirea puterii de către ştiinţă, în cazul saint-simonismului. Cum «ar putea ei să smulgă prin lupte ceea ce trebuie să fie dovedit?» se întreabă Sombart[1]. Totuşi, concepţia ştiinţifică a utopiştilor nu ajunge până la ideea că unele grupuri sociale au interese într-o situaţie existentă, forţe pentru a o menţine, dar şi forme de falsă conştiinţă corespunzătoare unor asemenea poziţii. Ea rămâne deci cu mult dincoace de realitatea istorică a dezvoltării ştiinţei însăşi, o dezvoltare orientată în mare parte de *cererea socială* născută din asemenea factori, care selecţionează nu numai ceea ce poate fi admis, dar şi ceea ce

[1] Werner Sombart (1863-1941), economist şi sociolog german. În studiile sale asupra socialismului (*Socialismul şi mişcarea socială în secolul al XIX-lea*, 1896) şi asupra capitalismului, refuză să separe faptele economice de contextul lor politic şi cultural global. În critica sa a capitalismului liberal, a fost influenţat la început de marxism, dar s-a orientat apoi către un socialism naţionalist şi spiritualist, raliindu-se în cele din urmă naţional-socialismului (*Socialismul german*, 1934).

poate fi cercetat. Socialiștii utopici, rămași prizonieri ai *modului de expunere a adevărului științific*, concep acest adevăr conform purei sale imagini abstracte, așa cum o văzuse impunându-se un stadiu foarte înapoiat al societății. După cum remarca Sorel[1], utopiștii cred că pot descoperi și demonstra legile societății după modelul *astronomiei*. Armonia vizată de ei, ostilă istoriei, decurge dintr-o încercare de aplicare la societate a științei celei mai puțin dependente de istorie. Ea încearcă să se facă recunoscută cu aceeași inocență experimentală ca și newtonismul, iar destinul fericit postulat mereu «joacă în știința lor socială un rol analog celui ce revine inerției în mecanica rațională» (*Materiale pentru o teorie a proletariatului*).

84

Tocmai latura determinist-științifică din gândirea lui Marx a fost breșa prin care a pătruns în moștenirea teoretică lăsată mișcării muncitorești, procesul de «ideologizare». Apariția subiectului în istorie este amânată, în timp ce știința istorică prin excelență, economia, tinde din ce în ce mai mult să garanteze necesitatea propriei sale negații viitoare. Dar prin aceasta, este respinsă în afara câmpului viziunii teoretice practica revoluționară, care este singurul adevăr al acestei negații. Astfel, se impune studiul meticulos al dezvoltării economice și necesitatea de a admite, prin acest studiu, cu o detașare hegeliană, durerea, sau ceea ce, în rezultatul său, rămâne «cimitir al bunelor

[1] George Sorel (1847-1922), teoretician politic francez. Denunțând decadența economică, socială și morală a burgheziei capitaliste, a formulat, sub influența lui Proudhon, Marx, Nietzsche, un socialism cu caracter etic. Liberalismului și reformismului democratic le-a opus perspective anarho-sindicaliste, văzând în violență, în particular în greva generală, cristalizarea luptei de clasă, și în doctrinele sociale «mituri» exprimând aspirațiile proletariatului.

intenții». Se descoperă că acum, conform științelor revoluțiilor, *conștiința apare mereu prea devreme*, și ea va trebui să fie pregătită. «Istoria a arătat că nici noi și nici cei care gândeau la fel ca noi nu au avut dreptate. Ea a arătat limpede că pe atunci dezvoltarea economică pe continentul european era încă departe de a fi maturizată...», va spune Engels în 1895[1]. Marx a menținut toată viața sa punctul de vedere unitar al teoriei sale, însă *expunerea* teoriei sale s-a făcut pe *terenul* gândirii dominante, precizându-se sub forma unor critici ale disciplinelor particulare, îndeosebi critica științei fundamentale a societății burgheze, economia politică. Din această mutilare, acceptată ulterior ca definitivă, se va constitui «marxismul».

85

Greșeala în teoria lui Marx este, în mod firesc, greșeala luptei revoluționare a proletariatului din vremea sa. Clasa muncitoare nu a decretat revoluția permanentă în Germania anului 1848; Comuna a fost învinsă în izolare. Teoria revoluționară nu poate deci să-și atingă încă propria existență totală. Să fii redus la a o apăra doar și la a o preciza în separarea muncii savante, la *British Museum*[2], implica o pierdere în teoria însăși. Tocmai justificările științifice aduse viitorului dezvoltării clasei muncitoare și practica revoluționară combinată cu aceste justificări vor deveni obstacole în calea trecerii conștiinței proletare într-un stadiu mai avansat.

[1] În *Introducere la lucrarea lui Marx «Luptele de clasă din Franța»*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 22, Editura Politică, București, 1965, p. 511.

[2] Aluzie la faptul că, din 1849 și până la sfârșitul vieții, Marx a locuit la Londra, unde studia adesea la British Museum.

86

Toată insuficiența teoretică din apărarea *științifică* a revoluției proletare poate fi redusă, în privința conținutului ca și a formei de expunere, la o identificare a proletariatului cu burghezia *din punctul de vedere al cuceririi revoluționare a puterii*.

87

Tendința de a întemeia o demonstrație a legalității științifice a puterii proletare invocând experimentările *repetate* ale trecutului deformează, încă din *Manifest*, gândirea istorică a lui Marx, făcându-l să susțină o imagine *liniară* a dezvoltării modurilor de producție, dezvoltare antrenată de lupte de clasă care ar sfârși de fiecare dată «printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți sau prin pieirea claselor aflate în luptă[1]». Dar în realitatea observabilă a istoriei, la fel cum «modul de producție asiatic», cum constata Marx undeva, și-a păstrat imobilitatea în ciuda tuturor confruntărilor de clasă, tot așa nici jacqueriile șerbilor nu i-au distrus niciodată pe baroni și nici revoltele sclavilor din antichitate pe oamenii liberi. Schema liniară pierde din vedere mai întâi faptul că *burghezia este singura clasă revoluționară care a învins vreodată*; în același timp, ea este singura pentru care dezvoltarea economiei a fost cauză și consecință a dominației sale în societate. Aceeași simplificare l-a făcut pe Marx să neglijeze rolul economic al statului în gestionarea unei societăți de clasă. Dacă burghezia în ascensiune a părut să elibereze economia de intervenția statului, aceasta s-a întâmplat în măsura în care statul vechi se confunda cu instrumentul unei opresiuni de clasă într-o *economie statică*. Burghezia și-a dezvoltat puterea sa economică autonomă în

[1] Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist*, cap. 1, p. 466.

perioada medievală de slăbire a statului, în momentul fragmentării feudale a puterilor echilibrate. Dar statul modern care, prin mercantilism, a început să sprijine dezvoltarea burgheziei și care, în final, a devenit *statul său* în vremea acelui «laisser faire, laisser passer», se va dovedi ulterior înzestrat cu o putere centrală în gestiunea calculată a *procesului economic*. Marx reușise totuși să descrie, prin *bonapartism*, această schiță a birocrației de stat modern, fuziune a capitalului și a statului, baza unei «puteri naționale a capitalului asupra muncii, a unei forțe publice organizate pentru aservirea socială», prin care burghezia renunță la orice viață istorică pe care nu o poate reduce la istoria economică a lucrurilor, fiind astfel «condamnată ca și celelalte clase la aceeași nulitate politică». Sunt puse deja aici bazele sociopolitice ale spectacolului modern care definește, în mod negativ, proletariatul ca fiind *singurul pretendent la viața istorică*.

88

Cele două clase care corespund efectiv teoriei lui Marx, cele două clase pure către care conduce întreaga analiză din *Capitalul*, burghezia și proletariatul, sunt în același timp singurele două clase revoluționare ale istoriei, dar în condiții diferite: revoluția burgheză s-a produs, revoluția proletară este un proiect, născut pe baza precedentei revoluții, dar deosebindu-se de ea calitativ. Neglijând *originalitatea* rolului istoric al burgheziei, se pierde din vedere originalitatea concretă a acestui proiect proletar care nu se poate realiza decât purtându-și propriile stindarde și cunoscând «imensitatea sarcinilor sale». Burghezia a ajuns la putere pentru că era clasa economiei în dezvoltare. Proletariatul nu poate fi el însuși puterea decât devenind *clasa conștiinței*. Maturizarea forțelor de producție nu poate garanta o asemenea putere nici măcar prin ocolirea deposedării amplificate pe care o antrenează. Acapararea iacobină a statului

nu poate fi instrumentul său. Nici o *ideologie* nu-i poate servi pentru a deghiza scopurile parțiale în scopuri generale, deoarece el nu este în stare să mențină nici o realitate parțială care să fie efectiv a sa.

89

Dacă Marx, într-o anumită perioadă a participării sale la lupta proletariatului, a așteptat prea multe de la previziunea științifică, creând chiar baza intelectuală a iluziilor economismului, se știe totuși că el nu le-a cedat personal. Într-o binecunoscută scrisoare din 7 decembrie 1867, însoțind un articol în care critică el însuși *Capitalul* și pe care Engels trebuia să-l publice ca și cum ar proveni de la un adversar, Marx a expus clar limitele propriei sale științe: «...Tendința *subiectivă* a autorului (pe care i-o impuneau probabil poziția sa politică și trecutul său), adică modul în care își reprezintă sieși și prezintă celorlalți rezultatul ultim al mișcării actuale, al procesului social actual, nu are nici o legătură cu analiza sa reală». Astfel Marx, denunțând el însuși «concluziile tendențioase» ale analizei sale obiective și prin ironia acelui «probabil» relativ la alegerile extraștiințifice care i s-ar fi impus, oferă în același timp cheia metodologică a fuziunii celor două aspecte.

90

Fuziunea cunoașterii și acțiunii trebuie să se realizeze în chiar lupta istorică, de așa manieră încât fiecare din acești termeni să situeze în celălalt garanția adevărului său. Constituirea clasei proletare ca subiect înseamnă organizarea luptelor revoluționare și organizarea societății în *momentul revoluționar:* aici trebuie să existe *condițiile practice ale conștiinței* în care teoria praxisului se confirmă devenind teorie practică. Totuși, această problemă centrală a organizării a fost cel mai puțin luată în seamă

de către teoria revoluționară în epoca în care se puneau bazele mișcării muncitorești, adică atunci când această teorie avea încă un caracter *unitar*, provenit din gândirea istoriei (și pe care și-a propus tocmai s-o dezvolte până la nivelul unei *practici* istorice unitare). În realitate, teoria e *inconsecventă* chiar în acest punct, admițând reluarea metodelor statale și ierarhice de aplicare împrumutate de la revoluția burgheză. Formele de organizare a mișcării muncitorești dezvoltate pe această inconsecvență a teoriei au avut, în schimb, tendința de a interzice menținerea unei teorii unitare, fragmentând-o în diverse cunoștințe specializate și parcelare. Această alienare ideologică a teoriei nu mai poate recunoaște atunci verificarea practică a gândirii istorice unitare pe care a trădat-o, când o asemenea verificare se ivește în lupta spontană a muncitorilor; ea poate doar concura la a-i reprima manifestarea și memoria. Totuși, aceste forme istorice apărute în luptă sunt tocmai mediul practic ce lipsea teoriei pentru ca ea să fie adevărată. Ele sunt o exigență a teoriei, dar care nu fusese formulată teoretic. *Sovietul* nu era o descoperire a teoriei, iar adevărul teoretic suprem al Asociației Internaționale a Muncitorilor era chiar propria sa existență în practică.

91

Primele succese ale luptei Internaționalei i-au permis acesteia să se elibereze de influențele confuze ale ideologiei dominante ce mai supraviețuiau în ea. Dar înfrângerile și represiunea de care va avea parte în curând vor face să treacă în prim plan un conflict între două concepții despre revoluția proletară, ce conțin amândouă o dimensiune *autoritară* prin care autoemanciparea conștientă a clasei este abandonată. Într-adevăr, disputa devenită ireconciliabilă dintre marxiști și bakuniniști era dublă, purtându-se în același timp în jurul puterii în societatea

revoluționară și în jurul organizării prezente a mișcării; trecând de la un aspect la celălalt, pozițiile adversarilor se răstoarnă. Bakunin combătea iluzia unei aboliri a claselor prin folosirea autoritară a puterii statale, prevăzând reconstituirea unei clase dominante birocratice și dictatura celor mai savanți sau a celor care vor fi considerați ca atare. Marx, care credea că o maturizare inseparabilă a contradicțiilor economice și a educației democratice a muncitorilor ar reduce rolul unui stat proletar la o simplă fază de legalizare a noilor raporturi sociale care s-ar impune obiectiv, denunța la Bakunin și la partizanii săi autoritarismul unei elite conspirative care se plasase în mod intenționat deasupra Internaționalei și avea intenția extravagantă de a impune societății dictatura iresponsabilă a celor mai revoluționari sau a celor care se vor fi declarat ei înșiși astfel. Bakunin își recruta efectiv partizanii pe o asemenea perspectivă: «Piloți invizibili în mijlocul furtunii populare, noi trebuie să o dirijăm, nu printr-o putere fățișă, ci prin dictatura colectivă a tuturor *aliaților*. Dictatură fără stindarde, fără nume, fără drept oficial, cu atât mai puternică cu cât nu va avea nici una din aparențele puterii». Astfel s-au înfruntat două *ideologii* ale revoluției muncitorești conținând fiecare o critică parțial adevărată, dar pierzând unitatea gândirii istoriei și constituindu-se ele însele în *autorități* ideologice. Organizații puternice, cum au fost social-democrația germană ori Federația Anarhistă Iberică, au servit cu fidelitate una sau alta din aceste ideologii; pretutindeni însă, rezultatul a fost cu totul diferit de cel dorit.

92

Faptul de a concepe scopul revoluției proletare ca *prezent în mod imediat* constituie deopotrivă grandoarea și slăbiciunea luptei anarhiste reale (căci, în variantele sale individualiste, pretențiile anarhismului rămân derizorii). Din gândirea istorică

a luptelor de clasă moderne, anarhismul colectivist reține doar concluzia, iar exigența absolută a acestei concluzii se face și ea simțită în disprețul său deliberat față de metodă. Astfel, critica sa a *luptei politice* a rămas abstractă, în timp ce preferința pentru lupta economică nu s-a afirmat decât odată cu iluzia unei soluții definitive smulse dintr-odată pe acest teren, în ziua grevei generale ori a insurecției. Anarhiștii *au de realizat un ideal*. Anarhismul este negarea *încă ideologică* a statului și a claselor, adică a condițiilor sociale însele ale ideologiei separate. Este *ideologia purei libertăți*, care egalizează totul și care înlătură orice idee a răului istoric. Acest punct de vedere al fuziunii tuturor exigențelor parțiale a conferit anarhismului meritul de a reprezenta refuzul condițiilor existente pentru ansamblul vieții și nu doar în jurul vreunei specializări critice privilegiate; dar, fiind luată în mod absolut, conform capriciilor individuale și înaintea realizării sale efective, această fuziune a condamnat și anarhismul la o incoerență prea ușor de constatat. Anarhismul nu trebuie decât să reia și să repună în joc în fiecare luptă aceeași concluzie simplă și definitivă, pentru că această primă concluzie era încă de la început identificată cu realizarea integrală a mișcării. Bakunin putea deci să scrie în 1873, părăsind Federația Jurasiană: «În ultimii nouă ani s-au dezvoltat în sânul Internaționalei mai multe idei decât ar fi fost necesare pentru a salva lumea, dacă ideile singure ar fi fost suficiente s-o salveze, iar eu sunt gata să înfrunt pe oricine ar mai lansa vreuna nouă. A trecut vremea ideilor, a venit vremea faptelor și a acțiunilor». Fără îndoială, această concepție păstrează din gândirea istorică a proletariatului certitudinea că ideile trebuie să devină practice, dar ea părăsește terenul istoric odată cu presupoziția că formele adecvate ale acestei treceri la practică au fost deja găsite și că ele nu se vor mai modifica.

93

Anarhiștii, care se disting explicit de ansamblul mișcării muncitorești prin convingerile lor ideologice, vor reproduce între ei această separație a competențelor, furnizând un teren favorabil dominației informale, asupra oricărei organizații anarhiste, a propagandiștilor și apărătorilor propriei lor ideologii, specialiști cu atât mai mediocrii, de obicei, cu cât activitatea lor intelectuală își propune îndeosebi repetarea câtorva adevăruri definitive. Respectul ideologic al unanimității în decizie a favorizat mai curând autoritatea necontrolată, chiar în organizație, a *specialiștilor libertății*; iar anarhismul revoluționar așteaptă de la poporul eliberat același gen de unanimitate, obținută prin aceleași mijloace. De altfel, refuzul de a lua în considerare opoziția de condiții dintre o minoritate grupată în lupta actuală și societatea indivizilor liberi, a întreținut o permanentă separație între anarhiști în momentul unei decizii comune, cum o demonstrează exemplul nenumăratelor insurecții anarhiste din Spania, limitate și zdrobite pe plan local.

94

Iluzia întreținută mai mult sau mai puțin explicit în anarhismul autentic este iminența permanentă a unei revoluții care va trebui să dea dreptate ideologiei și modului de organizare practic derivat din ideologie, împlinindu-se în mod instantaneu. Anarhismul a condus efectiv o revoluție socială în 1936 și a schițat cel mai elaborat proiect al unei puteri proletare[1]. Dar chiar și în aceste circumstanțe, trebuie notat că, pe de o parte,

[1] Este vorba de venirea la putere în Spania a Frontului Popular compus din socialiști, comuniști, anarhiști, dar și din autonomiști basci și catalani, care a provocat opoziția franchiștilor și războiul civil ce a durat până în 1939.

semnalul unei insurecții generale fusese impus printr-un *pronunciamento* al armatei; pe de altă parte, în măsura în care această revoluție nu fusese încheiată în primele zile, datorită existenței unei puteri franchiste în jumătate din țară, sprijinită puternic din străinătate, în timp ce restul mișcării proletare internaționale era deja învinsă și datorită supraviețuirii forțelor burgheze sau a altor partide muncitorești etatiste în tabăra Republicii, mișcarea anarhistă organizată s-a dovedit incapabilă să extindă semi-victoriile revoluției, sau măcar să le apere. Șefii săi recunoscuți au devenit miniștri și ostatici ai statului burghez care distrugea revoluția pentru a pierde războiul civil.

95

«Marxismul ortodox» al Internaționalei a II-a este ideologia științifică a revoluției socialiste, ce-și identifică întreg adevărul său cu procesul obiectiv din economie și cu progresul unei recunoașteri a acestei necesități de către clasa muncitoare educată prin organizare. Această ideologie regăsește încrederea în demonstrația pedagogică specifică socialismului utopic, dar însoțită de o referință *contemplativă* la cursul istoriei: totuși, o asemenea atitudine a pierdut atât dimensiunea hegeliană a unei istorii totale, cât și imaginea imobilă a totalității prezentă în critica utopistă (în cel mai înalt grad la Fourier). Dintr-o asemenea atitudine științifică, ce nu putea decât să provoace în compensație noi opțiuni etice, provin inepțiile lui Hilferding[1],

[1] Rudolf Hilferding (1877-1941), om politic german, de origine austriacă. Social-democrat, membru al Internaționalei a II-a, a publicat *Capitalul financiar* (1910), o lucrare care «în ciuda unei anumite tendințe de a concilia marxismul cu oportunismul... constituie o analiză teoretică deosebit de prețioasă a fazei celei mai recente a dezvoltării capitalismului» (Lenin).

atunci când afirmă că recunoașterea necesității socialismului nu oferă «indicații despre atitudinea practică de urmat. Căci una e a recunoaște o necesitate și cu totul altceva a se pune în serviciul acestei necesități» (*Capitalul financiar*). Cei care au ignorat că gândirea unitară a istoriei, pentru Marx ca și pentru proletariatul revoluționar, *nu era distinctă de o atitudine practică de urmat*, trebuiau să devină în mod firesc victime ale practicii pe care o adoptaseră simultan.

96

Ideologia organizației social-democrate o puneau pe aceasta la dispoziția *profesorilor* care educau clasa muncitoare, iar forma de organizare adoptată era una adecvată acestei ucenicii pasive. Participarea socialiștilor din Internaționala a II-a la luptele politice și economice era desigur concretă, dar profund *necritică*. Ea era făcută, în numele *iluziei revoluționare*, conform unei practici manifest *reformiste*. Astfel, ideologia revoluționară urma să fie distrusă tocmai de succesul celor ce o susțineau. Separarea deputaților și a jurnaliștilor în cadrul mișcării îi conducea către un mod de viață burghez pe cei care erau recrutați deja dintre intelectualii burghezi. Birocrația sindicală îi transforma în curtieri ai forței de muncă, vandabilă ca marfă la prețul său corect, tocmai pe cei care erau recrutați în timpul luptelor muncitori industriali și aleși dintre aceștia. Pentru ca activitatea lor, a tuturor, să păstreze ceva revoluționar, ar fi trebuit ca societatea capitalistă să fie în momentul respectiv incapabilă *să suporte* economic acest reformism pe care îl tolera politic sub forma agitațiilor lor legaliste. Știința lor garanta o asemenea incompatibilitate, pe care istoria însă o dezmințea imediat.

97

Această contradicție – căreia Bernstein, care era social-democratul cel mai îndepărtat de ideologia politică și cel mai atașat metodologiei științei burgheze, încercase în chip onest să-i demonstreze realitatea, și pe care mișcarea reformistă a muncitorilor englezi, lipsindu-se de ideologia revoluționară, o arătase și ea – nu trebuia să fie totuși demonstrată fără replică decât prin dezvoltarea istorică însăși. Bernstein, deși plin de iluzii de altfel, negase că o criză a producției capitaliste va forța în mod miraculos mâna socialiștilor, care nu voiau să moștenească o revoluție decât printr-o astfel de consacrare legitimă. Momentul de profundă zguduire socială care se manifestase odată cu primul război mondial, deși fecund în conștientizări, a demonstrat de două ori că ierarhia social-democrată nu educase în spirit revoluționar, nu-i *făcuse deloc teoreticieni* pe muncitorii germani: mai întâi, când marea majoritate a partidului s-a raliat războiului imperialist; apoi, când în momentul înfrângerii, i-a nimicit pe revoluționarii spartakiști. Fostul muncitor Ebert[1] credea încă în păcat, pentru că mărturisea că urăște revoluția «ca păcatul». Același conducător se dovedi, în schimb, un bun precursor al *reprezentării socialiste* care se va manifesta, la scurtă vreme după aceea, ca un dușman absolut al proletariatului din Rusia și de pretutindeni, formulând programul exact al acestei noi alienări: «Socialism înseamnă să muncești mult».

[1] Friedrich Ebert (1871-1925), om politic german, membru al partidului social-democrat german, la a cărui conducere ajunge în 1913. După ce a contribuit la reprimarea insurecției spartakiste din 1919, a devenit primul președinte al Republicii germane (1919-1925).

98

Lenin n-a fost, ca și gânditor marxist, decât *kautkistul*[1] *fidel* și consecvent care aplica *ideologia revoluționară* a acestui «marxism ortodox» la condițiile rusești, condiții care nu permiteau atitudinea reformistă pe care o practica în replică Internaționala a II-a. Direcția *externă* a proletariatului, acționând prin intermediul unui partid clandestin disciplinat, supus intelectualilor care au devenit «revoluționari profesioniști», constituie aici o profesie care nu dorește să pactizeze cu nici o profesie conducătoare a societății capitaliste (regimul politic țarist fiind de altfel incapabil să ofere o asemenea deschidere, a cărei bază este un stadiu avansat al puterii burgheziei). Ea devine deci *profesia conducerii* absolute a societății.

99

Radicalismul ideologic autoritar al bolșevicilor s-a extins la scară mondială odată cu înfrângerea social-democrației internaționale în fața războiului. Sfârșitul sângeros al iluziilor democratice ale mișcării muncitorești făcuse din întreaga lume o Rusie, iar bolșevismul, stăpânind asupra primei rupturi revoluționare pe care o provocase această epocă de criză, oferea proletariatului din toate țările modelul său ierarhic și ideologic, pentru «a vorbi rușește» clasei dominante. Lenin n-a reproșat

[1] Karl Kautsky (1854-1938), om politic german, teoretician al partidului social-democrat german, pe care l-a condus împreună cu Eduard Bernstein (1880), dar de care s-a separat, impunând partidului tendința marxistă. Autor a numeroase lucrări de vulgarizare a marxismului, a dat acestuia o interpretare adesea mecanistă și scientistă, substituind progresiv ideii de revoluție ideea unei evoluții inevitabile spre socialism. Conducător al Internaționalei a II-a, a evoluat către centrism și reformism după 1910, sfârșind prin a renunța la teoria prăbușirii necesare a capitalismului. Tezele sale au fost sever criticate de către Lenin.

marxismului Internaționalei a II-a că este o *ideologie* revoluționară, ci că a încetat să mai fie una.

100

Același moment istoric, în care bolșevismul a triumfat *pentru el însuși* în Rusia și în care social-democrația a luptat glorios *pentru vechea lume*, marchează nașterea definitivă a unei noi stări de lucruri care se situează în miezul dominației spectacolului modern: *reprezentarea muncitorească* s-a opus radical clasei.

101

«În toate revoluțiile anterioare, scria Rosa Luxemburg[1] în *Rote Fahne* din 21 decembrie 1918, combatanții se înfruntau pe față: clasă contra clasă, program contra program. În actuala revoluție, trupele de apărare a vechii ordini nu intervin în numele claselor conducătoare, ci sub drapelul unui «partid social-democrat». Dacă problema centrală a revoluției ar fi fost pusă deschis și onest: capitalism sau socialism, nici o îndoială, nici o ezitare n-ar fi azi posibile în marea masă a proletariatului». Astfel, cu câteva zile înaintea distrugerii sale, curentul radical al

[1] Rosa Luxemburg (1870-1919), socialistă revoluționară germană de origine poloneză. Eșecul Internaționalei a II-a și a politicii social-democrației germane au condus-o la întemeierea, împreună cu K. Liebknecht, F. Mehring și C. Zetkin, a Ligii Spartakus, care a adoptat poziții revoluționare și antimilitariste. Închisă, apoi eliberată în timpul revoluției din noiembrie 1918, și-a reluat activitatea revoluționară, întemeind și conducând ziarul *Die rote Fahne* (Drapelul roșu), unde a publicat programul revoluției, contribuind la formarea Partidului Comunist German (decembrie 1918). A participat la insurecția spartakistă (ianuarie 1919), căreia i se opusese la început, fiind arestată și apoi asasinată în timpul reprimării acestei insurecții (15 ianuarie 1919).

proletariatului german descoperea secretul noilor condiții pe care le crease întregul proces anterior (și la care reprezentarea muncitorească contribuise din plin): organizarea spectaculară a apărării ordinii existente, dominația socială a aparențelor, în care nici o «problemă centrală» nu se mai poate pune «deschis și onest». Reprezentarea revoluționară a proletariatului în acest stadiu devenise factorul principal și, în același timp, rezultatul central al falsificării generale a societății.

102

Organizarea proletariatului după modelul bolșevic, născut din înapoierea rusă și din demisia mișcării muncitorești din țările avansate în fața luptei revoluționare, mai găsise în înapoierea rusă toate condițiile care conduceau o asemenea formă de organizare către răsturnarea contrarevoluționară pe care o conținea în mod inconștient în germenele său original; iar demisia repetată a masei mișcării muncitorești europene în fața acelui *Hic Rhodus, hic salta* din perioada 1918-1920, demisie care includea distrugerea violentă a minorității sale radicale, a favorizat dezvoltarea completă a procesului, lăsând să se afirme din ea în fața lumii rezultatul său mincinos, ca singura soluție proletară. Acapararea monopolului statal al reprezentării și al apărării puterii muncitorilor care oferea o justificare partidului bolșevic, l-a făcut *să devină ceea ce era de fapt*: partidul *proprietarilor proletariatului*, eliminând mai ales formele precedente de proprietate.

103

Toate condițiile lichidării țarismului luate în considerare în dezbaterea teoretică mereu nesatisfăcătoare a diverselor tendințe ale social-democrației ruse din ultimii douăzeci de ani: slăbiciune a burgheziei, importanță a majorității țărănești, rol

decisiv al unui proletariat concentrat și combativ dar extrem de minoritar în țară își vor găsi în cele din urmă soluția în practică printr-un dat care nu era prezent în ipoteze: birocrația revoluționară care dirija proletariatul, punând mâna pe stat, a dat societății o nouă dominație de clasă. Revoluția strict burgheză era imposibilă; «dictatura democratică a muncitorilor și țăranilor» era lipsită de sens; puterea proletară a sovietelor nu putea să se mențină în același timp împotriva clasei țăranilor proprietari, a reacțiunii albe naționale și internaționale și a propriei sale reprezentări exteriorizate și alienate în partid muncitoresc al stăpânilor absoluți ai statului, ai economiei, ai expresiei și în curând ai gândirii. Teoria revoluției permanente a lui Trotki și Parvus, la care Lenin a aderat efectiv în aprilie 1917, era singura ce va deveni adevărată pentru țările înapoiate din punct de vedere al dezvoltării sociale a burgheziei, dar numai după introducerea acestui factor necunoscut care era puterea de clasă a birocrației. Concentrarea dictaturii în mâinile reprezentării supreme a ideologiei a fost apărată cu cea mai mare consecvență de Lenin în numeroasele dispute din cadrul direcției bolșevice. Lenin avea de fiecare dată dreptate în fața adversarilor săi prin aceea că susținea soluția implicată de opțiunile anterioare ale puterii absolute minoritare: democrația refuzată *statal* țăranilor, trebuia să fie refuzată și muncitorilor, ceea ce ducea la a o refuza conducătorilor comuniști ai sindicatelor și în întregul partid, iar, în cele din urmă, până la vârful partidului ierarhic. La Congresul al X-lea, în momentul în care sovietul de Cronstadt[1] era nimicit de armată și acoperit de calomnii, Lenin

[1] Cronstadt, sau Kronstadt, oraș situat pe insula Kotlin, la vest de Sankt-Petersburg. În martie 1921, Trotki a reprimat cu violență o răscoală a marinarilor îndreptată împotriva puterii sovietice. Actori principali în Revoluția din Octombrie, marinarii s-au revoltat sub lozinca: «Trăiască Sovietele fără comuniști!».

pronunța împotriva birocraților puciști organizați în «Opoziția Muncitorească» această concluzie căreia Stalin îi va extinde logica până la o perfectă diviziune a lumii: «Aici sau dincolo cu o pușcă, dar nu cu opoziția... Ne-am săturat de opoziție».

104

Birocrația, rămasă singura proprietară a unui *capitalism de stat*, și-a asigurat mai întâi puterea în interior printr-o alianță temporară cu țărănimea, după Cronstadt, în timpul «noii politici economice[1]», după cum și-a apărat-o în exterior utilizând muncitorii înregimentați în partidele birocratice ale Internaționalei a III-a ca forță de sprijin a diplomației ruse, pentru a sabota orice mișcare revoluționară și a susține guvernări burgheze de la care sconta un sprijin în politica internațională (puterea Kuo-Min-Tang[2]-ului în China, între 1925-1927, Frontul Popular în Spania și Franța etc.). Dar societatea birocratică trebuia să-și urmărească propria desăvârșire prin teroarea exercitată asupra țărănimii, pentru a realiza acumularea capitalistă primitivă cea mai brutală din istorie. Această industrializare a epocii staliniste scoate în evidență realitatea ultimă a *birocrației*: ea este o continuare a puterii economiei, salvare a esențialului din societatea economiei de piață menținând munca-marfă. Este o dovadă a economiei independente, care domină într-atât societatea încât e capabilă să recreeze pentru propriile sale scopuri dominația de clasă de care are nevoie: ceea

[1] Ansamblu de măsuri semicapitaliste decise de Lenin la Congresul al X-lea din 1921 pentru a-i liniști pe țărani, instaurând o piață liberă pentru recoltele lor. Aceste măsuri vor fi suspendate de Stalin în 1928.

[2] Kuo-Min-Tang, sau Gomindan, «partid popular național», partid chinez format în China în 1911, favorabil stabilirii unei republici chineze. După 1925, partidul s-a orientat către unificarea țării și a naționalismului împotriva invadatorilor japonezi și apoi împotriva comuniștilor.

ce înseamnă că burghezia a creat o putere autonomă care, atâta vreme cât subzistă această autonomie, poate merge până la a se lipsi de o burghezie. Birocrația totalitară nu este «ultima clasă proprietară din istorie» în sensul lui Bruno Rizzi, ci doar *o clasă dominantă de substituție* pentru economia de piață. Proprietatea privată capitalistă falimentară e înlocuită cu un subprodus simplificat, mai puțin diversificat, *concentrat* în proprietate colectivă a clasei birocratice. Această formă subdezvoltată de clasă dominantă este și expresia subdezvoltării economice, neavând alt scop decât recuperarea întârzierii acestei dezvoltări în anumite regiuni ale lumii. Partidul muncitoresc, organizat după modelul burghez al separației, e cel care a furnizat cadrul ierarhico-statal acestui supliment al clasei dominante. Anton Ciliga[1] nota într-o închisoare a lui Stalin că «problemele tehnice de organizare se dovedeau a fi probleme sociale» (*Lenin și Revoluția*).

105

Ideologia revoluționară, *coerența separatului* pentru care leninismul constituie cel mai înalt efort voluntarist, deținând gestiunea unei realități care o respinge, *va reveni la adevărul său în incoerență* odată cu stalinismul. În acest moment, ideologia nu mai este o armă, ci un scop. Minciuna care nu mai este contrazisă devine nebunie. Atât realitatea, cât și scopul sunt

[1] Anton Ciliga (n.1898 la Segotici, Iugoslavia), istoric și membru al fracțiunii pro-comuniste din Partidul social democrat din Croația. Din 1926 lucrează în secția balcanică a Kominternului, la Moscova; în 1929 trece de partea opoziției, împotriva politicii colectiviste a lui Stalin și a Cominternului în Iugoslavia. Este arestat în 1930, exilat și deținut 6 ani în Siberia. Publică în 1936 *În țara marii minciuni* și în 1950 *Siberia, ținut de exil și de industrializare*.

dizolvate în proclamația ideologică totalitară: tot ceea ce spune e tot ceea ce este. E un primitivism local al spectacolului, al cărui rol e esențial totuși în dezvoltarea spectacolului mondial. Ideologia care se materializează aici n-a transformat economic lumea, cum a făcut-o capitalismul ajuns în stadiul abundenței; ea a transformat doar *percepția* într-un mod polițienesc.

106

Clasa ideologică-totalitară la putere este puterea unei lumi răsturnate: cu cât este mai puternică, cu atât afirmă mai mult că nu există, iar forța sa îi servește în primul rând la a-și afirma inexistența. Ea e modestă doar în această privință, căci inexistența sa oficială trebuie de asemenea să coincidă cu acel *nec plus ultra* al dezvoltării istorice, care s-ar datora în egală măsură infailibilei sale conduceri. Prezentă pretutindeni, birocrația trebuie să fie *clasa invizibilă* pentru conștiință, astfel încât întreaga viață socială devine dementă. Organizarea socială a minciunii absolute decurge din această contradicție fundamentală.

107

Stalinismul a însemnat dominația terorii înăuntrul clasei birocratice însăși. Terorismul care susține puterea acestei clase trebuie s-o atingă și pe ea, deoarece nu posedă nici o garanție juridică, nici o existență recunoscută ca și clasă proprietară, pe care existența ar putea-o extinde la fiecare dintre membrii săi. Proprietatea sa reală e disimulată și ea n-a devenit proprietară decât pe calea falsei conștiințe. Falsa conștiință nu-și menține puterea absolută decât prin teroarea absolută, în care orice motiv real sfârșește prin a dispărea. Membrii clasei birocratice la putere n-au drept de posesiune asupra societății decât în mod colectiv, ca participanți la o minciună fundamentală: trebuie ca ei să joace rolul proletariatului conducând o societate socialistă;

trebuie să fie actorii fideli textului infidelității ideologice. Dar participarea efectivă la această existență mincinoasă trebuie să fie ea însăși recunoscută ca o participare veridică. Nici un birocrat nu-și poate susține individual dreptul la putere, căci a dovedi că este un proletar socialist ar însemna să se manifeste exact invers decât un birocrat; iar a dovedi că este un birocrat e imposibil, deoarece adevărul oficial al birocrației este de a nu fi. Astfel, fiecare birocrat se află într-o dependență absolută de o *garanție centrală* a ideologiei, care recunoaște o participare colectivă la «puterea socialistă» a *tuturor birocraților pe care ea nu-i nimicește*. Dacă birocrații luați împreună decid totul, coeziunea propriei lor clase nu poate fi asigurată decât prin concentrarea puterii lor teroriste într-o singură persoană. În această persoană rezidă singurul adevăr practic al minciunii *aflate la putere*: fixarea indiscutabilă a frontierei sale mereu revizuite. Stalin hotărăște fără drept de apel cine este în cele din urmă birocrat posesor; adică cine trebuie să fie numit «proletar la putere» sau «trădător în slujba Mikado-ului ori a Wall Street-ului». Atomii birocratici nu-și găsesc esența comună a dreptului lor decât în persoana lui Stalin. Stalin este acest suveran al lumii care știe că este persoana absolută, pentru conștiința căreia nu există spirit mai înalt. «Suveranul lumii are conștiința efectivă a ceea ce este putere universală a efectivității în violența distrugătoare pe care o exercită împotriva Sinelui subiecților care i se opun.»[1] Simultan cu faptul că el este puterea care definește câmpul dominației, el este și *«puterea ce pustiește acest câmp»*.

[1] G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, VI, A, c, «Persoana abstractă, stăpânul lumii». În traducerea lui Virgil Bogdan, fragmentul sună astfel: «Stăpânul lumii are conștiința reală a ceea ce este el, a puterii universale a realității, forței distructive pe care el o exercită împotriva sinelui, care îi este opus, al supușilor săi» (Editura IRI, București, 1995, p. 278).

Când ideologia, devenită absolută prin deținerea puterii absolute, s-a transformat dintr-o cunoaștere fragmentară într-o minciună totalitară, gândirea istoriei a fost atât de perfect nimicită încât istoria însăși, la nivelul cunoașterii celei mai empirice, nu mai poate să existe. Societatea birocratică trăiește într-un prezent continuu, în care tot ceea ce se întâmplă există, pentru ea, doar ca un spațiu accesibil poliției sale. Proiectul, formulat deja de Napoleon, de «a dirija monarhic energia amintirilor» și-a găsit concretizarea totală într-o manipulare permanentă a trecutului, nu numai în semnificații, ci și în fapte. Dar prețul acestei eliberări de orice realitate istorică este pierderea referinței raționale, care este indispensabilă societății *istorice* a capitalismului. Se știe cât a plătit economia rusă pentru aplicarea științifică a unei ideologii absurde, fie și numai prin impostura lui Lâsenko[1]. Această contradicție a birocrației totalitare administrând o societate industrializată, birocrație prinsă între nevoia sa de rațional și refuzul raționalului, constituie și ea una din deficiențele sale principale față de dezvoltarea capitalistă normală. La fel cum birocrația nu poate să rezolve asemeni capitalismului problema agriculturii, tot așa ea îi este în cele din urmă inferioară în producția industrială, planificată autoritar pe bazele irealismului și ale minciunii generalizate.

[1] Trofim Denisovici Lâsenko (1898-1976), botanist și genetician sovietic. Prin cercetările sale asupra vernalizării grâului, s-a opus teoriei genelor ca suport invariant al eredității, afirmând influența mediului și a eredității caracterelor dobândite ca și factori ai evoluției speciilor. Dirijând de fapt toată biologia sovietică, a ajuns să sfărâme cariera tuturor oponenților săi (considerați «dușmani ai poporului») și a frânat cercetarea în genetică până la sfârșitul anilor '60. După moartea lui Stalin, teoriile sale, vehement criticate, au fost complet abandonate.

Mișcarea muncitorească revoluționară dintre cele două războaie mondiale a fost nimicită prin acțiunea conjugată a birocrației staliniste și a totalitarismului fascist, care a adoptat forma de organizare a partidului totalitar experimentat în Rusia. Fascismul a reprezentat o apărare extremistă a economiei burgheze amenințată de criză și de subversiunea proletară, *starea de asediu* în societatea capitalistă, prin care această societate se salvează și recurge la o primă raționalizare de urgență prin intervenția masivă a statului în gestiunea sa. Dar o asemenea raționalizare este ea însăși grevată de imensa iraționalitate a metodei sale. Dacă fascismul revendică apărarea principalelor puncte ale ideologiei burgheze devenită conservatoare (familia, proprietatea, ordinea morală, națiunea), reunind mica burghezie și șomerii înfricoșați de criză ori decepționați de neputința revoluției socialiste, el nu este el însuși fundamental ideologic. El se dă drept ceea ce este: o resurecție violentă a *mitului*, care impune participarea la o comunitate definită de pseudovalori arhaice: rasa, sângele, șeful. Fascismul este *arhaismul echipat tehnic*. *Erzațul său* descompus al mitului e reluat în contextul spectacular al mijloacelor de condiționare și de iluzionare cele mai moderne. Astfel, el este unul dintre factorii formării spectacularului modern, tot așa cum contribuția sa la distrugerea vechii mișcări muncitorești face din el una din puterile fondatoare ale societății prezente; dar, cum fascismul se dovedește a fi și forma *cea mai costisitoare* a menținerii ordinii capitaliste, el trebuia în mod normal să părăsească avanscena pe care o ocupă marile roluri ale statelor capitaliste, eliminat fiind de forme mai raționale și mai puternice ale acestei ordini.

110

După ce birocrația rusă a reușit în sfârșit să se debaraseze de resturile proprietății burgheze care-i împiedicau dominația asupra economiei, s-o dezvolte pe aceasta pentru propriul său folos și să fie recunoscută în exterior printre marile puteri, ea vrea să se bucure în tihnă de propria lume, să desființeze din ea partea de arbitrar care o deranja: de aceea, ea denunță stalinismul originii sale[1]. Dar o asemenea denunțare rămâne stalinistă, arbitrară, neexplicată și mereu corectată, deoarece *minciuna ideologică a originii sale nu poate fi niciodată dezvăluită*. Astfel, birocrația nu se poate liberaliza nici cultural și nici politic, pentru că existența sa ca și clasă depinde de monopolul ideologic care este, în toată greutatea lui, singurul său titlu de proprietate. Ideologia și-a pierdut desigur pasiunea afirmării sale pozitive, dar trivialitatea indiferentă care mai subzistă în ea are încă această funcție represivă de a interzice orice dram de concurență, de a ține captivă totalitatea gândirii. Birocrația e astfel legată de o ideologie în care nu mai crede nimeni. Ceea ce era terorist a devenit derizoriu, dar această deriziune însăși nu se poate menține decât păstrând în rezervă terorismul de care vroia să se descotorosească. Astfel, birocrația se dovedește a fi doar o *rudă săracă* a capitalismului, tocmai în momentul în care dorește să-și demonstreze superioritatea asupra acestuia. La fel cum istoria sa efectivă se află în contradicție cu dreptul său, iar ignoranța sa grosolan întreținută în contradicție cu pretențiile ei științifice, proiectul său de a rivaliza cu burghezia în producerea unei abundențe de mărfuri este subminat de faptul că o asemenea abundență poartă în sine

[1] Vezi Raportul lui Hrușciov la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S. din februarie 1956, care denunță crimele lui Stalin.

ideologia sa implicită și se însoțește în mod firesc de o libertate indefinită de false alegeri spectaculare, pseudolibertate ce rămâne ireconciliabilă cu ideologia birocratică.

111

În acest moment al dezvoltării, titlul de proprietate ideologică al birocrației se prăbușește deja la scară internațională. Puterea ce se instaurase la nivel național ca model fundamental internaționalist e nevoită să admită că nu mai poate să-și mențină coeziunea mincinoasă dincolo de frontierele naționale. Inegala dezvoltare economică pe care o cunosc birocrațiile cu interese concurente, care au reușit să-și posede «socialismul» lor în afara unei singure țări, a condus la înfruntarea publică și totală dintre minciuna rusă și minciuna chineză. Din acest moment, fiecare birocrație la putere sau fiecare partid totalitar candidat la putere lăsat de perioada stalinistă în unele clase muncitorești naționale, trebuie să-și urmeze propria cale. La manifestările de negare internă ce începuseră să se afirme în fața lumii odată cu revolta muncitorească din Berlinul de Est, opunând birocraților exigența «unui guvern de metalurgiști», manifestări care au ajuns o dată până la instaurarea puterii consiliilor muncitorești în Ungaria[1], se adaugă descompunerea mondială a alianței mistificări birocratice, care este, în ultima instanță, factorul cel mai defavorabil pentru dezvoltarea actuală a societății capitaliste. Burghezia este pe cale să-și piardă adversarul care o susținea obiectiv, unificând în mod iluzoriu orice negare a ordinii existente. O asemenea diviziune a muncii spectaculare își află sfârșitul atunci când rolul pseudorevoluționar se divizează la rândul său. Elementul spectacular al dizolvării mișcării muncitorești va fi el însuși dizolvat.

[1] În timpul insurecției din octombrie 1956.

112

Iluzia leninistă nu mai are altă bază actuală decât în diversele tendințe trotkiste în care identificarea proiectului proletar cu o organizare ierarhică a ideologiei supraviețuiește cu încăpățânare experienței tuturor rezultatelor sale. Distanța care separă trotkismul de critica revoluționară a societății prezente îi permite de asemenea să respecte distanța care-l separă de pozițiile deja false atunci când ele se înfruntau într-o luptă reală. Trotki a rămas până în 1927 fundamental solidar cu înalta birocrație, căutând să pună stăpânire pe ea pentru a o determina să reia o acțiune bolșevică în exterior (se știe că în acel moment, pentru a ajuta la tăinuirea faimosului «testament al lui Lenin», el a mers până la a-l dezavua în mod calomnios pe partizanul său, Max Eastman, care-l divulgase). Trotki a fost condamnat de propria sa perspectivă fundamentală, pentru că atunci când birocrația se recunoaște pe sine în efectele sale ca și clasă contrarevoluționară în interior, ea e obligată să fie realmente contrarevoluționară și în exterior, în numele revoluției, *ca la ea acasă*. Lupta ulterioară a lui Trotki pentru o a IV-a Internațională conține aceeași inconsecvență. El a refuzat toată viața să vadă în birocrație puterea unei clase separate, deoarece devenise în timpul celei de-a doua revoluții ruse partizanul necondiționat al formei bolșevice de organizare. Când Lukács[1], în 1923, evidenția în această formă legătura, în sfârșit descoperită, dintre teorie și practică, în care proletarii încetează să mai fie «*spectatori*» ai

[1] György Lukács (1885-1971), filosof, critic și om politic maghiar. În principala sa lucrare, *Istorie și conștiință de clasă* (1923), Lukács a încercat să «actualizeze aspectul revoluționar al lui Marx reînnoind și prelungind dialectica lui Hegel » în analizele sale sociologice ale «reificării» (înstrăinării) relațiilor dintre clasele sociale și ideologii, în interpretarea sa a revoluției proletare.

evenimentelor survenite în organizarea lor, dar pe care le-au asumat conștient și le-au trăit, el descria ca un merit efectiv al partidului bolșevic tot ceea ce partidul bolșevic *nu era* de fapt. Lukács era încă, în ciuda profundului său travaliu teoretic, un ideolog, vorbind în numele puterii celei mai banal exterioare mișcării proletare, crezând și făcând să se creadă că se afla el însuși, cu personalitatea sa totală, în această putere ca *la el acasă*. În timp ce urmarea demonstra cum își dezavuează și-și suprimă această putere valeții, Lukács, dezavuându-se neîncetat pe sine, a făcut să se vadă cu o claritate caricaturală cu ce s-a identificat el mai precis: cu *contrariul* său și a ceea ce susținut în *Istorie și conștiința de clasă*. Lukács probează cel mai bine regula fundamentală care-i caracterizează pe toți intelectualii acestui secol: ceea ce *respectă* ei măsoară exact propria lor realitate *demnă de dispreț*. Totuși, Lenin nu agrease niciodată acest gen de iluzii în privința activității sale, el, care stabilise că «un partid politic nu poate să-și verifice membrii pentru a vedea dacă există contradicții între filosofia lor și programul partidului». Partidul real, căruia Lukács îi prezentase în contratimp portretul visat, nu era coerent decât pentru o sarcină precisă și parțială: acapararea puterii în stat.

113

Iluzia neoleninistă a trotkismului actual, deoarece este dezmințită în fiecare clipă de realitatea societății capitaliste moderne, burgheze dar și birocratice, își găsește în mod natural un câmp de aplicare privilegiat în țările «subdezvoltate» formal independente, unde iluzia unei variante de socialism statal și birocratic e conștient manipulată ca și *simpla ideologie a dezvoltării economice* de către clasele conducătoare locale. Compoziția hibridă a acestor clase corespunde mai mult sau mai puțin unei gradații în spectrul burghezie-birocrație. Jocul lor la

scara internațională între cei doi poli ai puterii capitaliste existente, precum și compromisurile lor ideologice mai ales cu islamismul expunând realitatea hibridă a bazei lor sociale, sfârșesc prin a retrage acestui ultim subprodus al socialismului ideologic orice altă seriozitate în afara celei polițienești. O birocrație a putut să se formeze încadrând lupta națională și revolta agrară a țăranilor: ea tinde atunci, ca și în cazul Chinei, să aplice modelul stalinist de industrializare într-o societate mai puțin dezvoltată decât Rusia anului 1917. O birocrație capabilă să industrializeze națiunea se poate forma pornind de la mica burghezie a cadrelor din armată care au acaparat puterea, după cum o demonstrează exemplul Egiptului. În anumite zone, cum a fost Algeria la sfârșitul războiului său de independență, birocrația, constituită ca direcție parastatală în timpul luptei, caută punctul de echilibru al unui compromis pentru a fuziona cu o firavă burghezie națională. În sfârșit, în vechile colonii ale Africii negre, ce rămân strâns legate de burghezia occidentală, americană și europeană, se constituie o burghezie cel mai adesea pornind de la puterea șefilor tradiționali ai triburilor prin *luarea în stăpânire a statului*: în aceste țări, unde imperialismul străin rămâne adevăratul stăpân al economiei, se ajunge la un stadiu în care acești *compradores* au primit în schimbul unor produse indigene proprietatea unui stat indigen, independent față de masele locale dar nu și față de imperialism. În acest caz, e vorba de o burghezie artificială, care nu e capabilă să acumuleze, ci doar să *delapideze* pur și simplu, atât partea de plusvaloare din munca locală ce îi revine, cât și subsidiile străine ale statelor sau monopolurilor care o protejează. Evidența incapacității acestor clase burgheze de a îndeplini funcția economică normală a burgheziei îi opune fiecăreia o subversiune de tip birocratic mai mult sau mai puțin adaptat la particularitățile locale, care vrea să pună mâna pe moștenirea ei. Dar reușita însăși a unei

birocrații în proiectul său fundamental de industrializare conține în mod necesar și perspectiva eșecului său istoric: acumulând capitalul, ea acumulează și proletariatul, creându-și astfel propria dezmințire, într-o țară în care nu exista încă.

114

În această dezvoltare complexă și teribilă care a modificat condițiile desfășurării luptelor de clasă, proletariatul țărilor industriale și-a pierdut complet posibilitatea afirmării perspectivei sale autonome și, în ultimă instanță, *iluziile sale*, dar nu și ființa sa. El nu e suprimat, ci rămâne prezent în alienarea intensificată a capitalismului modern; el e format din imensa majoritate a muncitorilor care au pierdut orice putere asupra modului de folosire a vieții lor și care, *din momentul în care știu asta*, se redefinesc ca proletariat, negativitatea activă a acestei societăți. Acest proletariat se consolidează în mod obiectiv prin mișcarea de dispariție a țărănimii, ca și prin extinderea logicii muncii în uzină, aplicată la o mare parte a «serviciilor» și a profesiilor intelectuale. Dar proletariatul este și mai îndepărtat de conștiința sa practică de clasă *la nivel subiectiv*, nu numai în cazul funcționarilor, dar și în cel al muncitorilor care n-au descoperit încă decât neputința și mistificarea vechii politici. Totuși, când proletariatul descoperă că propria sa forță exteriorizată concură la consolidarea permanentă a societății capitaliste, nu numai sub forma muncii sale, dar și sub cea a sindicatelor, a partidelor sau a puterii statale pe care le-a creat pentru a se emancipa, el mai descoperă prin experiența istorică concretă și că este clasa total opusă oricărei exteriorizări imobile și oricărei specializări a puterii. El poartă *revoluția care nu poate să lase nimic pe dinafară*, exigența dominației permanente a prezentului asupra trecutului și critica totală a separației; și în aceasta trebuie el să-și găsească forma adecvată de acțiune. Nici o îmbunătățire

cantitativă a mizeriei sale, nici o iluzie de integrare ierarhică, nu sunt un remediu durabil pentru insatisfacția sa, căci proletariatul nu se poate recunoaște autentic într-o nedreptate anume pe care ar fi suferit-o și nici *în repararea unei nedreptăți anume* sau a unui număr mai mare din aceste nedreptăți, ci numai în *nedreptatea absolută* de a fi aruncat la marginea vieții.

115

Din noile semne de negare, neînțelese și falsificate prin regizarea spectaculară, semne care se multiplică în țările cele mai avansate din punct de vedere economic, se poate trage deja concluzia că începe o nouă epocă: după prima tentativă de subversiune muncitorească, *acum abundența capitalistă e cea care a eșuat*. Când luptele antisindicale ale muncitorilor occidentali sunt reprimate mai întâi de către sindicate și când curentele de revoltă ale tineretului lansează un prim protest inform, în care totuși refuzul vechii politici specializate, al artei și al vieții cotidiene, este implicat nemijlocit, avem de-a face cu cele două fațete ale unei noi lupte spontane care debutează sub auspicii *criminale*. Sunt semnele prevestitoare ale celui de-al doilea asalt proletar asupra societății de clasă. Când copiii pierduți ai acestei armate încă imobile reapar pe un teren nou și totuși neschimbat, ei urmează un nou «general Ludd[1]» care, de data asta, îi mobilizează pentru distrugerea *mașinilor consumului permis*.

116

«Forma politică în sfârșit descoperită sub care emanciparea economică a muncii putea fi realizată» a căpătat în acest secol

[1] John Ludd, a dat numele unei mișcări a muncitorilor englezi (*luddismul*, 1811-1816), care s-au organizat pentru a distruge mașinile, acuzate că ar provoca șomajul și diminuarea calității produselor.

un contur distinct prin Consiliile muncitorești revoluționare, concentrând în ele toate funcțiile de decizie și de execuție și federalizându-se prin intermediul delegaților responsabili în fața centrului și revocabili în orice clipă. Existența lor efectivă nu a fost decât o schiță sumară imediat combătută și înfrântă de diferitele forțe de apărare a societății de clasă, printre care se numără adesea și propria lor falsă conștiință. Pannekoek[1] insista chiar asupra faptului că alegerea unei puteri a Consiliilor muncitorești «creează noi probleme» în loc să ofere o soluție. Dar această putere este tocmai locul în care problemele revoluției proletariatului își pot găsi adevărata soluționare. Este locul în care sunt reunite condițiile obiective ale conștiinței istorice: realizarea comunicării directe *active*, unde se termină specializarea, ierarhia și separația, unde condițiile existente au fost transformate «în condiții de unitate». Aici, subiectul proletar poate să se smulgă din lupta sa împotriva contemplației: conștiința sa este egală cu organizarea practică pe care și-a oferit-o, căci această conștiință este inseparabilă de intervenția coerentă în istorie.

117

În puterea Consiliilor, care trebuie să înlocuiască la nivel internațional orice altă putere, mișcarea proletară este propriul său produs, iar acest produs este producătorul însuși. Ea își este propriul său scop. Doar astfel negarea spectaculară a vieții este negată la rândul său.

[1] Anton Pannekoek (1873-1960), astronom și radical stângist olandez, teoretician al Consiliilor Muncitorești (soviete), din 1921 opuse comuniștilor de partid (bolșevici); a scris *Über Arbeiterrate* (1947).

118

Apariția Consiliilor a fost realitatea cea mai înaltă a mișcării proletare în primul sfert al secolului, realitate ce a rămas ascunsă ori travestită pentru că dispărea odată cu restul mișcării pe care ansamblul experienței istorice de atunci o dezmințea și o elimina. În noile condiții ale criticii proletare, acest rezultat apare ca singurul punct neînfrânt al mișcării înfrânte. Conștiința istorică, ce știe că singurul său mediu de existență este această mișcare, o poate recunoaște acum, nu la marginea a ceea ce decade, ci în miezul a ceea ce urcă.

119

Datorită tuturor acestor rațiuni istorice, o organizație revoluționară existând înaintea puterii Consiliilor – și care va trebui să-și afle luptând forma potrivită – știe deja că *nu reprezintă* clasa. Ea trebuie doar să se recunoască pe sine ca o separație radicală de *lumea separației*.

120

Organizația revoluționară este expresia coerentă a teoriei praxisului intrând în comunicare neunilaterală cu luptele practice, în devenire către teoria practică. Propria sa practică este generalizarea comunicării și a coerenței în aceste lupte. În momentul revoluționar al dizolvării separației sociale, această organizație trebuie să-și recunoască propria dizolvare ca organizație separată.

121

Organizația revoluționară nu poate fi decât critica unitară a societății, adică o critică ce nu se aliază cu nici o formă de putere separată, nicăieri în lume, și o critică pronunțată global împotriva tuturor aspectelor vieții sociale alienate. În lupta

organizației revoluționare împotriva societății de clasă, armele nu sunt altceva decât *esența* combatanților înșiși: organizația revoluționară nu poate reproduce în sine condițiile de sciziune și de ierarhizare ale societății dominante. Ea trebuie să lupte în permanență împotriva deformării sale în spectacolul dominant. Singura limită a participării la democrația totală a organizației revoluționare este recunoașterea și autoînsușirea efectivă, de către toți membrii săi, a coerenței criticii sale, coerență care trebuie să se probeze în teoria critică propriu-zisă și în relația dintre aceasta și activitatea practică.

122

Când realizarea mereu mai avansată a alienării capitaliste la toate nivelurile, făcând tot mai dificilă recunoașterea și numirea de către muncitori a propriei lor mizerii, i-a pus pe aceștia în fața alternativei de a refuza *totalitatea mizeriei lor sau nimic*, organizația revoluționară a trebuit să învețe că nu mai poate *combate alienarea prin forme alienate*.

123

Revoluția proletară depinde în întregime de faptul necesar că, pentru prima dată, teoria, ca inteligență a practicii omenești, trebuie să fie recunoscută și asumată de către mase. Ea cere ca muncitorii să devină dialecticieni și să-și înscrie gândirea în practică; astfel, ea cere *oamenilor fără calități* mult mai mult decât cerea revoluția burgheză oamenilor calificați pe care-i delega s-o pună în practică, deoarece conștiința ideologică parțială edificată de către o parte a clasei burgheze avea ca bază această *parte* centrală a vieții sociale, care este economia, și în care burghezia *era deja la putere*. Dezvoltarea însăși a societății de clasă până în stadiul organizării spectaculare a non-vieții face ca proiectul

revoluționar să devină *în mod manifest* ceea ce era deja *în mod esențial*.

124

Teoria revoluționară este acum inamicul oricărei ideologii revoluționare *și ea știe acest lucru*.

V. Timp și istorie

«O, gentilomi, viața e scurtă ...
Dacă trăim, o facem pentru a mărșălui
pe capete de regi.»

Shakespeare (*Henric al IV-lea*)[1]

125

Omul, «ființa negativă care *este* numai în măsura în care suprimă Ființa», este identic cu timpul. Aproprierea de către om a propriei sale naturi înseamnă și luarea în stăpânire a desfășurării universului. «Istoria este ea însăși o parte reală a *istoriei naturale*, a transformării naturii în om» (Marx)[2]. Reciproc, această «istorie naturală» nu există efectiv decât prin

[1] În traducerea lui Dan Duțescu, fragmentul sună astfel: «O, domnii mei! Ce scurtă este viața!/ Dar lungă ce-i când faci din ea risipă/ De-ar ține doar cât praful din clepsidră/ i-ar curge toată numai într-un ceas.../ Dacă trăim, trăim să-nvingem regi», *Henric al IV-lea*, partea I, actul V, scena 2, în Shakespeare, *Opere complete*, vol. IV, Editura Univers, București, 1985, p. 81.

[2] *Ideologia germană*, cap. I.A, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958.

intermediul procesului unei istorii umane, a acelei părți care completează acest tot istoric, asemeni telescopului modern a cărui bătaie recuperează *în timp* goana nebuloaselor de la marginea universului. Istoria a existat dintotdeauna, dar nu întotdeauna în forma sa istorică. Temporalizarea omului, așa cum se efectuează ea prin intermediul unei societăți, este egală cu o umanizare a timpului. Mișcarea inconștientă a timpului se manifestă și *devine adevărată* în conștiința istorică.

126

Mișcarea specific istorică, deși *ascunsă încă*, începe odată cu lenta și insesizabila formare a «naturii reale a omului», această «natură care se naște în istoria umană – în actul generator al societății umane»[1], dar societatea care a posedat atunci o tehnică și un limbaj, deși este produsul propriei sale istorii, nu posedă decât conștiința unui prezent perpetuu. Orice cunoștință, limitată la memoria celor mai vârstnici, este transmisă întotdeauna de către cei *vii*. Nici moartea și nici procreația nu sunt înțelese ca o lege a timpului. Timpul rămâne imobil, asemeni unui spațiu închis. Când o societate mai complexă ajunge să capete conștiința timpului, efortul său se îndreaptă mai curând înspre negarea lui, căci ea vede în timp nu ceea ce trece, ci ceea ce revine. Societatea statică organizează timpul conform experienței sale imediate a naturii, după modelul timpului *ciclic*.

127

Timpul ciclic este dominant deja în experiența popoarelor nomade, deoarece ele se confruntă cu aceleași condiții în fiecare moment al trecerii lor: Hegel notează că «rătăcirea

[1] *ibidem*.

nomazilor e doar formală, căci ea e limitată la spații uniforme». Societatea care, fixându-se local, dă spațiului un conținut prin amenajarea locurilor individualizate, se închide astfel ea însăși în interiorul acestei localizări. Întoarcerea vremelnică în locuri asemănătoare devine acum pură întoarcere a timpului într-un același loc, repetarea unei serii de gesturi. Trecerea de la nomadismul pastoral la agricultura sedentară reprezintă sfârșitul libertății trândave și fără conținut și începutul muncii. Modul de producție agrar în general, dominat de ritmul anotimpurilor, este baza timpului ciclic pe deplin constituit. Eternitatea se află *cuprinsă* în el: este aici reîntoarcerea aceluiași. Mitul este construcția unitară a gândirii care garantează întreaga ordine cosmică în jurul ordinii pe care această societate a realizat-o deja, de fapt, în interiorul frontierelor sale.

128

Aproprierea socială a timpului, producerea omului prin munca omenească, se dezvoltă într-o societate împărțită în clase. Puterea care s-a constituit deasupra crizei societății timpului ciclic, clasa care organizează această muncă socială și își reține din ea plusvaloarea limitată, își însușește în egală măsură și *plusvaloarea temporală* a organizării sale a timpului social: ea este deținătoarea exclusivă a timpului ireversibil al viului. Singura bogăție care poate să existe concentrată în sectorul puterii pentru a fi efectiv cheltuită în serbări somptuoase, se vede și ea cheltuită sub forma unei delapidări a unui *timp istoric de la suprafața societății*. Proprietarii plusvalorii istorice dețin cunoașterea și satisfacția evenimentelor trăite. Acest timp, separat de organizarea colectivă a timpului care domină în producția repetitivă a bazei vieții sociale, curge pe deasupra propriei sale comunități statice. Este timpul aventurii și al războiului, în care

stăpânii societății ciclice își parcurg propria lor istorie personală; este, de asemenea, timpul care apare în conflictele cu comunitățile străine, în tulburarea ordinii imuabile a societății. Istoria le apare deci oamenilor ca un factor străin, ca un lucru pe care nu l-au dorit și de care se credeau puși la adăpost. Dar, prin acest ocol, revine și *neliniștea* negativă a umanului, care se aflase la originea însăși a întregii dezvoltări ce atipise.

129

Timpul ciclic este în el însuși un timp fără conflict. Dar în această copilărie a timpului, conflictul este deja prezent: istoria luptă mai întâi pentru a fi istorie în activitatea practică a stăpânilor. Această istorie creează în mod superficial ireversibilul; mișcarea lui produce tocmai timpul pe care-l epuizează, înăuntrul timpului inepuizabil al societății ciclice.

130

«Societățile reci» sunt societățile care și-au încetinit la maximum partea lor de istorie și care au menținut într-un echilibru constant opoziția lor față de mediul natural și uman, precum și opozițiile lor interne. Dacă extrema diversitate a instituțiilor create în acest scop dovedește plasticitatea autocreației naturii umane, această dovadă nu este evidentă decât pentru observatorul extern, pentru etnologul *revenit* din timpul istoric. În fiecare din aceste societăți, o structurare definitivă a exclus schimbarea. Conformismul absolut al practicilor sociale existente, cu care sunt identificate pentru totdeauna toate posibilitățile omenești nu mai cunoaște altă limită exterioară decât teama de a recădea în animalitatea fără formă. În acest caz, pentru a rămâne în uman, oamenii trebuie să rămână aceiași.

131

Nașterea puterii politice, care pare să fie în relație cu ultimele mari revoluții ale tehnicii, cum este obținerea fontei din fier, în pragul unei perioade care nu va mai cunoaște răsturnări profunde până la apariția industriei, este și momentul care începe să rupă legăturile de consangvinitate. De-acum, succesiunea generațiilor iese din cadrul unui ciclu pur natural pentru a deveni eveniment orientat, succesiune de puteri. Timpul ireversibil este timpul celui care domină, iar dinastiile sunt prima lui măsură. Scrisul este arma sa. În scris, limbajul atinge deplina sa realitate independentă de medierea între conștiințe. Dar această independență este identică cu independența generală a puterii separate, ca mediere ce dă naștere societății. Odată cu scrisul apare o conștiință care nu mai este purtată și transmisă în relația imediată dintre cei vii: o *memorie impersonală*, aparținând administrației societății. «Documentele sunt gândurile statului – arhiva îi este memoria»[1] (Novalis).

132

Cronica este expresia timpului ireversibil al puterii, dar și instrumentul care menține progresia voluntaristă a acestui timp, pornind de la traseul său anterior, căci această orientare a timpului trebuie să piară odată cu forța fiecărei puteri particulare, recăzând în uitarea indiferentă a timpului ciclic, singurul cunoscut de către masele țărănești, care, în prăbușirea imperiilor și a cronologiilor, nu se schimbă niciodată. *Posesorii istoriei* au dat

[1] Novalis, *Între veghe și vis (Fragmente romantice)*, trad. rom. de Viorica Nișcov, Editura Univers, 1995, §137. Fragmentul complet sună astfel: «În stat, totul se reduce la punerea în mișcare a reprezentației, în popor – la reprezentație. Viața poporului e spectacol. Documentele sunt gândurile statului – arhiva îi este memoria».

timpului *un sens*: o direcție care este și o semnificație. Dar această istorie se desfășoară și moare într-un mod aparte; ea lasă neschimbate straturile profunde ale societății, deoarece este tocmai ceea ce rămâne separat de realitatea comună. De aceea, istoria imperiilor Orientului se reduce pentru noi la istoria religiilor: aceste cronologii căzute în uitare nu ne-au lăsat decât istoria aparent autonomă a iluziilor care le cuprindeau. Stăpânii care dețin *proprietatea privată a istoriei*, sub protecția mitului, o dețin mai întâi sub forma iluziei: în China și în Egipt, ei au deținut multă vreme monopolul asupra nemuririi sufletului, iar primele lor dinastii recunoscute sunt amenajarea imaginară a trecutului. Dar această posesie iluzorie a stăpânilor este și singura posesie posibilă, în acel moment, asupra unei istorii comune și a propriei lor istorii. Extinderea puterii lor istorice efective atrage după sine o vulgarizare a posesiei mitice iluzorii. Toate acestea decurg din simplul fapt că stăpânii au reușit să se elibereze cât de cât de permanența timpului ciclic numai în măsura în care și-au asumat sarcina de a garanta la nivel mitic această permanență, ca în riturile sezoniere ale împăraților chinezi.

133

Când cronologia aridă și autoritară a puterii divinizate adresându-se supușilor săi, care nu vrea să fie înțeleasă decât ca îndeplinire pământească a comandamentelor mitului, a putut fi depășită devenind istorie conștientă, a trebuit ca participarea reală la istorie să fie trăită de grupuri tot mai numeroase. Din această comunicare practică între cei care *s-au recunoscut* ca posesori ai unui prezent singular și care au resimțit bogăția calitativă a evenimentelor ca pe propria lor activitate și ca spațiul în care locuiau – epoca lor –, se naște limbajul general al comunicării istorice. Cei pentru care timpul ireversibil a existat, descoperă în el deopotrivă *memorabilul* și *amenințarea uitării*:

«Herodot din Halicarnas face cunoscute aici roadele căutării sale, pentru ca timpul să nu năruie lucrările oamenilor...»[1].

134

Raționamentul despre istorie este totodată și *raționament despre putere*. Grecia a reprezentat acel moment în care puterea și schimbarea ei sunt discutate și înțelese, *democrația stăpânilor* societății. Aici, situația era opusă față de condițiile cunoscute de statul despotic, unde puterea nu se răfuia niciodată decât cu sine, în inaccesibila obscuritate a punctului său cel mai concentrat: prin *revoluția de palat*, pe care atât reușita cât și eșecul o scot definitiv din discuție. Totuși, puterea împărțită a comunităților grecești nu exista decât în *cheltuirea* unei vieți sociale a cărei producere rămânea separată și statică în clasa servilă. Numai cei care nu muncesc trăiesc. În diviziunea comunităților grecești și în lupta pentru exploatarea cetăților străine, se exteriorizase principiul separației, ce întemeia înăuntru funcționarea fiecăreia dintre ele. Grecia, care visase istoria universală, nu a reușit să se unească în fața invaziilor și nici măcar să unifice calendarele cetăților sale independente. În Grecia, timpul istoric a devenit conștient, dar încă nu conștient de sine însuși.

135

După dispariția condițiilor favorabile pe plan local pe care le cunoscuseră comunitățile grecești, regresul gândirii istorice occidentale n-a fost însoțit de o reconstituire a vechilor

[1] În traducerea Adelinei Piatkowski, fragmentul sună astfel: „Herodot din Halicarnas înfățișează aici rodul cercetărilor sale, pentru ca faptele oamenilor să nu pălească prin trecerea vremii, iar isprăvile mari și minunate săvârșite și de greci și de barbari să nu fie date uitării." (Herodot, *Istorii*, vol. I, Editura Științifică, București, 1961, p. 15).

organizări mitice. În confruntările dintre popoarele Mediteranei, în formarea și prăbușirea statului roman, au apărut *religii semi-istorice*, ce deveneau factori fundamentali ai noii conștiințe a timpului și ai noii armuri a puterii separate.

136

Religiile monoteiste au fost un compromis între mit și istorie, între timpul ciclic, dominând încă producția, și timpul ireversibil, în care se înfruntă și se recompun popoarele. Religiile născute din iudaism reprezintă recunoașterea universală abstractă a timpului ireversibil, care este democratizat, deschis tuturor, dar în iluzoriu. Timpul este orientat în întregime către un unic eveniment final: «Împărăția lui Dumnezeu este aproape». Aceste religii s-au născut pe solul istoriei și s-au stabilit pe el. Dar, și aici, ele se mențin încă în opoziție radicală cu istoria. Religia semiistorică fixează un punct de plecare calitativ în timp, nașterea lui Christos, fuga lui Mahomed, dar timpul său ireversibil introducând o acumulare efectivă ce va lua în Islam figura unei cuceriri, iar în creștinismul Reformei cea a unei sporiri a capitalului – este inversat de fapt în gândirea religioasă ca o *numărătoare inversă:* așteptarea, în timpul care se scurge, a accesului la cealaltă lume veritabilă, așteptarea Judecății de apoi. Eternitatea a ieșit din timpul ciclic. Ea se situează dincolo de el. Ea este elementul care înjosește ireversibilitatea timpului, ce suprimă istoria din istoria însăși, situându-se, ca un pur element punctual în care timpul ciclic a intrat și s-a anulat, *de cealaltă parte a timpului ireversibil*. Bossuet[44] va mai spune: «Și prin timpul care trece, intrăm în eternitatea care nu trece».

[1] Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), prelat, teolog și scriitor francez, recunoscut pentru lirismul imaginilor și puterea poetică a discursurilor sale.

137

Evul Mediu, această lume mitică neîmplinită ce-și găsea perfecțiunea în afara ei, este momentul în care timpul ciclic, ce reglează încă partea principală a producției, este realmente ros de către istorie. O anumită temporalitate ireversibilă este recunoscută individual tuturor, în succesiunea vârstelor vieții, în viața considerată ca o *călătorie*, ca o trecere fără întoarcere printr-o lume al cărei sens e în altă parte: *pelerinul* este omul care iese din acest timp ciclic pentru a fi efectiv acest călător care suntem fiecare dintre noi ca semn. Viața istorică personală își găsește întotdeauna împlinirea în sfera puterii, în participarea la luptele duse de putere și la luptele pentru cucerirea puterii; dar timpul ireversibil al puterii este împărțit la infinit, sub unificarea generală a timpului orientat al erei creștine, într-o lume a *încrederii înarmate*, în care jocul stăpânilor se desfășoară în jurul fidelității și al contestării fidelității datorate. Această societate feudală, născută din ciocnirea dintre «structura organizațională a armatei cuceritoare așa cum s-a dezvoltat ea în timpul cuceririi» și «forțele de producție găsite în țara cucerită» (*Ideologia germană*) – și trebuie luat în considerare, în organizarea acestor forțe de producție, limbajul lor religios – a divizat dominația societății între biserică și puterea statală, subdivizată, la rândul său, în complexe relații de suzeranitate și vasalitate ale proprietăților teritoriale și ale comunelor urbane. În această diversitate a vieții istorice posibile, timpul ireversibil care cuprindea pe nesimțite societatea în toată profunzimea ei, timpul trăit de către burghezie în producția de mărfuri, în întemeierea și expansiunea orașelor, în descoperirea comercială a Pământului – experimentare practică ce distruge pentru totdeauna orice organizare mitică a cosmosului – se va dovedi încet-încet a fi travaliul anonim al epocii, atunci când impunătoarea acțiune istorică oficială a acestei lumi va eșua odată cu Cruciadele.

138

În perioada declinului Evului Mediu, timpul ireversibil care invadează societatea este resimțit, de către conștiința atașată încă vechii ordini, sub forma unei obsesii a morții. E melancolia dispariției unei lumi, ultima în care securitatea mitului mai echilibra încă istoria; iar pentru această melancolie, orice lucru pământesc se îndreaptă ireversibil către degradare. Marile revolte ale țăranilor din Europa reprezintă și tentativa lor de *răspuns la istoria* care i-a smuls cu violență din somnul patriarhal asigurat de tutela feudală. E utopia milenaristă a *realizării terestre a paradisului*, unde revine în prim-plan ceea ce se afla la originea religiei semiistorice, când comunitățile creștine, asemeni mesianismului iudaic din care proveneau, ca răspunsuri la tulburările și la nenorocirile epocii, așteptau realizarea iminentă a împărăției lui Dumnezeu și adăugau un factor de neliniște și de subversiune în societatea antică. Creștinismul, sosit și el la împărțirea puterii în imperiu, dezmințise la vremea sa, ca pe o simplă superstiție, ceea ce mai rămăsese din această speranță: acesta este sensul afirmației augustiniene, arhetip al tuturor acelor *satisfecit* din ideologia modernă, după care Biserica existentă era deja de multă vreme această împărăție despre care se vorbise. Revolta socială a țărănimii milenariste se definește, în mod firesc, în primul rând ca o voință de distrugere a Bisericii. Dar milenarismul se manifestă în lumea istorică și nu pe terenul mitului. Speranțele revoluționare moderne nu sunt consecințele iraționale ale pasiunii religioase a milenarismului, așa cum credea Norman Cohn în *The Pursuit of the Millenium*[1]; dimpotrivă, milenarismul, lupta de clasă revoluționară care vorbește pentru ultima dată limbajul religiei, este deja o tendință

[1] Carte publicată în 1957, considerată lucrare de referință în ceea ce privește studiul mișcărilor milenariste din Evul Mediu.

revoluționară modernă, căreia îi lipsește *conștiința de a nu fi decât istorică*. Milenariștii trebuiau să piardă pentru că nu puteau să recunoască revoluția ca pe propria lor operă. Faptul că ei așteaptă un semn exterior din partea lui Dumnezeu pentru a acționa este traducerea în gândire a unei practici în care țăranii răsculați urmează orbește șefi aleși din afara lor. Țărănimea nu putea atinge o conștiință justă a funcționării societății și a modului de a-și conduce propria luptă: tocmai datorită faptului că-i lipseau aceste condiții de unitate în acțiune și în conștiință, ea își exprima proiectul și își purta războaiele după imaginarul paradisului terestru.

139

Noua stăpânire a vieții istorice, Renașterea, ce-și găsește în Antichitate trecutul și legitimitatea, aduce cu ea ruptura bucuroasă de eternitate. Timpul său ireversibil este cel al acumulării infinite a cunoștințelor, iar conștiința istorică născută din experiența comunităților democratice și a forțelor care le-au distrus va relua, odată cu Machiaveli, raționamentul asupra puterii desacralizate, va rosti misterul statului. În viața exuberantă a cetăților italiene, în arta sărbătorilor, viața se manifestă ca o bucurie a trecerii timpului. Dar această bucurie a trecerii trebuia să fie ea însăși trecătoare. Cântecul lui Lorenzo di Medici, pe care Burckhardt îl considera ca expresia «spiritului însuși al Renașterii», este panegiricul pe care această fragilă sărbătoare a istoriei și l-a făcut sieși: «Cât de frumoasă e tinerețea, și cât de repede se duce».

140

Mișcarea constantă de monopolizare a vieții istorice de către statul monarhiei absolute, forma de tranziție către completa dominație a clasei burgheze, face să apară în tot adevărul său

noul timp ireversibil al burgheziei. Burghezia este legată acum de *timpul muncii*, pentru prima dată eliberat din mișcarea ciclică. Munca a devenit, odată cu burghezia, *muncă ce transformă condițiile istorice*. Burghezia este prima clasă dominantă pentru care munca este o valoare. Iar burghezia care abolește orice privilegiu, care nu recunoaște nici o valoare ce nu decurge din exploatarea muncii, a identificat cu munca propria sa valoare ca și clasă dominantă și a făcut din progresul muncii propriul său progres. Clasa care acumulează mărfurile și capitalul modifică neîncetat natura, modificând munca însăși, dezlănțuindu-i productivitatea. Întreaga viață socială era concentrată în sărăcia ornamentală a Curții, caricatură a rigidei administrații statale care culminează cu «meseria de rege», în vreme ce orice libertate istorică specifică a trebuit să consimtă la propria sa pierdere. Libertatea jocului temporal ireversibil al feudalilor s-a consumat în ultimele lor bătălii pierdute în războaiele Frondei sau în răscoala scoțienilor împotriva lui Charles-Edward. Lumea și-a schimbat temeliile.

141

Victoria burgheziei este victoria timpului *profund istoric*, pentru că el este timpul producției economice care transformă societatea, în permanență și în totalitate. Atâta vreme cât producția agricolă rămâne munca principală, timpul ciclic ce se află la baza societății întreține forțele coalizate ale *tradiției*, care vor înfrâna mișcarea. Dar timpul ireversibil al economiei burgheze extirpează aceste rămășițe pe toată întinderea globului. Istoria, care figurase până atunci ca mișcare doar a indivizilor clasei dominante, fiind scrisă deci ca istorie evenimențială, este înțeleasă acum ca și *mișcare generală*, iar în această mișcare dură, indivizii sunt sacrificați. Istoria, care își descoperă baza în economia politică, află acum de existența inconștientului său,

inconștient pe care însă nu-l poate aduce la lumină. Economia de piață a democratizat doar această preistorie oarbă, nouă fatalitate pe care nimeni n-o domină.

142

Istoria, care este prezentă în toată profunzimea societății, tinde să se piardă la suprafață. Triumful timpului ireversibil înseamnă și transformarea lui în *timp al lucrurilor*, deoarece arma victoriei sale a fost tocmai producția în serie a obiectelor, conform legilor mărfii. Principalul produs pe care dezvoltarea economică l-a făcut să treacă de la raritatea luxoasă la consumul curent este deci *istoria*, dar numai ca istorie a mișcării abstracte a lucrurilor care domină orice întrebuințare calitativă a vieții. Dacă timpul ciclic anterior suportase o parte crescândă de timp istoric trăit de către indivizi și grupuri, dominația timpului ireversibil al producției va tinde să elimine socialmente acest timp trăit.

143

Astfel, burghezia a făcut cunoscut și a impus societății un timp istoric ireversibil, dar îi refuză acesteia *întrebuințarea* lui. «A existat istorie, dar nu mai există»[1], deoarece clasa posesorilor economiei, care nu poate renunța la *istoria economică*, trebuie de asemenea să refuleze orice altă utilizare ireversibilă a timpului care ar amenința-o. Clasa dominantă, constituită din *specialiști ai posesiei lucrurilor*, care sunt ei înșiși, prin aceasta, o posesie a lucrurilor, trebuie să-și lege soarta de menținerea acestei istorii reificate, de permanența unei noi imobilități *în istorie*.

[1] Karl Marx, *Mizeria filosofiei*, cap. II, § I, «A șaptea observație și ultima observație», în K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1963, p. 138.

Pentru prima dată, muncitorul, aflat la baza societății, nu este materialmente *străin istoriei*, căci de acum societatea se mișcă ireversibil prin baza sa. Proletariatul își găsește ținta proiectului său revoluționar în revendicarea de *a trăi* timpul istoric pe care-l produce; fiecare din tentativele reprimate până acum de realizare a acestui proiect marchează un posibil punct de plecare al noii vieți istorice.

144

Timpul ireversibil al burgheziei stăpâne a puterii s-a prezentat mai întâi sub propriul său nume, ca o origine absolută, anul I al Republicii. Dar ideologia revoluționară a libertății generale care lichidase ultimele rămășițe de organizare mitică a valorilor, precum și orice reglementare tradițională a societății, lăsa deja să se întrevadă voința reală pe care o drapase în stil roman: *libertatea generalizată a comerțului*. Societatea mărfii, descoperind atunci că trebuia să reconstruiască pasivitatea pe care fusese nevoită s-o răstoarne din temelii pentru a-și clădi propria sa dominație pură, «găsește în creștinism și în cultul său al omului abstract... complementul religios cel mai convenabil»[1] (*Capitalul*). Burghezia a încheiat atunci un compromis cu această religie, compromis care se exprimă și în prezentarea timpului: abandonându-și propriul calendar, timpul său ireversibil se conformează din nou *erei creștine*, căreia îi continuă succesiunea.

[1] Karl Marx, *Capitalul*, cartea I, secțiunea I, cap. I, 4, «Caracterul de fetiș al mărfii și misterul său», în *vol.cit.*, p. 93.

145

Odată cu dezvoltarea capitalismului, timpul ireversibil este *unificat la scară mondială*. Istoria universală devine o realitate, căci lumea întreagă este așezată în albia acestui timp. Dar această istorie, care este pretutindeni aceeași, nu este încă decât refuzul intra-istoric al istoriei. Este timpul producției economice, decupat în fragmente abstracte egale și care se manifestă pe toată întinderea planetei *ca o aceeași zi*. Timpul ireversibil unificat este cel al *pieței mondiale* și, implicit, cel al spectacolului mondial.

146

Timpul ireversibil al producției este în primul rând măsura mărfurilor. Astfel deci, timpul care se impune în toată lumea ca *timpul general al societății*, nereprezentând decât interesele specializate care-l constituie, *nu este decât un timp particular*.

VI. Timpul spectacular

«N-avem nimic al nostru decât timpul, de care se bucură tocmai aceia care n-au deloc un adăpost.»

Balthasar Gracian, *Criticonul*

147

Timpul producției, timpul-marfă, este o acumulare infinită de intervale echivalente. Este abstracția timpului ireversibil, ale cărui segmente trebuie să-și dovedească pe cronometru egalitatea lor strict cantitativă. Acest timp este, în toată realitatea sa efectivă, ceea ce el este sub aspectul său *schimbabil*. Doar prin această dominație socială a timpului marfă «timpul este totul, omul nu este nimic; el este cel mult carapacea timpului» (*Mizeria filosofiei*). Este timpul devalorizat, inversiunea completă a timpului ca și «câmp de dezvoltare umană».

148

Timpul general al non-dezvoltării umane există și sub aspectul complementar al unui *timp consumabil*, care se întoarce către viața cotidiană a societății, pornind de la această producție determinată, ca un *timp pseudociclic*.

149

Timpul pseudociclic nu este, de fapt, decât *deghizarea consumabilă* a timpului-marfă al producției. El conține caracteristicile esențiale ale acestuia: unități omogene interschimbabile și suprimarea dimensiunii calitative. Dar, fiind subprodusul acestui timp destinat înapoierii vieții cotidiene concrete și menținerii acestei înapoieri, el trebuie să fie încărcat cu pseudovalorizări și să apară ca o suită de momente fals individualizate.

150

Timpul pseudociclic este cel al consumului supraviețuirii economice moderne, supraviețuire sporită, în care viața cotidiană rămâne privată de decizie și supusă, nu ordinii naturale ca odinioară, ci pseudonaturii dezvoltate în munca alienată; acest timp regăsește deci, *în modul cel mai firesc*, vechiul ritm ciclic ce regla supraviețuirea societăților preindustriale. Timpul pseudociclic se sprijină pe rămășițele naturale ale timpului ciclic și creează, în același timp, noi combinații omoloage: ziua și noaptea, munca și repausul săptămânal, repetiția vacanțelor.

151

Timpul pseudociclic este un timp care a fost *transformat de către industrie*. Timpul care își are baza în producția de mărfuri este el însuși o marfă consumabilă, ce reunește tot ceea ce deosebea înainte, în perioada de destrămare a vechii societăți unitare, viața privată, viața economică, viața politică. Întreg timpul consumabil al societății moderne ajunge să fie tratat ca materie primă pentru noile produse diversificate care se impun pe piață, ca utilizări ale timpului socialmente organizate. «Un produs care există deja sub o formă care-l face apt pentru consum

poate totodată să devină, la rândul lui, materia primă pentru un alt produs» (*Capitalul*).

152

În sectorul său cel mai avansat, capitalismul concentrat se orientează spre vânzarea de blocuri de timp «complet echipate», fiecare dintre ele constituind o singură marfă unificată, care a integrat un anumit număr de mărfuri diverse. În acest fel poate să apară, în economia în expansiune a «serviciilor» și a timpului liber, formula de plată calculată în forma «serviciu complet», pentru habitatul spectacular, pentru pseudodeplasările colective în vacanțe, pentru abonamentele la consumul cultural și chiar pentru vânzarea socialității însăși, sub formă de «conversații pasionante» și «întâlniri cu personalități». Acest tip de marfă spectaculară, ce nu poate avea trecere, evident, decât în funcție de penuria crescândă de realități corespondente, figurează la fel de evident printre articolele-pilot ale modernizării vânzărilor, cu plata pe credit.

153

Timpul pseudociclic consumabil este timpul spectacular, ca și timp al consumului de imagini, în sens restrâns, și, în egală măsură, ca imagine a consumului de timp, în toată extensiunea sa. Timpul consumului de imagini, medium al tuturor mărfurilor, este deopotrivă și câmpul în care se exercită pe deplin instrumentele spectacolului și scopul pe care aceste instrumente îl au în comun, ca loc și ca figură centrală a tuturor consumurilor specifice: se știe că acele câștiguri de timp constant urmărite de către societatea modernă de la viteza transporturilor până la întrebuințarea supelor la plic se traduc, în mod pozitiv, pentru locuitorii Statelor Unite, în faptul că numai șederea în fața televizorului le ocupă în medie între trei și șase ore pe zi.

Cât privește imaginea socială a consumului de timp, ea este dominată exclusiv de momentele de loisir și de vacanță, momente reprezentate *la distanță* și de dorit, din principiu, ca orice marfă spectaculară. Această marfă este aici explicit oferită drept momentul vieții reale a cărui reîntoarcere ciclică trebuie așteptată. Dar chiar și în aceste momente destinate vieții, tot spectacolul e cel care iese în evidență pentru a fi reprodus, cu un grad și mai mare de intensitate. Ceea ce a fost reprezentat ca viață reală se dovedește a nu fi decât viața *realmente mai spectaculară*.

154

Această epocă, ce-și prezintă sieși timpul ca fiind în mod esențial revenirea grăbită a unor nenumărate festivități, este totodată și o epocă fără sărbătoare. Ceea ce era, în timpul ciclic, momentul participării unei comunități la cheltuirea luxoasă a vieții, a devenit imposibil într-o societate fără comunitate și fără lux. Când pseudosărbătorile sale vulgarizate, parodii ale dialogului și ale dăruirii, îndeamnă la un surplus de cheltuire economică, ele nu provoacă decât decepția mereu compensată de promisiunea unei decepții noi. În spectacol, timpul supraviețuirii moderne trebuie să se glorifice cu atât mai mult cu cât valoarea sa de întrebuințare este mai redusă. Realitatea timpului a fost înlocuită cu *publicitatea* lui.

155

Pe când consumul de timp ciclic al vechilor societăți era în acord cu munca reală a acestor societăți, consumul pseudociclic al economiei dezvoltate se află în contradicție cu timpul ireversibil și abstract al producției sale. Pe când timpul ciclic era timpul iluziei imobile, trăit în mod real, timpul spectacular este timpul realității care se transformă, trăit în mod iluzoriu.

156

Ceea ce e mereu nou în procesul producției de lucruri nu se regăsește în consum, ca extinsă revenire a aceluiași. Pentru că munca moartă continuă să domine munca vie, în timpul spectacular trecutul domină prezentul.

157

Un alt aspect al deficienței vieții istorice generale este și faptul că viața individuală nu are încă istorie. Pseudoevenimentele care se succed cu repeziciune în dramatizarea spectaculară n-au fost trăite de către cei care sunt informați despre ele; mai mult, ei se rătăcesc în inflația înlocuirii lor precipitate, la fiecare impuls al mașinăriei spectaculare. Pe de altă parte, ceea ce a fost trăit în mod real nu are nici o legătură cu timpul ireversibil oficial al societății și se află în opoziție directă cu ritmul pseudociclic al subprodusului consumabil al acestui timp. O asemenea trăire individuală a vieții cotidiene separate rămâne fără limbaj, fără concept, fără acces critic la propriul său trecut, care nu este consemnat nicăieri. Ea nu se comunică, rămânând neînțeleasă și uitată în profitul falsei memorii spectaculare a non-memorabilului.

158

Ca organizare socială actuală a paraliziei istoriei și memoriei, a abandonului istoriei care se clădește pe temeiul timpului istoric, spectacolul este *falsa conștiință a timpului*.

159

Pentru a aduce muncitorii la statutul de producători și consumatori «liberi» ai timpului-marfă, condiția prealabilă a fost *exproprierea violentă a timpului lor*. Revenirea spectaculară a timpului n-a devenit posibilă decât odată cu această primă deposedare a producătorului.

160

Partea ireductibil biologică ce rămâne prezentă în muncă, atât în dependența de ciclul natural al veghei și somnului, cât și în evidența timpului ireversibil individual al uzurii unei vieți, devine pur și simplu *accesorie* din punctul de vedere al producției moderne; astfel, aceste elemente sunt neglijate în proclamările oficiale ale mișcării producției și ale trofeelor consumabile care sunt traducerea accesibilă a acestei neîncetate victorii. Imobilizată în centrul falsificat al mișcării lumii sale, conștiința spectatoare nu mai cunoaște, în viața sa, o trecere către împlinirea și către moartea sa. Cine a renunțat să-și cheltuiască viața nu mai trebuie să-și mărturisească moartea. Publicitatea asigurărilor pe viață lasă să se creadă că ești vinovat dacă mori fără să fi asigurat reglarea sistemului după această pierdere economică; publicitatea lui *american way of death* insista chiar asupra capacității sale de a păstra pentru acest eveniment cât mai multe din *aparențele* vieții. Iar pe tot restul frontului de bombardamente publicitare este interzis în mod categoric să îmbătrânești. Ar fi vorba de a proteja, pentru fiecare, un «capital de tinerețe» care, utilizat fiind de o manieră mediocră, nu poate totuși emite pretenții la dobândirea unei realități durabile și cumulative ca și cea a capitalului financiar. Această absență socială a morții este identică cu absența socială a vieții.

161

Timpul este alienarea *necesară*, cum arăta Hegel, mediul în care subiectul se realizează pierzându-se, devine altul pentru a deveni adevărul lui însuși. Dar contrariul său este tocmai alienarea dominantă, suferită de producătorul unui *prezent străin*. În această *alienare spațială*, societatea care separă de la rădăcină subiectul de activitatea pe care i-o sustrage, îl separă mai întâi de propriul său timp. Poate fi depășită numai acea

alienare socială care a interzis și a blocat posibilitățile și riscurile alienării *vii* în timp.

162

Sub *módele* aparente care se anulează și se recompun la suprafața frivolă a timpului pseudociclic contemplat, *le grand style* al epocii se află întotdeauna în ceea ce este orientat de către necesitatea evidentă și secretă a revoluției.

163

Baza naturală a timpului, datul sensibil al scurgerii lui, devine umană și socială existând *pentru om*. Starea limitată a practicii umane, munca în diferite stadii, este cea care a umanizat până acum, dar a și dezumanizat timpul, ca timp ciclic și timp separat ireversibil al producției economice. Proiectul revoluționar al unei societăți fără clase, al unei vieți istorice generalizate, este proiectul unei dispariții a măsurii sociale a timpului, în profitul unui model ludic al timpului ireversibil al indivizilor și al grupurilor, model în care sunt simultan prezente *timpuri independente federate*. Este programul unei realizări totale, în mediul timpului, a comunismului, care suprimă «tot ceea ce există independent de indivizi».

164

Lumea are deja visul unui timp de care mai trebuie doar să fie conștientă pentru a-l trăi în mod real[1].

[1] Aluzie la Marx: «Reforma conștiinței constă numai în a face lumea conștientă de ea însăși, în a o trezi din somnul în care se visează pe sine, în a-i explica propriile acțiuni... Deviza noastră va fi deci: reforma conștiinței nu prin dogme, ci prin analiza conștiinței mistice, obscură sieși, fie că se manifestă în religie ori în politică. Se va vedea atunci că, de mult timp, lumea posedă visul unui lucru de care i-ar fi de-ajuns să devină conștientă pentru a-l poseda realmente» (*Scrisoare către Arnold Ruge*, septembrie 1843).

VII. Amenajarea teritoriului

« Iar cel care cucerind o cetate obișnuită a trăi în libertate n-o distruge, trebuie să se aștepte să fie el distrus de ea, deoarece rebeliunile care se vor produce aici își vor găsi întotdeauna o justificare în idealul libertății și în instituțiile ei de mult constituite, pe care nici trecerea timpului oricât de îndelungat și nici binele pe care l-ai făcut nu le pot șterge din amintirea oamenilor. Orice ai face și orice măsuri ai lua, dacă nu-i vei împrăștia pe locuitori sau dacă nu le vei lua orice posibilitate de acțiune, ei nu vor uita nici idealul libertății și nici instituțiile ei... »[1]

Machiavelli, *Principele*

165

Producția capitalistă a unificat spațiul, care nu mai este limitat de societăți exterioare. Această unificare este un proces deopotrivă extensiv și intensiv de *banalizare*. La fel cum a trebuit să rupă toate barierele regionale și legale, precum și toate

[1] Niccolo Machiavelli, *Principele*, traducere în limba română de Nina Façon, Editura Științifică, București, 1960, p.23.

restricțiile corporative ale Evului Mediu care menținеau *calitatea* producției artizanale, acumularea mărfurilor produse în serie pentru spațiul abstract al pieței a trebuit să destrame și autonomia și calitatea locurilor. Această putere de omogenizare este artileria grea cu care a doborât toate zidurile chinezești[1].

166

Spațiul liber al mărfii este modificat și reconstruit în fiecare moment, pentru a deveni tot mai identic cu el însuși, pentru a se apropria din ce în ce mai mult de monotonia imobilă.

167

Această societate care suprimă distanța geografică retrasează în interiorul său distanța, ca separație spectaculară.

168

Subprodus al circulației mărfurilor, circulația umană considerată ca un consum, turismul se reduce fundamental la libertatea de a merge să vezi ceea ce a devenit banal. Amenajarea economică a frecventării de diferite locuri este deja prin ea însăși garanția *echivalenței* lor. Aceeași modernizare care a retras călătoriei dimensiunea timpului, i-a retras acum și realitatea spațiului.

169

Societatea care modelează întreg mediul său înconjurător și-a elaborat o tehnică specială pentru a lucra asupra bazei

[1] Aluzie la textul lui Marx din *Manifestul Partidului Comunist*: «Prețurile mici ale mărfurilor burgheziei sunt artileria grea cu care doboară toate zidurile chinezești... Ea constrânge toate națiunile să-și însușească modul de producție la burgheziei, dacă nu vor să piară... Într-un cuvânt, ea își creează o lume după chipul și asemănarea ei» (Cap. I, în *vol.cit.*, p. 470).

concrete a acestui ansamblu de sarcini, teritoriul său însuși. Urbanismul este această luare în posesie a mediului natural și uman de către capitalismul care, dezvoltându-se logic ca și dominație absolută, poate și trebuie acum să refacă totalitatea spațiului ca pe *propriul său decor*.

170

Necesitatea capitalistă satisfăcută în urbanism, ca și încremenire vizibilă a vieții, poate fi înțeleasă – folosind termeni hegelieni – ca predominanță absolută a «pașnicei coexistențe a spațiului» asupra «agitatei deveniri în succesiunea timpului».

171

Dacă toate forțele tehnice ale economiei capitaliste trebuie înțelese ca producând separații, în cazul urbanismului avem de-a face cu echiparea bazei lor generale, cu tratarea solului care convine desfășurării lor, cu tehnica însăși *a separației*.

172

Urbanismul este împlinirea modernă a sarcinii neîntrerupte care salvează puterea de clasă: menținerea atomizării muncitorilor pe care condițiile urbane de producție *îi adunaseră* în mod primejdios la un loc. Lupta neîntreruptă care a trebuit să fie dusă împotrivă tuturor aspectelor acestei posibilități de întâlnire își găsește în urbanism câmpul său de acțiune privilegiat. Străduania tuturor celor aflați la putere, de la experiențele Revoluției franceze încoace, de a spori mijloacele de menținere a ordinii stradale culminează, în cele din urmă, cu desființarea străzii. «Odată cu mijloacele de comunicare în masă la mare distanță, izolarea populației s-a dovedit a fi un mijloc de control mult mai eficace», constată Lewis Mumford în *Orașul de-a lungul istoriei*, descriind o «lume de-acum cu sens unic». Dar

mișcarea generală de izolare, care este esența însăși a urbanismului, mai trebuie să conțină o reintegrare controlată a muncitorilor, după necesitățile planificabile ale producției și ale consumului. Integrarea în sistem trebuie să recupereze indivizii izolați ca indivizi *izolați împreună*. Uzinele și casele de cultură, satele de vacanță și «blocurile» sunt special organizate pentru trebuințele acestei pseudocolectivități care-l însoțește pe individul izolat până în *celula familială*: utilizarea generalizată a receptoarelor mesajului spectacular face ca izolarea lui să fie populată de imagini dominante, imagini care-și dobândesc deplina putere numai grație acestei izolări.

173

Pentru prima dată, o arhitectură nouă, care fusese rezervată în toate epocile anterioare satisfacerii claselor dominante, este direct destinată *săracilor*. Mizeria formală și extinderea gigantică a acestei noi experiențe de habitat provin amândouă din caracterul său *de masă*, implicat atât de destinația sa cât și de condițiile moderne de construcție. *Decizia autoritară*, care amenajează abstract teritoriul în teritoriu al abstracției, se află în mod evident în centrul acestor condiții moderne de construcție. Aceeași arhitectură apare pretutindeni acolo unde începe industrializarea țărilor înapoiate din această privință, ca teren adecvat noului gen de existență socială ce trebuie implantat acolo. Pragul depășit în creșterea puterii materiale a societății și *întârzierea* dominației conștiente a acestei puteri sunt etalate în urbanism cu tot atâta claritate ca și în chestiunile legate de armamentul termonuclear ori în cele de natalitate, unde s-a atins deja posibilitatea unei manipulări a ereditații.

174

Momentul actual este deja cel al autodistrugerii mediului urban. Explozia orașelor în detrimentul satelor «umplute cu mase informe de reziduuri urbane» (Lewis Mumford) este nemijlocit guvernată de imperativele consumului. Dictatura automobilului, produs-pilot al primei faze a abundenței mărfii, s-a însoțit în teritoriu de dominația autostrăzii, care dislocă vechile centre și impune o împrăștiere din ce în ce mai accentuată. În același timp, momentele de reorganizare neîmplinită a țesutului urban se polarizează trecător în jurul acelor «uzine de distribuție» care sunt *supermarketurile* uriașe construite pe un teren viran și pe un soclu de *parking*; aceste temple ale consumului grăbit sunt antrenate și ele în mișcarea centrifugă, ce le elimină pe măsură ce devin, la rândul lor, centre secundare supraîncărcate, pentru că au provocat o recompunere parțială a aglomerației. Dar organizarea tehnică a consumului nu este decât primul aspect al disoluției generale care a făcut astfel ca orașul *să se consume pe sine însuși*.

175

Istoria economică, dezvoltată în întregime în jurul opoziției oraș-sat, a ajuns la un stadiu al succesului în care sunt anulați deopotrivă ambii termeni. *Paralizia* actuală a dezvoltării istorice totale, în profitul supunerii exclusive la mișcarea independentă a economiei, face din momentul în care încep să dispară orașul și satul nu un moment de *depășire* a sciziunii lor, ci unul de distrugere simultană. Uzura reciprocă a orașului și a satului, produs al slăbiciunii mișcării istorice prin care realitatea urbană existentă ar trebui să fie depășită, iese în evidență în acest amestec eclectic al elementelor lor descompuse, ce caracterizează zonele cele mai puternic industrializate.

176

Istoria universală s-a născut în orașe și a devenit majoră în momentul victoriei decisive a orașului asupra satului. Marx consideră drept unul dintre cele mai mari merite revoluționare ale burgheziei faptul că «a supus satul orașului», al cărui *aer te face liber*. Dar dacă istoria orașului este istoria libertății, ea a fost și cea a tiraniei, a administrației statale care controlează satul și orașul deopotrivă. La fel, orașul n-a putut să fie decât terenul luptei pentru libertatea istorică și nu posesia ei. Orașul este *mediul istoriei* pentru că el este, în același timp, concentrarea puterii sociale, care face posibilă acțiunea istorică și conștiința trecutului. Tendința actuală de lichidare a orașului nu face deci decât să exprime într-o altă manieră întârzierea unei subordonări a economiei față de conștiința istorică, a unei unificări a societății recucerindu-și puterile care s-au desprins de ea.

177

«Satul demonstrează tocmai faptul contrar, izolarea și separarea» (*Ideologia germană*). Urbanismul care distruge orașele reconstituie un *pseudosat*, în care s-au pierdut atât raporturile naturale ale vechiului sat, cât și raporturile sociale directe și direct puse în discuție ale orașului istoric. Noile condiții de habitat și control spectacular recreează o nouă țărănime falsă în actualul «teritoriu amenajat»: risipirea în spațiu și mentalitatea limitată, care au împiedicat întotdeauna țărănimea să întreprindă o acțiune independentă și să se afirme ca putere istorică creatoare, redevin însușiri ale producătorilor mișcarea unei lumi pe care o fabrică ei înșiși rămânând tot atât de străină puterii lor de înțelegere pe cât era și ritmul natural al muncii lor pentru societatea agrară. Dar când această țărănime, care constituia baza de nezdruncinat a «despotismului oriental», și a cărei fărâmițare însăși reclama centralizarea birocratică, reapare ca

produs al condițiilor de dezvoltare a birocrației statale moderne, *apatia* sa a trebuit să fie acum *istoric fabricată* și întreținută; ignoranța naturală a cedat locul spectacolului organizat al erorii. «Orașele noi» ale pseudoțărănimii tehnologice marchează clar în teren ruptura cu timpul istoric pe care s-au constituit; deviza lor ar putea fi: «Aici nu se va întâmpla niciodată nimic și *nici nu s-a întâmplat ceva vreodată*». Este evident că forțele *absenței istorice* încep să-și compună propriul lor peisaj exclusiv datorită faptului că istoria care trebuia eliberată în orașe n-a fost încă eliberată.

178

Istoria care amenință această lume crepusculară este și forța care poate supune spațiul timpului trăit. Revoluția proletară este această *critică a geografiei umane* prin care indivizii și comunitățile trebuie să construiască locurile și evenimentele care să corespundă aproprierii, nu numai a muncii lor, ci și a istoriei lor totale. În acest spațiu mișcător al jocului, și al variațiilor liber alese ale regulilor jocului, autonomia locului poate să fie regăsită, fără a introduce din nou o legare exclusivă de pământ, și să reabiliteze prin aceasta realitatea călătoriei și a vieții înțeleasă ca o călătorie al cărei sens deplin se află în ea însăși.

179

Cea mai mare idee revoluționară despre urbanism nu este ea însăși urbanistică, tehnologică sau estetică, ci este decizia de a reconstrui integral teritoriul după nevoile puterii Consiliilor muncitorești, ale *dictaturii antistatale* a proletariatului, a dialogului executoriu. Iar puterea Consiliilor, care nu poate fi efectivă decât transformând totalitatea condițiilor existente, nu-și va putea asuma o misiune mai ușoară dacă vrea să fie recunoscută și *să se recunoască pe sine* în lumea ei.

VIII. Negarea și consumul în cultură

«Vom trăi oare îndeajuns pentru a vedea o revoluție politică, noi, *contemporanii acestor germani? Prietene, credeți ce doriți... Atunci când judec Germania după istoria sa prezentă, să nu-mi spuneți că întreaga sa istorie e falsificată și că viața sa publică actuală nu reprezintă starea reală a poporului. Citiți orice ziare vreți și vă veți convinge că nu se mai termină – și veți fi de acord cu mine că cenzura nu împiedică pe nimeni să termine – cu celebrarea libertății și fericirii naționale de care ne bucurăm...»*

Ruge, *Scrisoare către Marx*, martie 1843

180

Cultura este sfera generală a cunoașterii și a reprezentărilor trăitului în societatea istorică divizată în clase; ceea ce înseamnă că ea este această putere de generalizare existând *aparte*, ca diviziune a muncii intelectuale și muncă intelectuală a diviziunii. Cultura s-a rupt de unitatea societății mitului «atunci când puterea de unificare dispare din viața omului, iar contrariile își pierd relația și interacțiunea lor vie și capătă autonomie... » (*Diferența dintre sistemele lui Fichte și Schelling*). Câștigându-și independența, cultura începe o mișcare imperialistă de îmbogățire, care este în

același timp și declinul independenței sale. Istoria care creează autonomia relativă a culturii și iluziile ideologice despre această autonomie se exprimă și ca istorie a culturii. Întreaga istorie cuceritoare a culturii poate fi înțeleasă ca istoria dezvăluirii insuficienței sale, ca un marș către autosuprimarea sa. Cultura este locul căutării unității pierdute. În această căutare a unității, cultura ca sferă separată este obligată să se nege pe sine.

181

Lupta dintre tradiție și inovație, care este principiul dezvoltării interne a culturii societăților istorice, nu poate fi continuată decât prin victoria permanentă a inovației. Inovația în cultură nu este totuși susținută decât de mișcarea istorică totală care, luând cunoștință de totalitatea sa, tinde să-și depășească propriile presupoziții culturale, ducând către suprimarea oricărei separații.

182

Avântul cunoștințelor societății, în care comprehensiunea istoriei ei apare ca miez al culturii, capătă despre sine o cunoștință ireversibilă, exprimată în distrugerea lui Dumnezeu. Dar această «condiție primă a oricărei critici» este și obligația primă a unei critici infinite. Acolo unde nici o regulă de conduită nu se mai poate menține, fiecare *rezultat* al culturii o face să înainteze către dispariția sa. Asemeni filosofiei care și-a câștigat deplina sa autonomie, orice disciplină devenită autonomă trebuie să eșueze, mai întâi ca pretenție de explicare coerentă a totalității sociale, iar în cele din urmă chiar ca instrumentare parcelară utilizabilă înăuntrul propriilor sale frontiere. *Lipsa de raționalitate* a culturii separate este elementul care o condamnă la dispariție, căci victoria raționalului este deja prezentă în ea ca exigență.

183

Cultura s-a născut din istoria care a distrus modul de viață al vechii lumii, dar, ca sferă separată, ea nu este decât inteligența și comunicarea sensibilă ce rămân parțiale într-o societate *parțial istorică*. Ea este sensul unei lumi cu prea puțin sens.

184

Sfârșitul istoriei culturii se manifestă prin două aspecte opuse: proiectul depășirii sale în istoria totală și organizarea menținerii sale ca obiect mort, în contemplarea spectaculară. Prima din aceste mișcări și-a legat destinul de critica socială, iar cealaltă de apărarea puterii de clasă.

185

Fiecare din cele două aspecte ale sfârșitului culturii există într-un mod unitar, atât în totalitatea formelor cunoștințelor cât și în cea a formelor reprezentărilor sensibile în ceea ce era *arta* în sensul cel mai general. În primul caz, se opun acumularea de cunoștințe fragmentare care devin inutilizabile (deoarece *aprobarea* condițiilor existente trebuie, în cele din urmă, *să renunțe la propriile sale cunoștințe*) și teoria praxisului care este deținătoarea exclusivă a adevărului acestor cunoștințe, fiind singura care deține secretul folosirii lor. În al doilea caz, se opun autodistrugerea critică a vechiului *limbaj comun* al societății și recompunerea sa artificială în spectacolul comercial, reprezentarea iluzorie a netrăitului.

186

Pierzând comunitatea societății mitului, societatea trebuie să piardă și toate referințele unui limbaj realmente comun, până în clipa în care sciziunea comunității inactive poate fi depășită prin accesul la reala comunitate istorică. Din momentul în care

se constituie în artă independentă în sensul modern, detașându-se de universul său religios prim și devenind producție individuală de opere separate, arta, ca fost limbaj comun al inacțiunii sociale, se supune în mod specific mișcării care domină istoria totalității culturii separate. Afirmarea sa independentă este începutul sfârșitului său.

187

Faptul că limbajul comunicării s-a pierdut, iată ce exprimă *în mod pozitiv* mișcarea de descompunere modernă a oricărei arte, dispariția sa formală. *În mod negativ*, această mișcare exprimă faptul că un limbaj comun trebuie să fie regăsit nu în concluzia unilaterală care, în cazul artei din societatea istorică, *sosea întotdeauna prea târziu*, vorbind *altora* despre ceea ce a fost trăit fără un dialog real și admițând această deficiență a vieții, dar că el trebuie să fie regăsit în praxis, care reunește în sine activitatea directă și limbajul ei. Este vorba de a poseda în mod efectiv comunitatea dialogului și jocul cu timpul care au fost *reprezentate* prin opera poetico-artistică.

188

Când arta devenită independentă își reprezintă lumea sa în culori țipătoare, înseamnă că un moment al vieții a îmbătrânit și că el nu se lasă întinerit cu astfel de culori. El se lasă doar evocat în amintire. Măreția artei nu începe să apară decât odată cu decăderea vieții.

189

Timpul istoric care invadează arta s-a exprimat mai întâi chiar în sfera artei, odată cu *barocul*. Barocul este arta unei lumi care și-a pierdut centrul: ultima ordine mitică recunoscută de Evul Mediu, în cosmos și în cârmuirea pământească – unitatea

Creştinătăţii şi fantoma unui Imperiu – s-a prăbuşit. *Arta schimbării* trebuie să poarte în ea principiul efemer pe care-l descoperă în lume. Ea a ales, spune Eugenio d'Ors, «viaţa în schimbul eternităţii». Teatrul şi sărbătoarea, sărbătoarea teatrală, sunt momentele dominante ale realizării baroce, în care nici o expresie artistică specifică nu capătă sens decât prin raportarea la decorul unui loc construit, la o construcţie care trebuie să fie pentru ea însăşi centrul de unificare; iar acest centru este *trecerea*, înscrisă ca un echilibru ameninţat în dezordinea dinamică a întregului. Importanţa, uneori excesivă, acordată conceptului de baroc în dezbaterile estetice contemporane, exprimă conştientizarea imposibilităţii unui clasicism artistic: eforturile depuse în favoarea unui clasicism ori a unui neoclasicism normativ n-au fost, de trei secole încoace, decât sumare construcţii artificiale vorbind limbajul exterior al statului, cel al monarhiei absolute sau al burgheziei revoluţionare drapate în stil roman. De la romantism la cubism, avem de-a face, în cele din urmă, cu o artă mereu mai individualizată a negaţiei, urmând cursul general al barocului şi reînnoindu-se continuu până la fărâmiţarea şi negarea desăvârşită a sferei artistice. Dispariţia artei istorice, care era legată de comunicarea internă a unei elite şi care îşi găsea baza socială semiindependentă în condiţiile parţial ludice în care mai trăiau ultimele aristocraţii, exprimă şi faptul că societatea capitalistă este prima în care avem de-a face cu o putere de clasă care se declară lipsită de orice calitate ontologică şi a cărei înrădăcinare a puterii în simpla gestiune a economiei semnifică deopotrivă pierderea oricărui *control* omenesc. Ansamblul baroc, ce reprezintă el însuşi o unitate demult pierdută pentru *creaţia* artistică, se regăseşte oarecum în *consumul* actual al totalităţii trecutului artistic. Cunoaşterea şi recunoaşterea istorică a întregii arte a trecutului, constituită retrospectiv în artă mondială, o relativizează într-o dezordine globală care dă naştere, la

rândul său, unui edificiu baroc la un nivel mai înalt, edificiu în care trebuie să se confunde producţia însăşi a unei arte baroce şi toate resurgenţele sale. Artele tuturor civilizaţiilor şi tuturor epocilor pot fi, pentru întâia oară, cunoscute şi admise împreună. Devenind posibilă, noua «colecţie de suveniruri» din istoria artei semnifică deopotrivă *sfârşitul lumii artei*. În această epocă a muzeelor, când nici o comunicare artistică nu mai este posibilă, toate momentele vechi ale artei pot fi în egală măsură admise, deoarece nici unul dintre ele nu mai suferă din cauza pierderii condiţiilor sale de comunicare specifice, în pierderea actuală a condiţiilor de comunicare *în general*.

190

Arta, în epoca dispariţiei sale, ca mişcare negativă ce duce mai departe depăşirea artei într-o societate istorică în care istoria nu este încă trăită, este în acelaşi timp expresia pură a schimbării imposibile. Cu cât exigenţa sa este mai grandioasă, cu atât veritabila sa realizare este mai departe de ea. Această artă este în mod necesar de *avangardă* şi *nu este*. Avangarda sa este dispariţia sa.

191

Dadaismul şi suprarealismul sunt cele două curente care au marcat sfârşitul artei moderne. Ele sunt, deşi doar relativ conştient, contemporane cu ultimul mare asalt al mişcării revoluţionare proletare; iar eşecul acestei mişcări, care le-a închis din nou în câmpul artistic căruia îi proclamaseră caducitatea, este raţiunea fundamentală a imobilizării lor. Dadaismul şi suprarealismul sunt în acelaşi timp legate şi opuse istoric. În această opoziţie, care constituie pentru fiecare partea cea mai consecventă şi mai radicală a aportului său, se face simţită insuficienţa internă a criticii lor, dezvoltată în mod unilateral de

către fiecare. Dadaismul a vrut *să suprime arta fără s-o realizeze*, în timp ce suprarealismul a vrut *să realizeze arta fără s-o suprime*. Poziția critică elaborată între timp de *situaționiști* a demonstrat că suprimarea și realizarea artei sunt aspecte inseparabile ale uneia și aceleiași *depășiri a artei*.

192

Consumul spectacular care conservă vechea cultură congelată, inclusiv repetiția recuperată a manifestărilor sale negative, devine în mod explicit în sectorul său cultural ceea ce era deja în mod implicit în totalitatea sa: *comunicarea incomunicabilului*. Distrugerea extremă a limbajului poate fi de-a dreptul recunoscută aici ca o valoare pozitivă oficială, căci e vorba de a afișa o reconciliere cu starea dominantă a lucrurilor, în care orice comunicare este bucuros proclamată ca absentă. Adevărul critic al acestei distrugeri, ca viață reală a poeziei și a artei moderne, este bineînțeles ascuns, deoarece spectacolul, care are funcția de *a face uitată istoria în cultură*, aplică în pseudonoutatea mijloacelor sale moderniste strategia însăși care-l constituie și pe el în profunzime. Astfel, se poate da drept nouă o școală de neoliteratură care afirmă că pur și simplu contemplă scrisul de dragul scrisului. De altfel, alături de simpla proclamare a frumuseții suficiente a dispariției comunicabilului, tendința cea mai modernă a culturii spectaculare – și cea mai atașată de practica represivă a organizării generale a societății – încearcă să recompună prin «lucrări de ansamblu» un mediu neoartistic complex pornind de la elemente descompuse. Iar asta e vizibil mai ales în încercările de integrare a rămășițelor artistice sau a hibrizilor estetico-tehnici în urbanism. Aceasta reprezintă traducerea, în planul pseudoculturii spectaculare, a acelui proiect general al capitalismului dezvoltat care urmărește să surprindă muncitorul izolat ca «personalitate bine integrată în grup»,

tendința descrisă, de altfel, de sociologia americană recentă (Riesman, Whyte etc.). Avem de-a face pretutindeni cu același proiect al unei *restructurări fără comunitate*.

193

Cultura transformată în întregime în marfă trebuie să devină și marfa-vedetă a societății spectaculare. Clark Kerr, unul dintre ideologii cei mai înverșunați ai acestei tendințe, a calculat că procesul complex de producere, distribuire și consumare *a cunoștințelor* înghite anual 29% din produsul național în Statele Unite; el preconizează că în a doua jumătate a acestui secol cultura trebuie să devină forța motrice în dezvoltarea economiei, așa cum a fost automobilul în prima sa jumătate și căile ferate la sfârșitul secolului trecut.

194

Ansamblul cunoștințelor care continuă să se dezvolte actualmente ca și gândire a spectacolului trebuie să justifice o societate fără justificări și să se constituie în știință generală a falsei conștiințe. Ea este în întregime condiționată de faptul că nu poate și nici nu vrea să-și gândească propria sa bază materială în sistemul spectacular.

195

Gândirea organizării sociale a aparenței este ea însăși ocultată de *subcomunicarea* generalizată pe care o apără. Ea nu știe că la originea tuturor lucrurilor din lumea sa se află conflictul. Specialiștii puterii spectacolului, putere absolută în interiorul sistemului său al limbajului fără răspuns, sunt totalmente deformați de experiența lor a disprețului și a reușitei lui, căci ei își văd disprețul confirmat prin cunoașterea *omului demn de dispreț*, care este realmente spectatorul.

196

În gândirea specializată a sistemului spectacular se operează o nouă împărțire a sarcinilor, pe măsură ce perfecționarea însăși a acestui sistem pune noi probleme: pe de o parte, *critica spectaculară a spectacolului* este întreprinsă de către sociologia modernă care studiază separația cu ajutorul exclusiv al instrumentelor conceptuale și materiale ale separației; pe de altă parte, *apologia spectacolului* se constituie în gândire a negândirii, în *uitare certificată* a practicii istorice, în diversele discipline din care își extrage sevele structuralismul. Totuși, falsa disperare a criticii nedialectice și falsul optimism al purei publicități a sistemului sunt identice ca și gândire supusă.

197

Sociologia care a început să pună în discuție, mai întâi în Statele Unite, condițiile de existență create de actuala dezvoltare, deși a reușit să adune o mulțime de date empirice, nu cunoaște în nici un fel adevărul propriului său obiect, deoarece nu descoperă în el acea critică ce îi este, de fapt, imanentă. Astfel încât tendința sincer reformistă a acestei sociologii nu se sprijină decât pe morală, pe bunul simț, pe apeluri fără nici o aluzie la măsură etc. O asemenea manieră de a critica, dat fiind că nu cunoaște negativul ce se află în miezul lumii sale, nu face decât să insiste asupra descrierii unui anume surplus negativ care ar părea că o deranjează îngrozitor la suprafață, ca un fel de proliferare parazitară irațională. Această bunăvoință indignată care, chiar și așa, nu reușește să condamne decât consecințele exterioare ale sistemului, se crede critică, uitând însă caracterul esențialmente *apologetic* al presupozițiilor și metodei sale.

198

Cei care denunță absurditatea sau pericolele îndemnului la risipă în societatea abundenței economice nu știu la ce servește risipa. În numele raționalității economice, ei îi denunță nerecunoscători pe fidelii gardieni iraționali fără de care puterea acestei raționalități s-ar nărui. Boorstin[1], de exemplu, care descrie în *Imaginea* consumul de mărfuri din spectacolul american, nu atinge niciodată conceptul de spectacol, deoarece e convins că poate lăsa în afara acestei dezastruoase exagerări viața privată sau noțiunea de «marfă cinstită». El nu înțelege că marfa însăși a făcut legile a căror aplicare «cinstită» trebuie să creeze atât realitatea distinctă a vieții private, cât și posibila sa recucerire ulterioară prin consumul social de imagini.

199

Boorstin descrie excesele unei lumi care ne-a devenit străină ca pe niște excese străine lumii noastre. Dar baza «normală» a vieții sociale, la care el se referă implicit atunci când descrie dominația superficială a imaginilor în termeni de judecată psihologică și morală, ca fiind produsul «extravagantelor noastre pretenții» nu are nici o realitate, nici în cartea sa și nici în epoca sa. El nu poate înțelege toată profunzimea unei societăți a imaginii, deoarece viața omenească despre care vorbește se situează, pentru el, undeva în trecut, inclusiv în trecutul resemnării religioase. *Adevărul* acestei societăți nu este nimic altceva decât *negarea* acestei societăți.

[1] Daniel Joseph Boorstin, istoric si eseist american contemporan, autor al unor lucrări precum: *History of Americans* sau *Image. A guide to pseudo-events in America.*

200

Sociologia care se crede în stare să izoleze din ansamblul vieții sociale o rațională industrială funcționând în mod aparte, poate merge până la a izola din mișcarea industrială globală tehnicile de reproducere și de transmitere. Astfel poate Boorstin să găsească drept cauză a situației pe care o descrie nefericita ciocnire, cu totul întâmplătoare, dintre un prea complex aparat tehnic de difuzare a imaginilor și o prea puternică înclinație a oamenilor epocii noastre către pseudosenzațional. În consecință, spectacolul s-ar datora faptului că omul modern ar fi prea spectator. Boorstin nu înțelege că proliferarea «pseudo-evenimentelor» prefabricate, pe care o denunță, decurge din simplul fapt că oamenii, în realitatea masivă a vieții sociale actuale, nu trăiesc ei înșiși evenimente. Deoarece istoria însăși bântuie prin societatea modernă ca o stafie, se construiesc pseudo-istorii la toate nivelurile consumului vieții, pentru a proteja echilibrul fragil al actualului *timp înghețat*.

201

Afirmarea stabilității definitive a unei scurte perioade de îngheț a timpului istoric este baza incontestabilă, conștient sau nu proclamată, a actualei tendințe către o sistematizare *structuralistă*. Punctul de vedere pe care se situează gândirea antiistorică a structuralismului este cel al eternei prezențe a unui sistem care n-a fost niciodată creat și care nu va sfârși niciodată. Visul dictaturii unei structuri prealabile inconștiente asupra oricărui praxis social s-a putut naște în mod abuziv din modelele de structuri elaborate în lingvistică și etnologie (chiar și în analiza funcționării capitalismului), modele *deja abuziv înțelese în aceste circumstanțe*, fie și numai pentru ca o gândire universitară de *cadre medii*, ușor de satisfăcut, gândire cu totul înfundată

în elogiul fascinat al sistemului existent, reduce abrupt orice realitate la existența sistemului.

202

Ca în orice știință socială istorică, trebuie avut întotdeauna în vedere, pentru înțelegerea categoriilor «structuraliste», faptul că ele exprimă forme de existență și condiții de existență. La fel cum nu se poate aprecia valoarea unui om după părerea pe care o are despre el însuși, tot așa nu se poate aprecia și admira această societate determinată, admițând ca veridic în mod indiscutabil limbajul în care își vorbește sieși. «Nu se pot aprecia asemenea epoci de transformare după conștiința pe care epoca o are despre asta; dimpotrivă, trebuie să explicăm conștiința cu ajutorul contradicțiilor vieții materiale...»[1]. Structura e fiică a puterii prezente. Structuralismul este *gândirea garantată de stat* care concepe ca absolute condițiile actuale ale «comunicării» spectaculare. Modul său de a studia codul mesajelor în el însuși nu este decât produsul și recunoașterea unei societăți în care comunicarea există sub forma unei avalanșe de semnale ierarhice. Astfel încât nu structuralismul este cel care servește la confirmarea validității transistorice a societății spectacolului, ci, dimpotrivă, societatea spectacolului, impunându-se ca realitate masivă, servește la confirmarea visului rece al structuralismului.

[1] Karl Marx, Prefață la *Contribuții la critica economiei politice*. Fragmentul precis în limba română sună astfel: «După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gândește despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluție nu poate fi judecată prin prisma conștiinței sale. Dimpotrivă, această conștiință trebuie explicată prin contradicțiile vieții materiale, prin conflictul existent între forțele de producție sociale și relațiile de producție. » (Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, București, 1962, p. 9).

203

Conceptul critic de *spectacol* poate fi și el, fără îndoială, vulgarizat într-o oarecare formulă găunoasă a retoricii sociologico-politice pentru a explica și denunța în mod abstract totul și pentru a servi astfel apărării sistemului spectacular. Căci e evident că nici o idee nu poate conduce dincolo de spectacolul existent, ci numai dincolo de ideile existente despre spectacol. Pentru a distruge efectiv societatea spectacolului, e nevoie de oameni care să pună în acțiune o forță practică. Teoria critică a spectacolului nu e adevărată decât unificându-se cu curentul practic al negării în societate, iar această negare, ca reluare a luptei de clasă revoluționare, va deveni conștientă de ea însăși dezvoltând critica spectacolului, care este teoria condițiilor sale reale, a condițiilor practice ale opresiunii actuale și care dezvăluie, în schimb, secretul a ceea ce poate ea să fie. Această teorie nu așteaptă minuni de la clasa muncitoare. Ea consideră noua formulare și realizarea exigențelor proletare ca o muncă de lungă durată. Pentru a distinge în mod artificial lupta teoretică de lupta practică căci pe baza definită aici constituirea însăși și transmiterea unei asemenea teorii nu pot fi concepute fără o *practică riguroasă* va trebui, cu siguranță, ca drumul obscur și dificil al teoriei critice să devină parte integrantă a mișcării practice acționând la scara societății.

204

Teoria critică trebuie *să se comunice* în propriul său limbaj. Acesta este limbajul contradicției, care trebuie să fie dialectic în forma sa, așa cum este și în conținut. El este critică a totalității și critică istorică. El nu este un «grad zero al scriiturii», ci răsturnarea sa. El nu este o negare a stilului, ci stilul negării.

205

După regulile limbajului dominant și pentru gustul pe care acestea l-au educat, expunerea teoriei dialectice este, prin chiar stilul său, un scandal și o monstruozitate, deoarece în utilizarea pozitivă a conceptelor existente, el include și inteligența *fluidității* lor regăsite, a distrugerii lor necesare[1].

206

Acest stil, care conține propria sa critică, trebuie să exprime dominația criticii prezente *asupra întregului său trecut*. Prin el, modul de expunere a teoriei dialectice dă seama de spiritul negativ care o animă. «Adevărul nu seamănă cu produsul în care nu mai găsim urma uneltei»[2] (Hegel). Această conștiință teoretică a mișcării, în care urma însăși a mișcării trebuie să fie prezentă, se manifestă prin *răsturnarea* relațiilor stabilite între concepte și prin *deturnarea* tuturor achizițiilor criticii anterioare. Răsturnarea genitivului este o asemenea expresie a revoluțiilor istorice, consemnată în forma gândirii, și care a fost considerată ca stilul epigramatic al lui Hegel. Preconizând, după întrebuințarea sistematică pe care i-o dăduse Feuerbach,

[1] Marx spune în Postfață la ediția a doua a *Capitalului*: «În forma ei mistificată, dialectica a devenit o modă în Germania, deoarece se părea că proslăvește starea de lucruri existentă. În forma ei rațională, dialectica inspiră burgheziei și ideologilor ei doctrinari indignare și oroare, pentru că în înțelegerea pozitivă a realității existente ea include totodată înțelegerea negării acestei realități, a pieirii ei necesare, pentru că ea privește fiecare formă realizată în mișcare, adică și sub aspectul ei trecător...» (în *vol. cit.*, p. 27).

[2] Prefață la *Fenomenologia spiritului*. Virgil Bogdan traduce fragmentul astfel: «... inegalitatea... nu este adevăr... în felul în care unealta rămâne în afara vasului lucrat, ci inegalitatea, ca fiind negativul, ca fiind Sinele, este încă nemijlocit prezentă în adevărul ca atare.» (*ed. cit.*, p. 29).

înlocuirea subiectului cu predicatul, tânărul Marx a atins cel mai înalt nivel de consecvență în utilizarea acestui *stil insurecțional* care, din filosofia mizeriei, extrage mizeria filosofiei. Deturnarea supune subversiunii concluziile critice anterioare fixate ca adevăruri respectabile, adică transformate în minciuni. Kierkegaard utilizase deja acest procedeu în mod deliberat, adăugându-i și denunțarea sa: «Dar, în ciuda tuturor farselor și a ocolișurilor, la fel cum dulceața regăsește întotdeauna rafturile cămării, și tu sfârșești mereu prin a scăpa un cuvințel ce nu-ți aparține și care tulbură prin amintirea pe care o trezește» (*Fărâme filosofice*). Necesitatea de a păstra *distanța* față de ceea ce a fost falsificat și transformat în adevăr oficial determină această utilizare a deturnării, astfel mărturisită de Kierkegaard în aceeași carte: «O singură remarcă în legătură cu numeroasele tale aluzii prin care îmi reproșezi că amestec spusele mele cu vorbe împrumutate. Nu voi nega asta și nici nu-ți voi ascunde că am făcut-o intenționat și că, într-o continuare la această broșură, dacă o voi scrie vreodată, am intenția să spun lucrurilor pe adevăratul lor nume și să îmbrac problema într-un costum istoric».

207

Ideile se îmbunătățesc. Sensul cuvintelor contribuie la asta. Plagiatul e necesar. Progresul îl implică. El urmărește îndeaproape fraza unui autor, se servește de expresiile sale, șterge o idee falsă, o înlocuiește cu una justă.

208

Deturnarea este opusul citării, al autorității teoretice mereu falsificate prin simplul fapt că a devenit citat; fragment smuls din contextul său, din mișcarea sa și, în cele din urmă, din epoca sa, ca referință globală, precum și din opțiunea precisă ce era

înăuntrul acestei referințe, precis recunoscută sau eronată. Deturnarea este limbajul fluid al antiideologiei. Ea apare în comunicarea ce știe că nu poate să pretindă că deține vreo garanție în ea însăși și în mod definitiv. Deturnarea este în cel mai înalt grad limbajul pe care nici o referință trecută și supracritică nu-l poate confirma. Dimpotrivă, propria sa coerență este cea care, prin ea însăși și prin faptele practicabile, poate să confirme vechiul nucleu de adevăr pe care-l reduce. Deturnarea nu și-a întemeiat cauza pe nimic din afara propriului său adevăr ca și critică prezentă.

209

Ceea ce apare în mod deschis ca *deturnat* într-o formulare teoretică, dezmințind orice autonomie durabilă a sferei teoreticului exprimat și făcând să intervină *prin această violență* acțiunea care tulbură și distruge orice ordine existentă, pune în evidență faptul că această existență a teoreticului nu este nimic prin ea însăși și nu se poate cunoaște decât odată cu acțiunea istorică și cu *corectarea istorică*, simbol al veritabilei sale fidelități.

210

Negarea reală a culturii este singura în stare să-i mai conserve sensul. Ea nu mai poate fi *culturală*. În acest fel, ea este ceea ce rămâne, oarecum, la nivelul culturii, deși într-o accepțiune cu totul diferită.

211

În limbajul contradicției, critica culturii se prezintă *unificată*: în măsura în care ea domină întregul culturii cunoașterea sa și poezia sa, și în măsura în care nu se mai separă de critica totalității sociale. Această *critică teoretică unificată* este singura care merge în întâmpinarea *practicii sociale unificate*.

IX. Ideologia materializată

«Conștiința de sine este în *și* pentru sine *atunci când și prin aceea că ea este în și pentru sine pentru o altă conștiință-de-sine; adică ea este doar ca ceva recunoscut.»*

Hegel, *Fenomenologia spiritului*[1]

212

Ideologia este *baza* gândirii unei societăți de clasă, în cursul conflictual al istoriei. Faptele ideologice n-au fost niciodată simple himere, ci conștiința deformată a realităților și, ca atare, factori reali exercitând, la rândul lor, o reală acțiune deformatoare; cu atât mai mult, *materializarea* ideologiei pe care o antrenează reușita concretă a producției economice autonomizate, în forma spectacolului, confundă practic cu realitatea socială o ideologie care a putut să croiască din nou tot realul după modelul său.

[1] G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, B, «Conștiința-de-sine», IV.A, *ed. cit.*, p. 112.

213

Când ideologia, care este voința *abstractă* de universal și iluzia lui, este legitimată prin abstracția universală și prin dictatura efectivă a iluziei în societatea modernă, ea nu mai reprezintă lupta voluntaristă a fragmentarului, ci triumful său. De aici, pretenția ideologică își dobândește un fel de banală exactitudine pozitivistă: ea nu mai este o alegere istorică, ci o evidență. Într-o asemenea afirmare, *numele* particulare ale ideologiei au dispărut. Nici măcar partea de muncă propriu-zisă ideologică în serviciul sistemului nu mai poate fi concepută decât ca recunoaștere a unui «soclu epistemologic» ce se vrea dincolo de orice fenomen ideologic. Ideologia materializată este lipsită ea însăși de un nume, după cum e lipsită și de un program istoric comunicabil. Aceasta înseamnă că istoria *ideologiilor* a luat sfârșit.

214

Ideologia, pe care întreaga sa logică internă o conducea către «ideologia totală», în sensul lui Mannheim, despotism al fragmentului care se impune ca pseudocunoaștere a unui *tot* imobil, viziune *totalitară*, s-a împlinit acum în spectacolul imobilizat al non-istoriei. Împlinirea sa înseamnă și dizolvarea sa în ansamblul societății. Odată cu *disoluția practică* a acestei societăți trebuie să dispară și ideologia, *ultima nesăbuință* care blochează accesul la viața istorică.

215

Spectacolul este ideologia prin excelență, pentru că el expune și manifestă în toată plenitudinea sa esența oricărui sistem ideologic: sărăcirea, aservirea și negarea vieții reale. Spectacolul este efectiv «expresia separației și îndepărtării omului de om». «Noua *putere* a înșelătoriei» concentrată în el își are baza în

această producție prin care «odată cu masa obiectelor se mărește și... noul domeniu al ființelor străine cărora omul le este aservit». Acesta e stadiul suprem al unei expansiuni care a întors nevoia împotriva vieții. «Nevoia de bani este deci adevărata nevoie produsă de economia politică și singura nevoie pe care ea o produce» (*Manuscrisele economico-filosofice*). Spectacolul extinde la nivelul întregii vieți sociale principiul pe care Hegel, în *Realphilosophie* de la Iena, îl consideră a fi principiul banului: el este «viața a ceea ce e mort, mișcându-se în sine însuși».

216

Împotriva proiectului schițat în *Tezele despre Feuerbach* (realizarea filosofiei în praxisul care depășește opoziția dintre idealism și materialism), spectacolul păstrează și impune în pseudoconcretul universului său caracteristicile ideologice atât ale materialismului cât și ale idealismului. Aspectul contemplativ al vechiului materialism care concepe lumea ca reprezentare și nu ca activitate și care idealizează în cele din urmă materia s-a desăvârșit în spectacol, unde lucrurile concrete devin automat stăpâne ale vieții sociale. În mod reciproc, *activitatea visată* a idealismului se împlinește în egală măsură în spectacol, prin mijlocirea tehnică a semnelor și semnalelor care materializează în cele din urmă un ideal abstract.

217

Paralelismul stabilit de Gabel, în *Falsa conștiință*, între ideologie și schizofrenie trebuie să fie plasat în acest proces economic de materializare a ideologiei. Ceea ce ideologia era deja, societatea a devenit acum. Dezinserția praxisului și falsa conștiință antidialectică ce o însoțește, iată ce s-a impus fiecărei clipe a vieții cotidiene supusă spectacolului, fapt ce trebuie înțeles ca o manieră de organizare sistematică a «deficienței

facultății de întâlnire» și înlocuirea ei cu un *fapt halucinatoriu social*: falsa conștiință a întâlnirii, «iluzia întâlnirii». Într-o societate în care nimeni nu mai poate fi *recunoscut* de ceilalți, fiecare individ devine incapabil să-și recunoască propria realitate. Ideologia e la ea acasă; separația și-a construit propria lume.

218

«În tablourile clinice ale schizofreniei, spune Gabel, decadența dialecticii totalității (având ca formă extremă disocierea) și decadența dialecticii devenirii (având ca formă extremă catatonia) par a fi solidare.» Conștiința spectatoare, prizonieră a unui univers aplatizat, limitat de *ecranul* spectacolului, în spatele căruia a fost deportată propria sa viață, nu mai cunoaște decât *interlocutori fictivi* care îi vorbesc unilateral despre marfa lor și despre politica mărfii lor. Spectacolul, în toată întinderea sa, este «semnul ei în oglindă». Aici se pune în scenă falsa ieșire dintr-un autism generalizat.

219

Spectacolul, care este ștergerea limitelor dintre eu și lume prin sfărâmarea eului asediat de prezența-absența lumii, este totodată și ștergerea limitelor dintre adevărat și fals, prin refularea oricărui adevăr trăit sub *prezența reală* a falsității pe care o asigură organizarea aparenței. Cel care-și îndură pasiv soarta sa din ce în ce mai străină este împins așadar către o nebunie ce reacționează iluzoriu la această soartă, recurgând la tehnici magice. Recunoașterea și consumul de mărfuri se află în miezul acestui pseudorăspuns la o comunicare fără răspuns. Nevoia de imitație pe care o resimte consumatorul este tocmai nevoia infantilă, condiționată de toate aspectele deposedării sale fundamentale. În limbajul lui Gabel, aplicat unui cu totul alt nivel

patologic, «nevoia anormală de reprezentare compensează aici sentimentul chinuitor de a se afla la marginea existenței».

220

Dacă logica falsei conștiințe nu se poate cunoaște pe ea însăși în mod veridic, căutarea adevărului critic despre spectacol trebuie să fie și ea o critică adevărată. Ea trebuie să lupte practic printre dușmanii ireconciliabili ai spectacolului și să fie de acord să lipsească acolo unde și ei lipsesc. Legile gândirii dominante, punctul de vedere exclusiv al *actualității*, sunt cele pe care voința abstractă a eficacității imediate le recunoaște atunci când se precipită către compromisurile reformismului sau ale acțiunii comune a rămășițelor pseudorevoluționare. Prin aceasta, delirul s-a reconstituit tocmai pe poziția care pretinde că-l combate. În schimb, critica ce trece dincolo de spectacol trebuie *să știe să aștepte*.

221

A se emancipa de bazele materiale ale adevărului inversat, iată în ce constă autoemanciparea epocii noastre. Această «misiune istorică de instaurare a adevărului în lume» nu pot s-o îndeplinească nici individul izolat și nici mulțimea atomizată supusă manipulărilor, ci numai și întotdeauna clasa care este capabilă să reprezinte dispariția tuturor claselor, reducând toată puterea la forma dezalienantă a democrației realizate, Consiliul în care teoria practică se controlează pe sine și își observă acțiunea. Și asta numai acolo unde indivizii sunt «direct legați de istoria universală», numai acolo unde dialogul s-a înarmat pentru a-și impune propriile condiții.

Comentarii la societatea spectacolului

În memoria lui Gérard Lebovici,
asasinat la Paris, la 5 martie 1984,
într-o ambuscadă rămasă misterioasă.

«Oricât de dificile ar fi situația și împrejurările în care te afli, nu te da bătut; atunci când totul este de temut, nu trebuie să te temi deloc; atunci când ești înconjurat de toate pericolele, nu trebuie să-ți fie frică de nici unul; atunci când ești la capătul puterilor, trebuie să ai mai multă încredere în ele; tocmai atunci când ești surprins trebuie să-ți surprinzi dușmanul.»
Sun-Tzâ, *Arta războiului*

I

Aceste *Comentarii* au garanția de a fi bine cunoscute de cincizeci sau șaizeci de persoane; iar aceasta înseamnă mult în zilele noastre și când se discută despre probleme atât de grave. Dar înseamnă mult și datorită faptului că am, în anumite medii, reputația unui cunoscător. Mai trebuie luat în considerare încă un fapt, și anume că din această elită interesată, jumătate, sau aproape jumătate, e compusă din oameni angajați în menținerea sistemului de dominație spectaculară, în timp ce cealaltă jumătate, din oameni ce se vor încăpățâna să facă exact contrariul. Obligat fiind, astfel, să țin cont de cititori atât de atenți și cu influențe atât de diverse, n-am putut, evident, să vorbesc

în toată libertatea. A trebuit să am grijă să nu dau prea multe lecții și mai ales nu oricui.

Vremurile nefericite pe care le trăim mă vor obliga deci să scriu, încă o dată, de-o manieră cu totul nouă. Anumite elemente vor fi intenționat omise, de aceea planul va trebui să rămână destul de neclar. Vor putea fi întâlnite în această carte, ca un semn al epocii, și unele amăgiri. Sub rezerva intercalării pe ici pe colo și a altor pagini, sensul total se va lăsa dezvăluit, tot așa cum, adeseori, articole secrete au fost adăugate altora menționate în mod deschis în diverse tratate, ori așa cum se întâmplă când unele substanțe chimice își trădează o parte din proprietăți numai atunci când intră în combinație cu altele. Din păcate, vor exista, în această scurtă lucrare, destule lucruri ce vor fi ușor de înțeles.

II

În 1967, în *Societatea spectacolului,* am definit spectacolul modern ca fiind, în esența sa, dominație autocratică a economiei de piață ajunsă la un statut de suveranitate iresponsabilă și ansamblu al noilor tehnici de guvernare ce însoțesc această dominație. Tulburările din 1968, ce s-au prelungit în diverse țări și în anii următori, n-au răsturnat nicăieri organizarea existentă a societății din care izvorăște «spontan» spectacolul, el continuând astfel să se consolideze pretutindeni, adică să se extindă în toate părțile și în același timp să-și sporească densitatea la centru. Mai mult, el a deprins noi procedee defensive, așa cum se întâmplă de obicei cu puterile atacate. Când am început critica societății spectaculare, ceea ce a fost remarcat în primul rând, dat fiind momentul, a fost caracterul revoluționar ce putea fi deslușit în această critică, caracter resimțit, în mod firesc, ca

elementul său cel mai supărător. În privința lucrului însuși, am fost acuzat uneori că l-aș fi inventat din bucățele și că m-aș fi complăcut în exagerări evaluând profunzimea și unitatea acestui spectacol și a acțiunii sale reale. Trebuie să recunosc că ceilalți, apoi, publicând noi lucrări despre același subiect, au demonstrat perfect că se putea evita să se spună atâtor lucruri pe nume. Ei n-au trebuit decât să înlocuiască ansamblul și mișcarea lui printr-un unic detaliu static de la suprafața fenomenului, originalitatea fiecărui autor alegându-l diferit după bunul plac și, prin asta, cu atât mai puțin îngrijorător. Niciunul nu a dorit să deformeze modestia științifică a interpretării sale personale alterând-o cu îndrăznețe judecăți istorice.

Dar în sfârșit, societatea spectacolului nu s-a oprit nici un moment din mersul său înainte. Ea se mișcă repede, căci în 1967 nu avea mai mult de patruzeci de ani în urma ei, însă din plin folosiți. Iar prin propria sa mișcare, pe care nimeni nu se catadicsea s-o studieze, a demonstrat apoi, prin uimitoare isprăvi, că natura sa efectivă consta tocmai din ceea ce-am spus eu atunci. Acest punct câștigat nu are numai o valoare academică; deoarece e necesar, fără îndoială, să fi recunoscut unitatea și articularea forței active pe care o reprezintă spectacolul pentru a fi capabili, pornind de aici, să cercetăm în ce direcții a putut această forță să se deplaseze, fiind ceea ce era. Aceste întrebări sunt de un mare interes, căci în astfel de condiții se va desfășura, cu necesitate, în continuare, conflictul în societate. Dat fiind că spectacolul, în zilele noastre, este cu siguranță mai puternic decât înainte, ce face el cu această putere suplimentară? Care e stadiul atins și la care nu ajunsese înainte? Care sunt, în definitiv, *liniile sale de operare* în acest moment? Sentimentul vag că e vorba de un fel de invazie rapidă, care-i obligă pe oameni să ducă o viață foarte diferită, este, de acum, larg răspândit; dar

asta e resimțit mai curând ca o modificare inexplicabilă a climei sau a vreunui alt echilibru natural, modificare în fața căreia ignoranța știe doar că n-are nimic de spus. În plus, mulți admit că e vorba de o invazie civilizatoare, inevitabilă până la urmă, și sunt chiar dornici să participe la ea. Aceștia preferă să nu știe la ce servește exact această cucerire și cum își croiește ea drumul.

Intenția mea este de a evidenția câteva *consecințe practice*, încă puțin cunoscute, ce rezultă din această desfășurare rapidă a spectacolului din ultimii douăzeci de ani. Nu-mi propun, sub nici un aspect al problemei, să ajung la polemici, de acum prea facile și prea inutile; cu atât mai puțin îmi propun să conving. Prezentele comentarii nu caută să moralizeze. Ele nu urmăresc ceea ce e dezirabil, sau doar preferabil. Ele se vor mărgini doar să înregistreze ceea ce este.

III

Acum, că nimeni nu se poate îndoi în mod rezonabil de existența și de puterea spectacolului, ne putem îndoi din contră că ar fi rezonabil să se adauge ceva la o problemă pe care experiența a tranșat-o într-o manieră atât de draconică. *Le Monde* din 19 septembrie 1987 ilustra în mod fericit formula: *«Despre ceea ce există nu mai e nevoie să se vorbească»*, veritabilă lege a acestor timpuri spectaculare, timpuri care, cel puțin în această privință, n-au lăsat în urmă nici o țară: «Că societatea contemporană este o societate a spectacolului, e un lucru înțeles. Va trebui mai degrabă să-i remarcăm pe cei care nu se fac în vreun fel remarcați. Nenumărate sunt lucrările care descriu un fenomen ce ajunge să caracterizeze națiunile industriale, fără a ocoli țările aflate în urma vremii lor. Dar mai trebuie reținută și următoarea ciudățenie, și anume că lucrările care analizează

acest fenomen, în general pentru a-l deplânge, trebuie, la rândul lor, să se sacrifice în slujba spectacolului pentru a se face cunoscute». Este adevărat că această critică spectaculară a spectacolului, venită prea târziu și animată, culmea, de dorința «de a se face cunoscută» pe același teren, se va menține inevitabil la nivelul unor generalități inutile sau al unor regrete ipocrite; după cum la fel de inutilă pare și această înțelepciune deziluzionată care se maimuțărește în paginile unui ziar.

Discuția sterilă despre spectacol, adică despre ceea ce fac proprietarii lumii, este organizată *de către el însuși* astfel: se insistă asupra uriașelor mijloace ale spectacolului, pentru a nu se spune nimic despre masiva lor întrebuințare; se preferă adesea să se spună «mediatic» în loc de spectacol, încercându-se, astfel, descrierea unui simplu instrument, un fel de serviciu public, care ar administra cu un imparțial «profesionalism» noua avuție a comunicării tuturor prin *mass media*, comunicare ajunsă, în sfârșit, la o puritate unilaterală, unde poate fi admirată în tihnă decizia deja luată. Ceea ce se comunică sunt *ordine*; într-o perfectă armonie, cei ce le-au dat sunt și cei ce vor spune ce cred despre ele.

Puterea spectacolului, atât de unitară în esența sa, atât de centralizatoare prin chiar forța lucrurilor și absolut despotică în spiritul său, se revoltă destul de des văzând cum se constituie, sub dominația sa, o politică-spectacol, o justiție-spectacol, o medicină-spectacol, sau atâtea la fel de surprinzătoare «excese mediatice». Ca și cum spectacolul n-ar fi decât excesul mediaticului, a cărui natură, indiscutabil bună pentru că servește comunicării, înclină uneori spre exces. Stăpânii societății declară, destul de des, că sunt prost slujiți de către angajații lor mediatici; și mai des însă, ei reproșează plebei spectatorilor tendința

de a se abandona fără reținere, și aproape animalic, plăcerilor mediatice. Se va disimula astfel, în spatele unei multitudini virtual infinite de pretinse divergențe mediatice, ceea ce este, dimpotrivă, rezultatul unei convergențe spectaculare urmărite cu o remarcabilă tenacitate. La fel cum logica mărfii primează asupra diverselor ambiții concurențiale ale comercianților sau cum logica războiului determină întotdeauna frecventele modificări ale armamentului, tot așa și logica severă a spectacolului comandă pretutindeni abundenta diversitate a extravaganțelor mediatice.

Cea mai importantă schimbare din ultimii douăzeci de ani rezidă tocmai în continuitatea spectacolului. Această importanță nu ține de perfecționarea instrumentarului său mediatic, care atinsese deja înainte un stadiu de dezvoltare foarte avansat: ea constă pur și simplu în faptul că dominația spectaculară a putut să educe o generație total supusă legilor sale. Condițiile extraordinar de noi în care a trăit efectiv această generație, în ansamblul său, constituie un rezumat exact și suficient pentru tot ceea ce interzice de acum înainte spectacolul, dar și pentru ceea ce permite el.

IV

Pe plan pur teoretic, nu va trebui să adaug la ceea ce am formulat anterior decât un detaliu, dar care duce departe. În 1967, distingeam două forme, succesive și rivale, ale puterii spectaculare, forma concentrată și forma difuză. Amândouă planau deasupra societății reale, ca scop al său și ca minciună a sa. Prima formă, acordând prioritate ideologiei rezumate în jurul unei personalități dictatoriale, însoțise contrarevoluția totalitară, cea nazistă, la fel ca și cea stalinistă. Cealaltă, incitând salariații să

aleagă liber dintr-o mare varietate de mărfuri noi ce se înfruntau, reprezentase această americanizare a lumii, înspăimântătoare pe alocuri, dar care seducea țările în care se putuseră menține timp mai îndelungat condițiile democrațiilor burgheze de tip tradițional. O a treia formă s-a constituit de atunci, prin combinarea rațională a primelor două și pe baza generală a victoriei celei care se dovedise mai puternică, forma difuză. Este vorba de *spectacularul integrat*, care tinde să se impună de acum la scară mondială.

Locul predominant pe care l-au ocupat Rusia și Germania în formarea spectacularului concentrat și Statele Unite în cea a spectacularului difuz, pare să fi aparținut Franței și Italiei în momentul instaurării spectacularului integrat, prin jocul unei serii de factori istorici comuni: rolul important al partidului și sindicatului stalinist în viața politică și intelectuală, slaba tradiție democratică, îndelunga monopolizare a puterii de către un singur partid de guvernământ, necesitatea de a pune capăt unei contestări revoluționare apărute pe neașteptate.

Spectacularul integrat se manifestă simultan ca fiind concentrat și ca fiind difuz, iar din momentul unificării lor fructuoase, el a știut să folosească în mai mare măsură ambele calități. Modul lor de aplicare anterior s-a schimbat mult. În privința laturii concentrate, centrul său director a devenit acum ocult: nu mai este instalat aici vreun șef cunoscut sau vreo ideologie clară. În ceea ce privește latura difuză, influența spectaculară nu atinsese niciodată într-un asemenea grad aproape toate conduitele și obiectele produse la nivel social. Căci sensul final al spectacularului integrat constă în aceea că el s-a integrat în realitate pe măsură ce vorbea despre ea și că o reconstruia după cum vorbea despre ea. Astfel încât această

realitate nu-i mai apare acum ca ceva străin. Când spectacularul era concentrat, cea mai mare parte a societății periferice îi scăpa; când era difuz, o mică parte; astăzi, nimic. Spectacolul a pătruns în toată realitatea, iradiind-o. După cum se putea ușor prevedea teoretic, experiența practică a împlinirii neînfrânate a voinței rațiunii comerciale va fi demonstrat rapid și fără excepție că devenirea-lume a falsificării era și o devenire-falsificare a lumii. Cu excepția unei moșteniri importante încă, dar condamnată să se reducă mereu, alcătuită din cărți și edificii vechi, ce sunt, de altfel, din ce în ce mai des selecționate și interpretate conform convenienței spectacolului, nu mai există nimic, în cultură și în natură, care să nu fi fost transformat și poluat în funcție de mijloacele și interesele industriei moderne. Genetica însăși a devenit pe deplin accesibilă forțelor dominante ale societății.

Conducerea spectacolului, care deține în prezent toate mijloacele de a falsifica ansamblul producției, ca și pe cel al percepției, e stăpânul absolut al amintirilor, după cum e și stăpânul necontrolat al proiectelor care modelează viitorul cel mai îndepărtat. El domnește singur pretutindeni și *își execută sentințele sale sumare.*

În asemenea condiții, poate fi observată dezlănțuirea neașteptată, cu o vioiciune burlescă, a unui sfârșit parodic al diviziunii muncii; cu atât mai binevenită cu cât ea coincide cu mișcarea generală de dispariție a oricărei veritabile competențe. Un bancher va cânta, un avocat se va face agent de poliție, un brutar își va mărturisi preferințele literare, un actor va guverna, un bucătar va filosofa despre momentele gătitului ca jaloane în istoria universală. Fiecare poate apărea în spectacol pentru a se oferi public sau, uneori, pentru a se deda în secret unei activități complet diferite de specialitatea prin care se

făcuse cunoscut până atunci. Acolo unde posesia unui «statut mediatic» a căpătat o importanță infinit mai mare decât valoarea a ceea ce erai capabil să faci realmente, e normal ca acest statut să fie ușor transferabil și să-ți confere dreptul de a fi strălucitor, în aceeași manieră, oriunde în altă parte. Cel mai adesea, aceste particule mediatice accelerate își urmează simpla lor carieră la nivelul unui «admirabil» statutar garantat. Dar se întâmplă ca tranziția mediatică să servească drept *acoperire* pentru mai multe acțiuni, oficial independente, însă de fapt secret conectate prin diferite rețele *ad-hoc*. Astfel încât, uneori, diviziunea socială a muncii, ca și solidaritatea previzibilă a utilizării sale, apar sub forme total noi: de exemplu, se poate publica de acum un roman pentru a pregăti un asasinat. Aceste pitorești exemple vor să spună și că nu mai poți avea încredere în nimeni în ceea ce privește meseria sa.

Dar ambiția cea mai măreață a spectacularului integrat este ca agenții secreți să devină revoluționari, iar revoluționarii să devină agenți secreți.

V

Societatea modernizată până în stadiul spectacularului integrat se caracterizează prin efectul combinat a cinci trăsături principale, care sunt: reînnoirea tehnologică neîncetată; fuziunea economico-statală; secretul generalizat; falsul fără replică; un prezent continuu.

Mișcarea de inovare tehnologică durează de multă vreme și e constitutivă societății capitaliste, numită uneori industrială sau postindustrială. Dar, odată cu cea mai recentă accelerare a sa (imediat după cel de-al doilea război mondial), ea consolidează

și mai mult autoritatea spectaculară, deoarece prin ea fiecare descoperă că este cu totul destinat ansamblului specialiștilor, calculelor acestora și judecăților lor întotdeauna satisfăcute de aceste calcule. Fuziunea economico-statală este tendința cea mai evidentă a acestui secol; în orice caz, ea a devenit motorul celei mai recente dezvoltări economice. Alianța defensivă și ofensivă încheiată între aceste două puteri, economia și statul, le-a adus imense beneficii amândurora, în toate domeniile: se poate spune despre fiecare că o domină pe cealaltă; este absurd să le contrapunem sau să distingem între rațiunea lor și lipsa lor de rațiune. Această uniune s-a dovedit, de asemenea, extrem de prielnică dezvoltării dominației spectaculare care, chiar de la formarea sa, n-a fost altceva. Ultimele trei trăsături sunt efectele directe ale acestei dominații, ajunsă în stadiul sau integrat.

Secretul generalizat se menține în spatele spectacolului, ca și complementul decisiv pentru ceea ce arată și, dacă mergem până la esența lucrurilor, ca și operația sa cea mai importantă.

Simplul fapt de a fi fără replică a conferit falsului o calitate cu totul nouă. Simultan, adevărul a încetat să existe aproape pretutindeni sau, în cel mai bun caz, s-a văzut redus la starea de ipoteză imposibil de demonstrat. Falsul fără replică a desăvârșit procesul de dispariție a opiniei publice, care devenise, la un moment dat, incapabilă de-a se face auzită; apoi, imediat după aceea, de a se forma pur și simplu. Aceasta antrenează, evident, importante consecințe în politică, în științele aplicate, în justiție, în cunoașterea artistică.

Construirea unui prezent, care vrea să uite trecutul și să dea impresia că nu mai crede în viitor, și în care moda însăși, de la îmbrăcăminte la cântăreți, s-a imobilizat, se realizează printr-o

mișcare circulară neîncetată a informației, revenind de fiecare dată la o listă succintă a acelorași nimicuri, anunțate emfatic ca știri importante, în timp ce știrile cu adevărat importante, despre ceea ce se petrece efectiv, nu sunt remarcate decât arareori și cu sincope. Ele privesc întotdeauna condamnarea pe care această lume pare să o fi pronunțat împotriva propriei existențe, etape ale autodistrugerii sale programate.

VI

Prima intenție a dominației spectaculare era de a face să dispară cunoașterea istorică în general și, în mod special, aproape toate informațiile și comentariile rezonabile asupra trecutului cel mai recent. O atât de flagrantă evidență n-are nevoie să fie explicată. Spectacolul organizează cu măiestrie ignorarea a tot ceea ce se întâmplă și, imediat după asta, uitarea a ceea ce a ajuns să fie totuși cunoscut. Faptul cel mai important este și cel mai bine ascuns. Nimic n-a fost acoperit cu atâtea minciuni comandate, în acești douăzeci de ani, ca istoria acelui mai 1968. Câteva învățăminte utile au fost trase totuși din unele studii demistificatoare despre evenimentele acelor zile și despre originea lor, dar ele sunt secretul statului.

În Franța, acum mai bine de zece ani, un președinte al Republicii, uitat apoi, dar plutind atunci la suprafața spectacolului, își exprima naiv bucuria ce o simțea «știind că vom trăi de acum într-o lume fără memorie, în care, precum pe întinderea unei ape, o imagine ia locul altei imagini, și tot așa la nesfârșit». E într-adevăr comod pentru cel ce se află la cârmă și știe să se mențină acolo. Sfârșitul istoriei este un agreabil repaus pentru orice putere prezentă. El îi garantează succesul absolut al tuturor întreprinderilor sale ori cel puțin zarva succesului.

O putere absolută suprimă cu atât mai radical istoria cu cât are, în această acțiune, interese și obligații mai imperioase și, mai ales, după cum a descoperit în ea facilități practice mai mari sau mai mici de execuție. Qin Shi Huangdi a ordonat arderea cărților, dar n-a reușit să le facă să dispară. Stalin a împins mai departe realizarea unui asemenea proiect în secolul nostru, dar, în ciuda complicităților de tot felul de care s-a bucurat în afara granițelor imperiului său, rămânea, totuși, o întinsă zonă a lumii inaccesibilă poliției lui, unde șarlataniile sale erau luate în derâdere. Spectacularul integrat a făcut și mai mult, folosindu-se de metode cu totul noi și operând de această dată la nivel planetar. De inepția care se face respectată pretutindeni, e interzis a mai râde; în orice caz a devenit imposibil de a da de știre că se râde de ea.

Domeniul istoriei era memorabilul, totalitatea evenimentelor ale căror consecințe s-ar face simțite vreme îndelungată. De asemenea, era cunoașterea a ceea ce ar trebui să dureze și ar ajuta la înțelegerea, cel puțin în parte, a ceea ce s-ar întâmpla din nou: «o agoniseală pentru vecie», spune Tucidide. Prin aceasta, istoria era *măsura* unei noutăți veritabile, iar cine vinde noutatea are tot interesul să facă să dispară mijlocul de a o măsura. Când importantul este echivalat, la nivel social, cu ceea ce e instantaneu, și va fi încă instantaneu în clipa următoare, alta și aceeași, și pe care o va înlocui mereu o altă importanță instantanee, atunci se poate spune că metoda utilizată garantează un fel de eternitate zgomotoasă a acestei non-importanțe.

Prețiosul avantaj pe care spectacolul și l-a asigurat din această *scoatere în afara legii* a istoriei, prin care condamna întreaga istorie recentă să treacă în clandestinitate, și prin care a reușit

să facă uitat spiritul istoric în societate, este folosit în primul rând pentru a-și disimula propria istorie: mișcarea însăși a recentei sale cuceriri a lumii. Puterea sa a devenit deja familiară, de parcă ar fi fost așa dintotdeauna. Toți uzurpatorii au dorit să facă uitat faptul *că tocmai au parvenit*.

VII

Odată cu distrugerea istoriei, evenimentul contemporan însuși se îndepărtează deîndată la o distanță fabuloasă, printre povestirile sale neverificabile, printre statisticile sale incontrolabile, printre explicațiile sale neverosimile și raționamentele sale de nesusținut. Prostiilor afirmate în mod spectacular nu le-ar putea răspunde decât cei care se ocupă de mass-media, prin respectuoase rectificări sau dojeniri, și acestea cu zgârcenie făcute, căci, dincolo de crasa lor ignoranță, *solidaritatea lor profesională și afectivă* cu autoritatea generală a spectacolului și cu societatea pe care el o exprimă, le face o datorie, dar și o plăcere, din a rămâne mereu apropiați acestei autorități, a cărei maiestate nu trebuie lezată. Nu trebuie uitat că orice asemenea individ, și prin salariu dar și prin alte recompense sau despăgubiri, are întotdeauna un stăpân, uneori chiar mai mulți; în plus, el știe că nu e de neînlocuit.

Toți experții sunt mediatici-statali și nu sunt recunoscuți ca experți decât prin asta. Orice expert își servește stăpânul, căci fiecare din vechile posibilități de independență a fost redusă puțin câte puțin la zero de către condițiile de organizare a societății actuale. Expertul care servește cel mai bine este, desigur, cel care minte. Cei care au nevoie de expert sunt, din motive diferite, falsificatorul și ignorantul. Acolo unde individul nu mai recunoaște nimic prin el însuși, va fi precis lămurit de

expert. Odinioară, era normal să existe experți în arta etruscilor și ei erau întotdeauna competenți, deoarece arta etruscă nu poate fi găsită pe piață. Dar, de exemplu, o epocă care descoperă că e rentabil să falsifice pe cale chimică unele vinuri celebre, nu va putea să le vândă decât dacă a format și niște experți în vinuri care vor pregăti *pivnițele* astfel încât să le priască noile parfumuri, mai ușor de recunoscut. Cervantes notează că «sub o haină jerpelită, poți găsi adesea un bun băutor». Cel care cunoaște vinul ignoră, de obicei, regulile industriei nucleare; dar dominația spectaculară consideră că dacă un expert și-a bătut joc de el în privința industriei nucleare, un alt expert va putea proceda la fel când e vorba de vin. Și se știe, de exemplu, în ce măsură expertul în meteoreologie mediatică ce anunță temperaturile sau precipitațiile pentru următoarele 48 de ore, este obligat la multe omisiuni de către imperativul de a menține niște echilibre economice, turistice și regionale, când atâția oameni circulă atât de des pe atâtea șosele, între destinații la fel de devastate; poate că de aceea el ar avea mai mult succes ca măscărici.

Un alt aspect al dispariției oricărei cunoașteri istorice obiective este legat de statutul oricărei reputații personale, care a devenit maleabilă și rectificabilă după bunul plac al celor care controlează întreaga informație, atât cea care se receptează, cât și cea, mult diferită, care se difuzează; ei au deci dreptul de a falsifica orice. Căci o evidență istorică despre care nimeni nu vrea să știe nimic în spectacol nu mai este evidență. Acolo unde nimeni nu are decât renumele care i-a fost atribuit ca o favoare prin bunăvoința unei Curți spectaculare, dizgrația riscă să apară instantaneu. O notorietate antispectaculară a devenit ceva extrem de rar. Eu însumi sunt unul dintre ultimii supraviețuitori care mai are una și care nu a avut niciodată o alta. Dar aceasta a devenit și extraordinar de suspect. Societatea s-a proclamat în

mod oficial spectaculară. A fi cunoscut în afara relațiilor spectaculare echivalează cu a fi cunoscut ca un dușman al societății.

Este permis să schimbi în întregime trecutul unui om, să-l modifici radical, să-l recreezi în stilul proceselor de la Moscova; și aceasta fără să fii nevoit măcar să recurgi la toate formalitățile unui proces. Poți să ucizi cu cele mai mici eforturi. Martorii falși, ori poate neîndemânatici – dar ce capacitate a mai rămas spectatorilor să-și dea seama de această neîndemânare, ei, care vor fi martorii isprăvilor acestor falși martori? – și falsele documente, întotdeauna impecabile, nu pot să lipsească din arsenalul celor care guvernează spectacularul integrat sau al aliaților lor. Nu mai poți deci crede, despre nimeni, nimic din ceea ce n-ai cunoscut tu însuți și în mod direct. Dar, de fapt, nici nu mai e nevoie prea des să acuzi pe nedrept pe cineva. Din momentul în care deții mecanismul prin care se realizează singura verificare socială pe deplin și universal recunoscută, poți să spui ce vrei. Mișcarea demonstrației spectaculare se verifică mergând pur și simplu în cerc: prin reveniri, prin repetări, prin afirmații făcute întotdeauna numai în acel spațiu în care se fac afirmații publice și în care ele pot deveni credibile, deoarece numai la asta va fi toată lumea martor. Autoritatea spectaculară poate în același timp să nege orice, o dată, de trei ori, și să spună că nu va mai vorbi despre un lucru și să vorbească despre altceva, știind prea bine că nu mai riscă nici o ripostă, nici pe terenul său și nici pe un alt teren. Căci nu mai există *agora*, nu mai există comunitate generală; nici chiar comunități restrânse la grupuri intermediare sau la instituții autonome, la saloane sau cafenele, la muncitorii dintr-o singură întreprindere; nu mai există nici un loc în care discuțiile despre adevărurile care-i privesc pe cei în cauză să se poată elibera efectiv de stânjenitoarea prezență a discursului mediatic și a diferitelor forțe organizate pentru a-l susține. Nu mai

există acum judecată, garantată ca relativ independentă, a celor care alcătuiau lumea savantă; a celor care, de exemplu, își trăgeau odinioară mândria dintr-o capacitate de verificare permițându-le să abordeze ceea ce se numea istoria imparțială a faptelor, și să se creadă, cel puțin, că ea merita să fie cunoscută. Nu mai există nici măcar adevăr bibliografic incontestabil, ceea ce va permite cu atât mai bine rezumatelor informatizate din fișierele bibliotecilor naționale să șteargă orice urmă a unui asemenea adevăr. Te cuprinde tulburarea gândindu-te la ce au fost odată magistrații, medicii, istoricii și la obligațiile imperative pe care ei și le asumau, adesea, în limitele competențelor lor: *oamenii seamănă tot mai mult cu vremea lor și nu cu părinții lor.*

Un fapt despre care spectacolul își permite să nu vorbească timp de trei zile este ca și inexistent. Căci el vorbește atunci despre un alt fapt, iar de-acum, acesta e cel care există. Consecințele practice ale unei asemenea situații sunt, după cum se poate vedea, imense.

Se credea că istoria a apărut în Grecia, odată cu democrația. Se poate dovedi și că dispare din lume odată cu ea.

Trebuie să adăugăm, totuși, la această listă de succese ale puterii, și un rezultat negativ pentru ea: un stat, în gestiunea căruia se instalează durabil un mare deficit de cunoștințe istorice, nu mai poate fi condus în mod strategic.

VIII

Societatea care se anunță democratică, atunci când a ajuns în stadiul spectacularului integrat, pare să fie admisă

pretutindeni ca realizare a unei *perfecțiuni fragile*. Astfel încât ea nu mai trebuie expusă atacurilor pentru că este fragilă; pe de altă parte, nu mai este atacabilă, deoarece este perfectă, așa cum nu a fost niciodată vreo societate. Ea este o societate fragilă pentru că are mari dificultăți să-și țină sub control periculoasa expansiune tehnologică. Dar este o societate perfectă pentru a fi guvernată, dovada cea mai bună fiind aceea că toți cei care aspiră la guvernare vor s-o facă prin aceleași procedee și să mențină această societate aproape neschimbată. Este pentru prima oară în Europa contemporană că nici un partid sau facțiune a vreunui partid nu mai încearcă măcar să susțină că ar dori să schimbe ceva important. Marfa nu mai poate fi criticată de nimeni: nici ca sistem general și nici chiar ca subprodus anume pe care conducătorii de întreprinderi vor fi avut chef să-l lanseze temporar pe piață.

Pretutindeni unde domnește spectacolul, singurele forțe organizate sunt cele care doresc spectacolul. Nici o forță nu mai poate fi deci dușmanul a ceea ce există și nu mai poate încălca *omertà* care cuprinde totul. S-a terminat cu această îngrijorătoare concepție care a dominat mai bine de două secole, conform căreia societatea putea fi criticată și transformată, reformată sau revoluționată. Și nu s-a ajuns aici datorită apariției unor argumente noi, ci pur și simplu pentru că argumentele au devenit inutile. Iar prin acest rezultat se va măsura nu atât fericirea generală, cât forța redutabilă a rețelelor tiraniei.

Niciodată cenzura n-a fost mai perfectă. Niciodată opinia celor care mai sunt convinși încă, în unele țări, că au rămas cetățeni liberi n-a fost mai puțin autorizată să se facă publică, de fiecare dată când e vorba de o alegere care privește viața lor reală. Niciodată n-a fost permis de a-i minți cu o atât de perfectă

lipsă de urmări. Se consideră că spectatorul este cel care ignoră totul și nu merită nimic. Cine privește mereu, pentru a afla continuarea, nu va acționa niciodată: tocmai așa trebuie să fie spectatorul. Se citează adesea cazul excepției Statelor Unite, unde Nixon a sfârșit prin a pătimi la un moment dat de pe urma unei lungi serii de tăgăduiri cinic de neîndemânatice; dar această excepție cu totul locală, care avea și unele cauze mai vechi de ordin istoric, nu mai este la fel de evidentă și astăzi, deoarece Reagan a putut face recent același lucru fără a fi pedepsit. Tot ceea ce nu este niciodată sancționat este permis efectiv. A vorbi despre scandal este, deci, un semn de înapoiere. Un om de stat italian de prim rang, ministru și în același timp membru în guvernul paralel numit P2, *Potere Due*, ar fi spus cândva o vorbă ce rezumă cel mai profund perioada în care, imediat după Italia și Statele Unite, a intrat întreaga lume: «Au existat scandaluri, dar azi nu mai există».

În *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Marx descria acțiunea invadatoare a statului în Franța celui de-al doilea Imperiu, susținut atunci de o jumătate de milion de funcționari: «Totul devenise, astfel, un obiect al activității guvernamentale, de la podul, clădirea școlii și proprietatea comunală a unui sat, până la căile ferate, proprietățile naționale și universitățile provinciale». Faimoasa problemă a finanțării partidelor politice se punea deja în epocă, deoarece Marx notează că «partidele care luptau rând pe rând pentru supremație, vedeau în luarea în stăpânire a acestui enorm edificiu principala pradă a învingătorului». Iată cum această afirmație pare totuși puțin bucolică și, cum se spune, depășită, pentru că speculațiile statului de astăzi privesc mai curând noile orașe și autostrăzile, circulația subterană și producția de energie electro-nucleară, cercetarea petrolieră și computerele, administrarea băncilor și

centrele social-culturale, modificările «peisajului audio-vizual» și exporturile clandestine de arme, afacerile imobiliare și industria farmaceutică, agroalimentația și gestiunea spitalelor, creditele militare și fondurile secrete ale guvernului, tot mai mari, care trebuie să administreze numeroasele servicii de protecție a societății. Și totuși, Marx a rămas, din nefericire, prea multă vreme actual, atunci când vorbește în aceeași lucrare despre guvernul «care nu ia decizii noaptea pentru a le executa ziua, ci decide ziua și execută noaptea».

IX

Această democrație, atât de perfectă, fabrică ea însăși imposibilul său inamic, terorismul. Ea dorește, într-adevăr, *să fie apreciată mai degrabă în funcție de dușmanii săi decât de rezultatele sale*. Istoria terorismului este scrisă de către stat; ea este deci educativă. Populațiile spectatoare nu pot, desigur, să știe totul despre terorism, dar pot ști întotdeauna destul pentru a fi convinse că, în raport cu acest terorism, totul va trebui să-i pară mai acceptabil, în orice caz, mai rațional și mai democratic.

Modernizarea represiunii a ajuns să formeze, în experiența-pilot a Italiei, mai întâi, sub numele de «pocăiți», *acuzatori profesioniști* sub jurământ; sunt cei care, la prima lor apariție în secolul al XVII-lea, în timpul tulburărilor provocate de Frondă, au fost numiți «martori cu brevet». Acest progres spectacular al Justiției a făcut să se umple închisorile italiene cu mii de oameni care ispășesc un război civil care n-a avut loc, un fel de amplă insurecție armată, care numai din întâmplare nu s-a declanșat vreodată, un pucism țesut din pânza viselor.

Se poate remarca faptul că interpretarea misterelor terorismului pare să fi introdus o simetrie între opiniile contradictorii, ca și cum ar fi vorba de două școli filosofice susținând concepții metafizice absolut antagoniste. Unii n-ar vedea în terorism decât niște evidente manipulări ale serviciilor secrete; alții ar fi de părere că, dimpotrivă, nu trebuie să reproșăm teroriștilor decât lipsa lor totală de sens istoric. Folosirea cât de cât a logicii istorice ne-ar permite să conchidem însă destul de repede că nu există nici o contradicție în faptul că oamenii cărora le lipsește orice sens istoric pot fi în același timp manipulați; și chiar mai ușor decât alții. Este, de asemenea, mult mai ușor de a face să se «pocăiască» pe cineva căruia i se poate demonstra că se știa dinainte totul despre ceea ce el a crezut că face neconstrâns. Ideea că e de ajuns să infiltrezi câțiva oameni în anumite puncte ale rețelei pentru a o face să funcționeze și apoi să se prăbușească, este un efect inevitabil al formelor organizaționale clandestine de tip militar. În chestiunile de evaluare a luptelor armate, critica trebuie să analizeze câteodată una din aceste operațiuni în mod specific, fără a se lăsa derutată de o eventuală asemănare generală între ele. Ar trebui, de altfel, să ne așteptăm, ca la ceva probabil din punct de vedere logic, la faptul că serviciile de protecție ale statului vor utiliza toate avantajele de care se bucură pe terenul spectacolului, care a fost organizat de multă vreme tocmai în acest scop. Ceea ce uimește însă și pare a fi oarecum disonant este dificultatea de a-și da seama de un asemenea fapt.

Interesul actual al justiției represive în acest domeniu constă, desigur, în a generaliza cât mai repede posibil. Important la acest tip de marfă este ambalajul sau eticheta, benzile de codare. Toți dușmanii democrației spectaculare sunt echivalenți, după cum echivalente sunt toate democrațiile spectaculare. Astfel, nu mai

poate să existe drept de azil pentru teroriști, și chiar dacă nu li se reproșează de a fi fost teroriști, ei vor deveni cu siguranță, iar extrădarea se impune. În noiembrie 1978, în cazul lui Gabor Winter, tânăr muncitor tipograf acuzat de către guvernul Republicii Federale Germania că ar fi redactat câteva manifeste revoluționare, d-ra Nicole Pradain, reprezentantă a ministerului public în fața Camerei de acuzare a Curții de Apel din Paris, a demonstrat repede că «motivațiile politice», singurul motiv de refuz al extrădării prevăzut de convenția franco-germană din 29 noiembrie 1951, nu puteau fi invocate:

«Gabor Winter nu este un delincvent politic, ci unul social. El refuză constrângerile sociale. Un adevărat delincvent politic nu are sentimentul de respingere în fața societății. El luptă împotriva structurilor politice și nu, cum face Gabor Winter, împotriva celor sociale.» Noțiunea de delict politic considerabil n-a fost recunoscută în Europa decât din momentul în care burghezia s-a ridicat cu succes împotriva structurilor sociale preexistente. Calitatea de delict politic nu putea fi separată de diversele intenții ale criticii sociale. Așa s-a întâmplat în cazurile lui Blanqui, Varlin, Durruti. Se simulează așadar acum că s-ar dori menținerea, precum a unui lux nu prea costisitor, a unui delict pur politic, pe care nimeni, fără îndoială, nu va mai avea ocazia să-l comită vreodată, pentru că nimeni nu se mai interesează de așa ceva; cu excepția profesioniștilor politicii, ale căror delicte nu sunt aproape niciodată pedepsite, și care nici măcar nu se numesc politice. Toate delictele și crimele sunt pur și simplu sociale. Dar, dintre toate crimele sociale, nici una nu va fi atât de gravă ca cea a nesăbuitei pretenții de a vrea să mai schimbi ceva în această societate, convinsă că singura ei vină este de a fi fost prea bună și prea răbdătoare până acum, dar care *nu mai vrea să fie blamată*.

X

În scopul dizolvării logicii, au fost utilizate, în funcție de interesele fundamentale ale noului sistem de dominație, diferite mijloace, care au operat oferindu-și mereu un ajutor reciproc. Majoritatea acestor mijloace aparțin instrumentarului tehnic experimentat și popularizat de către spectacol; unele sunt însă legate mai curând de psihologia de masă a supunerii.

Pe planul tehnicilor, din momentul în care imaginea construită și aleasă de către *altcineva* a devenit principalul mod de raportare a individului la lumea pe care odinioară o privea prin el însuși, oriunde s-ar fi aflat, nu mai poate fi ignorat faptul că imaginea va tolera orice, deoarece în interiorul unei aceleiași imagini se poate suprapune fără probleme totul. Fluxul imaginilor cuprinde totul, iar acest simplificat al lumii sensibile este dirijat de către un altcineva după bunul său plac. Același «altcineva» hotărăște încotro va merge acest curent și ritmul a ceea ce va trebui să se întâmple în el, sub forma unei neîncetate surprize arbitrare, nelăsând nici un moment de răgaz reflecției, și cu totul independent de ceea ce înțelege și crede spectatorul despre el. În această experiență concretă a supunerii permanente se află rădăcina psihologică a adeziunii atât de generale la ceea ce este și căruia i se recunoaște *ipso facto* o valoare suficientă. Discursul spectacular ține sub tăcere, în afară de ceea ce e propriu-zis secret, tot ce nu-i convine. El izolează întotdeauna, din ansamblul imaginilor pe care le prezintă, circumstanțele și trecutul, intențiile și consecințele. El este deci total ilogic. Pentru că nimeni nu mai poate să-l contrazică, spectacolul are dreptul să se contrazică pe sine, să-și modifice trecutul. Sfidătoarea atitudine a servitorilor săi, atunci când trebuie să facă cunoscută o versiune nouă, și poate mai falsă decât precedentele, a anumitor

fapte, constă în a corecta cu severitate ignoranța și interpretările greșite atribuite spectatorului, când, de fapt, tocmai ei sunt aceia care se grăbeau cu o zi înainte să răspândească această eroare, cu obișnuita lor siguranță de sine. Astfel, funcția educativă a spectacolului și ignoranța spectatorilor trec pe nedrept ca factori antagonici, atâta vreme cât ei se nasc unul din celălalt. Limbajul binar al computerului este, de asemenea, o irezistibilă provocare la a admite în fiecare clipă, fără rezerve, ceea ce a fost programat conform dorinței altcuiva, și care apare ca sursă atemporală a unei logici superioare, imparțiale și totale. Ce câștig de viteză și de vocabular, pentru a-și forma o părere despre tot! Câștig politic? Câștig social? Trebuie să alegem. Ori unul ori celălalt. Alegerea mea se impune. Ni se șoptește, și știm prea bine cui servesc aceste structuri. Nu este, deci, surprinzător că, încă din copilărie, școlarii vor deprinde cu ușurință, dar și cu entuziasm, Știința Absolută a informaticii, în timp ce vor ignora tot mai mult lectura, care pretinde o judecată efectivă la fiecare rând și care este, de altfel, singura ce poate oferi accesul la vasta experiență umană antespectaculară. Căci conversația este aproape moartă, la fel cum morți vor fi în curând și mulți dintre cei care știau să vorbească.

Pe planul mijloacelor gândirii populațiilor contemporane, prima cauză a decadenței ține, fără îndoială, de faptul că nici un discurs prezentat în spectacol nu admite replică; dar logica nu s-a format socialmente decât în dialog. De asemenea, în momentul în care s-a generalizat respectul față de ceea ce se spune în spectacol, care e considerat a fi important, bogat, prestigios, și care e *autoritatea însăși*, se generalizează printre spectatori și dorința de a fi la fel de ilogici ca spectacolul, pentru a etala o imagine individuală a acestei autorități. În fine, logica nu e simplă și nimeni n-a dorit să-i învețe așa ceva. Nici un

drogat nu studiază logica, pentru că nu mai are nevoie de ea și pentru că nici nu are posibilitatea s-o facă. Această lene a spectatorului este și cea a oricărui cadru intelectual, a specialistului format la repezeală, care va încerca ori de câte ori va putea să ascundă îngustimea orizontului său de cunoștințe prin repetarea dogmatică a aceluiași argument de autoritate ilogică.

XI

Se crede în general că cei care au dovedit cea mai mare incapacitate în materie de logică au fost tocmai cei care s-au proclamat revoluționari. Acest reproș nejustificat provine dintr-o epocă anterioară, în care aproape toată lumea gândea cu un minimum de logică, excepție strălucită făcând cretinii și militanții; la aceștia din urmă, lipsa de logică se asocia cu o rea credință, dorită deoarece era considerată eficace. Dar este cu neputință să neglijăm astăzi faptul că utilizarea intensivă a spectacolului a transformat, cum era de așteptat, majoritatea contemporanilor în ideologi, deși numai din când în când și fragmentar. Lipsa de logică – adică pierderea posibilității de a recunoaște instantaneu ceea ce este important și ceea ce este minor sau în afara chestiunii; ceea ce este incompatibil sau, invers, ceea ce ar putea să se presupună reciproc, tot ceea ce implică o anumită consecință și, în același timp, tot ceea ce o interzice –, această boală a fost intenționat injectată în doze mari în populație de către *anesteziștii-reanimatori* ai spectacolului. Contestatarii n-au fost nicidecum mai irațional decât cei supuși. Atâta doar că la ei această iraționalitate generală este mai evidentă, deoarece, făcându-și cunoscut proiectul, au încercat să realizeze o operație practică, fie și numai pentru a citi anumite texte și a arăta că le înțeleg sensul. Ei și-au impus deci anumite obligații de a domina logica, dar și strategia, care este tocmai spațiul privilegiat al

derulării logicii dialectice a conflictelor. În același timp, la fel ca ceilalți, și ei au fost lipsiți de elementara capacitate de a se orienta cu ajutorul vechilor instrumente imperfecte ale logicii formale. În ceea ce-i privește, așadar, nici o îndoială cu privire la lipsa lor de logică. Cât despre ceilalți, nici nu se pune o asemenea problemă.

Individul pe care această gândire spectaculară sărăcită l-a marcat în profunzime, *mai mult decât oricare element al formării sale*, se pune astfel încă de la începutul jocului în serviciul ordinii stabilite, chiar dacă intenția sa subiectivă a fost cu totul opusă acestui rezultat. El va folosi, în esență, limbajul spectacolului, pentru că e singurul care-i este familiar și în care a fost învățat să vorbească. El va dori, fără îndoială, să se dovedească un inamic al retoricii sale, dar îi va utiliza sintaxa. Aceasta e una dintre cele mai importante reușite ale dominației spectaculare. Dispariția atât de rapidă a vocabularului anterior nu este decât un moment al acestei operațiuni, pe care o servește.

XII

Anularea personalității însoțește în mod inevitabil condițiile unei existențe supuse în mod concret normelor spectaculare, și astfel tot mai separate de posibilitățile de a cunoaște experiențe care să fie autentice și de a-și descoperi astfel preferințele individuale. În mod paradoxal, individul va trebui să se renege în permanență, dacă vrea să se bucure de o minimă considerație într-o astfel de societate. Această existență postulează într-adevăr o fidelitate mereu schimbătoare, o suită de adeziuni mereu dezamăgitoare la produse falacioase. Este vorba de a alerga repede pe urmele inflației semnelor depreciate ale vieții. Drogul

te ajută să te conformezi la această organizare a lucrurilor; nebunia te ajută să scapi de ea.

În tot felul de afaceri ale acestei societăți, în care *distribuția* bunurilor s-a centralizat de așa manieră încât a devenit stăpână, în chip notoriu și în chip secret deopotrivă, peste definiția însăși a ceea ce va putea fi bunul, se întâmplă să se atribuie anumitor persoane calități, sau cunoștințe, sau uneori chiar vicii, perfect imaginare, pentru a explica prin asemenea cauze dezvoltarea satisfăcătoare a anumitor acțiuni; și aceasta în scopul unic de a ascunde, sau cel puțin de a disimula pe cât posibil, funcția diverselor *alianțe care decid totul.*

Totuși, în ciuda frecventelor sale intenții, și a covârșitoarelor sale mijloace, de a pune în lumină deplina dimensiune a numeroaselor personalități presupus remarcabile, societatea actuală, și nu doar prin tot ceea ce a înlocuit astăzi artele, sau prin discursurile despre asta, demonstrează mult mai adesea contrariul: incapacitatea completă se izbește de o altă incapacitate comparabilă; ele se stârnesc una pe alta, așteptând ca cealaltă să se zăpăcească prima. Se întâmplă ca un avocat, uitând că nu figurează într-un proces decât pentru a fi omul unei cauze, să se lase sincer influențat de un raționament al avocatului advers, chiar dacă acest raționament a fost la fel de puțin riguros ca și al său. Se întâmplă, de asemenea, ca un suspect, nevinovat, să mărturisească pentru o clipă crima pe care n-a comis-o, pentru simplul motiv că a fost impresionat *de logica* ipotezei celui care l-a denunțat și care vroia să-l scoată vinovat (cazul doctorului Archambeau, la Poitiers, în 1984).

Mac Luhan însuși, primul apologet al spectacolului, care părea imbecilul cel mai convins al secolului său, și-a schimbat

părerea descoperind, în sfârșit, în 1976, că «presiunea *mass-mediei* conduce spre irațional» și că ar deveni urgent să i se tempereze întrebuințarea. Gânditorul din Toronto petrecuse mai înainte câteva decenii minunându-se de multiplele libertăți pe care le aducea acest «sat planetar», atât de instantaneu și de simplu accesibil tuturor. Satele, spre deosebire de orașe, au fost întotdeauna dominate de conformism, de izolare, de supraveghere meschină, de plictis, de bârfele mereu repetate despre aceleași câteva familii. Ei, tocmai așa arată de-acum vulgaritatea planetei spectaculare, unde nu mai e posibil să faci diferența între dinastia Grimaldi-Monaco, sau Burbon-Franco, și cea care îi înlocuise pe Stuarți. Totuși, discipoli ingrați încearcă astăzi să uite de Mac Luhan și să-i reîmprospăteze primele găselnițe, urmărind, la rândul lor, o carieră în elogiul mediatic al tuturor acestor noi libertăți care ar fi «la alegere» în mod aleatoriu din efemer. Dar probabil că se vor renega mai repede decât inspiratorul lor.

XIII

Spectacolul nu ascunde că există pericole care dau târcoale ordinii minunate pe care a instaurat-o. Poluarea oceanelor și distrugerea pădurilor ecuatoriale amenință reînnoirea oxigenului pe Pământ; stratul său de ozon rezistă cu greu progresului industrial; radiațiile de origine nucleară se acumulează ireversibil. Spectacolul conchide doar că toate acestea sunt fără importanță. El nu vrea să discute decât despre date și doze. Și numai prin asta reușește să liniștească; ceea ce un spirit prespectacular ar fi considerat drept imposibil.

Metodele democrației spectaculare sunt de o mare suplețe, spre deosebire de simpla brutalitate a *diktat*-ului totalitar. Se

poate păstra numele (berii, al vitei, al filosofului) atunci când lucrul a fost schimbat în secret. Se poate la fel de bine schimba numele atunci când lucrul a fost continuat în mod secret: de exemplu, în Anglia, uzina de tratare a deșeurilor nucleare de la Windscale a fost nevoită să schimbe numele localității sale în Sellafield, pentru a risipi mai bine suspiciunile, după un dezastruos incendiu în 1957, însă această tratare toponimică n-a împiedicat creșterea mortalității prin cancer și leucemie în împrejurimile sale. Guvernul englez, aflăm asta în mod democratic treizeci de ani mai târziu, decisese atunci să păstreze secret un raport asupra catastrofei, pe care îl considera, și nu fără temei, de natură să zdruncine încrederea pe care publicul o acorda energiei nucleare.

Practicile nucleare, militare sau civile, necesită o doză de secret mai mare decât oriunde în altă parte; unde, cum se știe, e deja nevoie de mult secret. Pentru a ușura viața, adică minciunile, savanților aleși de către stăpânii acestui sistem, s-a descoperit utilitatea schimbării și a măsurilor, a modificării lor după un mai mare număr de puncte de vedere, a rafinării lor, pentru a putea jongla, după caz, cu mai multe astfel de cifre greu convertibile. De aceea putem dispune, pentru a evalua radioactivitatea, de unitățile de măsură următoare: curie, becquerel, röntgen, rad, alias centigray, rem, fără a uita facilul milirad și sivertul, care nu este altceva decât o porție de 100 de remi. Aceasta evocă amintirea subdiviziunilor monedei englezești, căreia străinii nu-i stăpâneau prea ușor complexitatea, pe vremea când Sellafield se numea încă Windscale.

Ne putem imagina ce rigoare și ce precizie au putut atinge, în secolul XIX, istoria războaielor și, în consecință, teoreticienii strategiei dacă, pentru a nu da informații prea confidențiale

comentatorilor neutri sau istoricilor inamici, s-ar fi făcut raportul unei campanii în următorii termeni: «Faza preliminară comportă o serie de înfruntări în care, de partea noastră, o solidă avangardă, constituită din patru generali și unitățile plasate sub comanda lor, se ciocnesc de un corp inamic numărând 13 000 de baionete. În faza următoare, se dezvoltă o bătălie ordonată, îndelung disputată, în care s-a angajat întreaga noastră armată, cu cele 290 de tunuri ale sale și cu cavaleria sa grea de 18 000 de săbii, în vreme ce adversarul i-a opus trupe care nu aliniau mai puțin de 3 600 de locotenenți de infanterie, patruzeci de căpitani de husari și douăzeci și patru de cuirasieri. După alternanța eșecurilor și succeselor de o parte și de alta, bătălia poate să fie considerată în cele din urmă ca indecisă. Pierderile noastre, mai degrabă sub cifra medie care se constată de obicei în lupte de o durată și de o intensitate comparabile, sunt sensibil superioare celor ale grecilor la Marathon, dar rămân inferioare celor ale prusacilor la Iena». După acest exemplu, nu este imposibil pentru un specialist să-și facă o idee vagă despre forțele angajate. Dar conducerea operațiunilor poate fi sigură că rămâne dincolo de orice judecată.

În iunie 1987, Pierre Bacher, director-adjunct cu echipamentul la E.D.F.[1], a expus ultima doctrină a securității centralelor nucleare. Înzestrându-le cu vane și filtre, devine mult mai ușor de evitat catastrofele majore, fisurarea sau explozia unei incinte, care ar atinge ansamblul unei «regiuni». Este ceea ce obții atunci când vrei să izolezi prea mult. E mai bine, atunci când mașina dă semne că se ambalează, să decompresezi încet, iradiind o mică porțiune învecinată de câțiva kilometri, vecinătate care va fi de fiecare dată foarte diferit și aleatoriu prelungită de capri-

[1] Électricité de France, compania franceză de electricitate.

ciul vânturilor. El dezvăluie că, în cei doi ani precedenți, discretele încercări făcute la Cadarache, în regiunea Drôme, «au demonstrat în mod concret că scăpările – în mod esențial scăpări de gaz – nu depășesc câteva unități la mie, în cel mai rău caz unu la sută din radioactivitatea aflată în incintă». Acest rău rămâne așadar foarte moderat: unu la sută. Înainte, eram siguri că nu există nici un risc, cu excepția accidentelor, logic imposibile. Primii ani de experiență au schimbat acest raționament în felul următor: deoarece accidentul este întotdeauna posibil, ceea ce trebuie să evităm este ca el să atingă un prag catastrofic, iar asta nu e greu. E de-ajuns să contaminezi puțin câte puțin, cu moderație. Cine nu se simte infinit mai sănătos mulțumindu-se vreme de câțiva ani să bea 140 de centilitri de vodcă pe zi, în loc să înceapă imediat să se îmbete ca un polonez?

E cu siguranță păcat că societatea omenească se lovește de probleme atât de arzătoare în momentul în care a devenit materialmente imposibil să se facă auzită cea mai mică obiecție la discursul mărfii; în momentul în care dominația, tocmai pentru că este scutită de către spectacol să răspundă pentru deciziile și justificările sale fragmentare sau delirante, *crede că nu mai are nevoie să gândească*; și într-adevăr nu mai știe să gândească. Oricât de hotărât ar fi democratul, n-ar fi preferat el să i se fi ales niște stăpâni mai inteligenți?

La conferința internațională de experți ce s-a ținut la Geneva în decembrie 1986, era vorba pur și simplu de interzicerea mondială a producerii de clorofluorcarbon, gazul care face să dispară de puțin timp încoace, dar cu mare viteză, stratul subțire de ozon care proteja această planetă – de care ne vom aminti cândva – împotriva efectelor nocive ale radiațiilor cosmice. Daniel Verilhe, reprezentant al filialei de produse chimice al

firmei Elf-Aquitaine și făcând parte, în această calitate, dintr-o delegație franceză ferm opusă acestei interdicții, făcea o remarcă plină de sens: «E nevoie de trei ani pentru a pune la punct eventuali înlocuitori, iar costurile pot fi de patru ori mai mari». Se știe că acest efemer strat de ozon, la o asemenea altitudine, nu aparține nimănui și nu are nici o valoare comercială. Strategul *industrial* a putut deci să măsoare toată inexplicabila nepăsare economică a celor care-l contraziceau, prin acest apel la realitate: «Este foarte riscant să se întemeieze o strategie industrială pe imperative în materie de mediu».

Cei care începuseră, cu multă vreme în urmă, să critice economia politică definind-o ca «renegare desăvârșită a omului» nu se înșelaseră. Ea va fi recunoscută prin această trăsătură.

XIV

Se poate auzi spunându-se că știința este supusă azi unor imperative de rentabilitate economică; dar aceasta a fost adevărat dintotdeauna. Ceea ce e nou, e că economia a ajuns să declare război deschis oamenilor; nu numai posibilităților vieții lor, ci și celor ale supraviețuirii lor. În acest moment, gândirea științifică a ales, împotriva unei mari părți a propriului său trecut antisclavagist, să servească dominația spectaculară. Știința poseda, înainte de a ajunge aici, o autonomie relativă. Ea știa deci să-și gândească parcela sa de realitate, putând astfel să contribuie imens la sporirea mijloacelor economiei. Când economia atotputernică a devenit nebună, *iar timpurile spectaculare nu sunt nimic altceva*, ea a suprimat ultimele urme ale autonomiei științifice, atât în plan metodologic, cât și în planul condițiilor practice ale activității «cercetătorilor». Nu se mai cere științei să înțeleagă lumea, sau să îmbunătățească ceva din

ea. I se cere să justifice instantaneu tot ceea ce se face. La fel de stupidă pe acest teren ca și pe toate celelalte, pe care le exploatează cu cea mai dezastruoasă nesăbuință, dominația spectaculară a doborât arborele uriaș al cunoașterii științifice doar pentru a-și ciopli din el un ciomag. Pentru a te supune acestei ultime cereri sociale a unei justificări evident imposibile, e mai bine să nu gândești prea mult, ci să fii, dimpotrivă, destul de bine exersat în comoditățile discursului spectacular. Și într-adevăr, știința prostituată a acestor zile demne de dispreț și-a găsit în această carieră, cu ușurință și cu multă bunăvoință, cea mai recentă specializare a sa.

Știința justificării mincinoase a apărut în mod firesc odată cu primele simptome ale decadenței societății burgheze, cu proliferarea canceroasă a pseudo-științelor zise «ale omului»; dar medicina modernă, de exemplu, a putut pentru o vreme să se dea drept utilă, iar cei care învinseseră variola sau lepra erau alții decât cei care au capitulat în mod josnic în fața radiațiilor nucleare sau chimiei agroalimentare. Se poate observa imediat că medicina nu mai are astăzi, desigur, dreptul de a apăra sănătatea populației împotriva mediului patogen, căci asta ar însemna să se opună statului, ori cel puțin industriei farmaceutice. Dar activitatea științifică actuală dovedește ce-a putut să ajungă nu numai prin aceea că este obligată să tacă, ci și prin ceea ce, foarte adesea, spune cu simplitate. Anunțând în noiembrie 1985, după o experimentare de opt zile pe patru bolnavi, că au descoperit poate un remediu eficace împotriva SIDA, profesorii Even și Andrieu de la spitalul Laënnec, au stârnit, două zile mai târziu, după ce bolnavii au murit, unele obiecții din partea mai multor medici, mai puțin avansați și poate geloși, pentru modul lor destul de grăbit de a face cunoscut ceea ce nu era decât o înșelătoare aparență de victorie, cu câteva ore înaintea prăbușirii.

Iar acești profesori s-au apărat fără să se tulbure, afirmând că «la urma urmelor, e mai bine să-ți faci false speranțe decât să nu-ți faci speranțe deloc». Ei erau chiar prea ignoranți pentru a recunoaște că acest argument, prin el însuși, era o totală renegare a spiritului științific și că el servise dintotdeauna să acopere profitabilele reverii ale șarlatanilor și ale vrăjitorilor, în vremurile în care nu li se încredința conducerea spitalelor.

Când știința oficială ajunge să fie condusă în acest fel, asemeni tot restului spectacolului social care, sub o prezentare materialmente modernizată și îmbogățită, n-a făcut decât să reia foarte vechile tehnici ale bâlciurilor – *iluziониști, lătrători, clowni* –, nu ne mai surprinde să vedem ce imensă autoritate recapătă în paralel, aproape pretutindeni, magii și sectele, zen-ul ambalat sub vid sau teologiile mormonilor. Ignoranța, care s-a aflat întotdeauna în slujba celor de la putere, a fost mereu exploatată prin ingenioase manevre care situau la marginea legii. Și ce moment mai favorabil decât cel în care analfabetismul a progresat atât de mult? Dar această realitate este negată, la rândul său, printr-o altă demonstrație de vrăjitorie. UNESCO adoptase, la întemeierea sa, o definiție științifică, foarte precisă, a analfabetismului, pe care își propunea să-l combată în țările înapoiate. Dar când s-a observat revenirea neașteptată a aceluiași fapt ca ceva străin, de această dată în țările zise avansate – asemeni celui care, așteptându-l pe Grouchy, îl zărește apărând pe Blücher în bătălia sa – a fost de-ajuns să fie mobilizată Garda experților; aceștia făcînd vînt formulei dintr-un singur asalt irezistibil, înlocuind *termenul* de analfabetism cu cel de iletrism: cât de oportun poate să apară un «fals patriotic» pentru a susține o bună cauză națională. Iar pentru a clădi solid, între pedagogi, pertinența neologismului, se creează repede o nouă definiție, ca și cum ea ar fi admisă dintotdeauna, și

conform căreia, în timp ce analfabetul era, nu-i așa, cel care nu învățase niciodată să citească, iletratul în sens modern este, dimpotrivă, cel care a învățat să citească (și *a învățat chiar mai bine* decât înainte, pot s-o dovedească prompt și imparțial chiar cei mai înzestrați dintre teoreticienii și istoricii oficiali ai pedagogiei), dar care, din întâmplare, *a uitat pe urmă*. Această surprinzătoare explicație ar risca să fie mai degrabă neliniștitoare dacă nu ar da impresia că evită, vorbind alături și prefăcându-se că nu observă, prima consecință care ar fi venit în mintea tuturor în epoci mai științifice: și anume că acest din urmă fenomen ar merita el însuși să fie explicat și combătut pentru că nu putuse să fie niciodată observat, nici chiar imaginat, în orice parte a lumii, înaintea recentelor progrese ale gândirii avariate; când decadența explicației însoțește îndeaproape decadența practicii.

XV

Acum mai bine de o sută de ani, *Le Nouveau Dictionnaire des Synonymes Français* al lui A.-L. Sardou definea nuanțele pe care trebuie să ne sesizăm între: *falacios, înșelător, impostor, seducător, insidios, ademenitor*, și care, împreună, constituie astăzi un fel de paletă de culori ce se potrivesc unui portret al societății spectacolului. Nu aparținea vremii sale, nici experienței sale de specialist, să expună foarte clar sensurile învecinate, dar foarte diferite, ale pericolelor pe care trebuie în mod normal să se aștepte să le înfrunte orice grup care se dedă subversiunii și urmând, de exemplu, următoarea gradație: *rătăcit, provocat, infiltrat, manipulat, uzurpat, răsturnat*. Aceste nuanțe considerabile nu s-au înfățișat niciodată, în orice caz, doctrinarilor «luptei armate».

«*Falacios*, din latinul *fallaciosus*, abil sau obișnuit să înșele, plin de viclenie: terminația acestui adjectiv este echivalentă cu superlativul lui *înșelător*. Ceea ce înșeală sau induce în eroare, în orice chip ar face-o, este *înșelător:* ceea ce este făcut pentru a înșela, pentru a abuza, pentru a arunca în greșeală cu intenția clară de a înșela prin artificiul și aparatul cel mai potrivit pentru a abuza, este *falacios*. *Înșelător* este un cuvânt generic și vag; toate genurile de semne și de aparențe nesigure sunt *înșelătoare:* falacios desemnează falsitatea, viclenia, impostura studiată; sunt *falacioase* discursuri, proteste, raționamente sofistice. Acest cuvânt se află în anumite raporturi cu altele, precum: *impostor, seducător, insidios, ademenitor*, dar fără echivalent. *Impostor* desemnează toate genurile de false aparențe, sau de urzeli țesute pentru a abuza sau pentru a dăuna; ipocrizia, de exemplu, calomnia etc. *Seducător* exprimă acțiunea proprie de a pune stăpânire pe cineva, de a-l tulbura cu mijloace îndemânatice și insinuante. *Insidios* nu marchează decât acțiunea de a întinde cu îndemânare capcane și de a-i face pe ceilalți să cadă în ele. *Ademenitor* se mărginește la acțiunea subtilă de a surprinde pe cineva și de a-l face să cadă în greșeală. *Falacios* reunește majoritatea acestor trăsături.»

XVI

Conceptul, încă tânăr, de dezinformare a fost de curând importat din Rusia, odată cu multe alte invenții utile gestiunii statelor moderne. El este mereu intens utilizat de către o putere sau, în mod analog, de către oameni care dețin un fragment de autoritate economică sau politică, pentru a menține ceea ce este stabilit, dar atribuind întotdeauna acestei utilizări o funcție *contraofensivă*. Ceea ce se poate opune unui singur adevăr oficial trebuie să fie neapărat o dezinformare emanând de la puteri

ostile, sau cel puțin de la rivali, și care ar fi fost intenționat falsificată prin rea-voință. Dezinformarea n-ar fi simpla negare a unui fapt care convine autorităților sau simpla afirmare a unui fapt care nu le convine: asta se numește psihoză. Spre deosebire de pura minciună, dezinformarea – și iată prin ce conceptul este interesant pentru apărătorii societății dominante – trebuie să conțină fatalmente o anumită parte de adevăr, dar deliberat manipulată de către un inamic abil. Puterea care vorbește de dezinformare este convinsă că nu e nici ea lipsită de defecte, dar știe că va putea atribui oricărei critici precise această excesivă insignifianță care se află în natura dezinformării. Și că astfel nu va fi nevoită niciodată să-și recunoască un defect anume.

În general, dezinformarea ar fi reaua folosire a adevărului. Cine o lansează este vinovat, iar cine o crede, imbecil. Dar cine ar fi deci abilul inamic? Aici, el nu poate fi terorismul, care nu riscă să «dezinformeze» pe nimeni, deoarece el este însărcinat să reprezinte ontologic *greșeala* cea mai grosolană și mai puțin admisibilă. Grație etimologiei sale, și amintirilor contemporane ale înfruntărilor limitate care, către mijlocul secolului, au opus pentru puțină vreme Estul și Vestul, spectacularul concentrat și spectacularul difuz, capitalismul spectacularului integrat mai lasă și astăzi să se creadă că inamicul său esențial – prezentat uneori chiar ca bază de pregătire sau de inspirație a teroriștilor – rămâne capitalismul birocrației totalitare, tot așa cum acesta din urmă va spune același lucru despre el; în ciuda dovezilor nenumărate ale alianței și solidarității lor profunde. De fapt, toți cei care ajung la putere, în ciuda câtorva reale rivalități locale, și fără a vrea s-o spună vreodată, se gândesc fără încetare la ceea ce spusese, cândva, în numele subversiunii și fără prea mare succes pentru acel moment, unul din rarii internaționaliști germani,

după ce a început războiul din 1914: «Dușmanul principal se află în țara noastră». Dezinformarea este, în cele din urmă, echivalentul a ceea ce reprezentau, în discursul războiului social din secolul al XIX-lea, «relele pasiuni». Este tot ceea ce e obscur și ar vrea să se opună extraordinarei fericiri pe care această societate, o știm prea bine, le-o oferă celor care-i acordă încredere; fericire al cărei preț nu poate fi plătit de diferitele riscuri sau decepții neînsemnate. Și toți cei care *văd* această fericire în spectacol sunt de acord că nu e cazul să se zgârcească la prețul său; în vreme ce ceilalți dezinformează.

Celălalt avantaj ce se obține denunțând (și explicând astfel) o dezinformare anume este că, în consecință, discursul global al spectacolului nu poate fi bănuit de a conține așa ceva, deoarece el poate desemna, cu cea mai științifică certitudine, terenul pe care se poate recunoaște dezinformarea: ea este tot ceea ce se poate spune și ce nu-i va plăcea.

Fără îndoială că numai din greșeală – dacă nu e, mai degrabă, o capcană deliberată – a fost agitat de curând în Franța proiectul de a atribui în mod oficial un fel de certificat mediaticului «garantat fără dezinformare»: asta jignea câțiva profesioniști ai mass-mediei, care mai vroiau să creadă, sau să facă cel puțin să se creadă, că acum nu mai sunt efectiv cenzurați. Dar conceptul de dezinformare nu are cum să fie utilizat *defensiv*, și cu atât mai puțin într-o defensivă statică, ridicând un Zid chinezesc, o linie Maginot, care ar trebui să acopere în chip absolut un spațiu considerat interzis pentru dezinformare. Trebuie să existe dezinformare și trebuie ca ea să rămână fluidă, putând să treacă peste tot. Acolo unde discursul spectacular nu este atacat, ar fi stupid să-l aperi; iar acest concept s-ar uza extrem de repede apărându-l, împotriva evidențelor, în puncte în care trebuie,

dimpotrivă, să se evite mobilizarea atenției. Mai mult, autoritățile nu au nici o nevoie efectivă să garanteze că o informație precisă nu ar conține o dezinformare. Și nu au nici mijloacele pentru așa ceva: ele nu sunt atât de respectate și n-ar face decât să atragă suspiciunea asupra informației în cauză. Conceptul de dezinformare nu este bun decât în contraatac. El trebuie menținut în linia a doua, apoi aruncat brusc în față pentru a respinge orice adevăr care s-ar putea ivi.

Dacă uneori un fel de dezinformare dezordonată riscă să apară, în beneficiul unor interese particulare aflate trecător în conflict, și să fie crezută, devenind incontrolabilă și opunându-se astfel travaliului de ansamblu al unei dezinformări mai puțin iresponsabile, asta nu înseamnă că trebuie să ne temem că nu se află angajați aici alți manipulatori mai experți și mai subtili: ci înseamnă că pur și simplu dezinformarea se desfășoară acum *într-o lume unde nu mai e loc pentru nici o verificare*.

Conceptul confuzionist de dezinformare este scos în față pentru a respinge instantaneu, doar prin zgomotul numelui său, orice critică pe care nu vor fi reușit s-o facă să dispară diversele agenții de organizare a tăcerii. De exemplu, s-ar putea spune, într-o bună zi, dacă asta ar părea de dorit, că acest text este o acțiune de dezinformare despre spectacol; sau, ceea ce e același lucru, de dezinformare în detrimentul democrației.

Spre deosebire de ce afirmă conceptul său spectacular inversat, practica dezinformării nu poate decât să servească statul aici și acum, sub conducerea sa directă, sau la inițiativa celor care apără aceleași valori. De fapt, dezinformarea subzistă în toată informația existentă, și ca trăsătură a sa principală. Nu i se spune pe nume decât acolo unde trebuie păstrată, prin

intimidare, pasivitatea. Acolo unde dezinformarea este *numită*, ea nu există. Acolo unde ea există, nu i se spune pe nume.

Pe vremea când existau încă ideologii care se înfruntau, care se proclamau pro sau contra cutărui aspect cunoscut al realității, existau fanatici și mincinoși, dar nu «dezinformatori». Când nu mai e permis, din respect pentru consensul spectacular, sau cel puțin dintr-o voință de efemeră glorie spectaculară, să spui cu adevărat la ce te opui sau cu ce ești de acord în toate consecințele sale, dar când ești adeseori obligat să disimulezi o parte, pe care o consideri, din anumite motive, ca periculoasă pentru ceea ce se consideră că trebuie să fie admis – atunci practici dezinformarea; ca din greșeală, sau din uitare, sau printr-un *pretins* fals raționament. De exemplu, pe terenul contestărilor de după 1968, recuperatorii incapabili care fuseseră numiți «prosituaționiști» au fost *primii dezinformatori*, pentru că disimulau pe cât posibil manifestările practice prin care se afirmase critica pe care se lăudau că au adoptat-o; și, deloc jenați că i-au slăbit expresia, nu citau niciodată nimic și pe nimeni, ca să dea impresia că au descoperit ei înșiși ceva.

XVII

Răsturnând o expresie faimoasă a lui Hegel, notam deja în 1967 că «în lumea *realmente răsturnată*, adevăratul este un moment al falsului». Anii trecuți de atunci au demonstrat progresele acestui principiu în fiecare domeniu particular, fără excepție.

Astfel, într-o epocă în care nu mai poate să existe artă contemporană, devine dificil să judeci artele clasice. Aici, ca și în alte părți, ignoranța nu este produsă decât pentru a fi exploatată.

Odată cu pierderea simultană a sensului istoriei și a gustului, se organizează rețele de falsificare. E de-ajuns să ai la mână experții și evaluatorii și devine destul de ușor să faci ca totul să meargă, deoarece în afacerile de această natură, ca și în celelalte, până la urmă, vânzarea autentifică orice valoare. Apoi, colecționarii sau muzeele, mai ales din America, sufocați de fals, vor avea tot interesul să-și păstreze buna reputație, la fel cum Fondul Monetar Internațional menține ficțiunea valorii pozitive a imenselor datorii a o sută de națiuni.

Falsul formează gustul și susține falsul, făcând să dispară cu bună știință posibilitatea referinței la autentic. Se *reface* chiar și adevăratul, deîndată ce devine posibil, pentru a-l face să semene falsului. Americanii, fiind cei mai bogați și cei mai moderni, au fost principalii fraieri ai acestui comerț cu falsul în artă. Și tot ei sunt cei care finanțează lucrările de restaurare la Versailles sau la Capela Sixtină. De aceea, frescele lui Michelangelo vor trebui să capete culori vesele de benzi desenate, iar mobilele autentice de la Versailles vor cunoaște acea vie strălucire aurită care le va face să semene mult cu falsul mobilier de epocă Louis XIV importat cu mari cheltuieli în Texas.

Judecata lui Feuerbach, asupra faptului că epoca sa prefera «imaginea lucrului, copia originalului, reprezentarea realității», a fost pe deplin confirmată de secolul spectacolului, și asta în mai multe domenii în care secolul al XIX-lea voise să rămână la distanță de ceea ce se afla deja în natura sa profundă: producția industrială capitalistă. Prin aceasta, burghezia răspândise pe larg spiritul riguros al muzeului, al obiectului original, al criticii istorice exacte, al documentului autentic. Dar astăzi, facticele are tendința să înlocuiască pretutindeni adevăratul. În acest punct, poluarea datorată circulației automobilelor obligă cum nu se

poate mai nimerit la înlocuirea cu replici din plastic a cailor de la Marly sau a statuilor romane de pe portalul de la Saint-Trophime. Totul va fi până la urmă mai frumos ca înainte, pentru a fi fotografiat de turiști.

Punctul culminant este atins fără îndoială de hilarul fals birocratic chinezesc din marile statui ale vastei *armate industriale* a Primului Împărat, pe care atâția oameni de stat aflați în călătorie au fost invitați să le admire *in situ*. Aceasta dovedește așadar, deoarece s-a putut râde atât de crunt pe seama lor, că niciunul nu dispunea, în mulțimea tuturor consilierilor, de un singur individ care să cunoască istoria artei, în China sau în afara Chinei. Se știe că instrucțiunea lor a fost cu totul alta: «Computerul Excelenței Voastre nu a fost informat despre asta». Această constatare că, pentru prima oară, se poate guverna fără a avea nici o cunoștință artistică sau vreun sens al autenticului ori al imposibilului, ar putea fi ea însăși de-ajuns pentru a conchide că toți acești naivi nătărăi ai economiei și ai administrației vor conduce probabil lumea spre vreo mare catastrofă; asta dacă practica lor efectivă n-ar fi demonstrat-o deja.

XVIII

Societatea noastră este construită pe secret, de la «societățile-ecran» care pun la adăpost de orice lumină bunurile concentrate de către posesori, până la «secretele de apărare» care acoperă astăzi un imens domeniu de totală libertate extrajudiciară a statului; de la secretele, adesea cutremurătoare, ale *fabricației sărace*, care sunt ascunse în spatele publicității, până la proiecțiile de variante ale viitorului extrapolat, în care numai dominația poate să citească direcția cea mai probabilă a ceea ce consideră că nu are nici un fel de existență, calculând

răspunsurile pe care le va da în mod misterios acestor variante. Putem să facem, în această privință, câteva observații.

Există un număr tot mai mare de locuri, atât în marile orașe cât și în unele spații rezervate de la țară, care sunt inaccesibile, adică păzite și ferite de orice privire; care sunt scoase din centrul curiozității nevinovate și strict protejate împotriva spionajului. Fără a fi toate propriu-zis militare, ele sunt plasate, după acest model, dincolo de orice risc de control al trecătorilor sau al locuitorilor; sau chiar al poliției, care și-a văzut de multă vreme reduse funcțiile sale exclusiv la serviciile de supraveghere și reprimare a delicvenței celei mai comune. Și astfel, atunci când, în Italia, Aldo Moro era prizonier al organizației *Potere Due*, el nu era deținut într-o clădire mai mult sau mai puțin ascunsă, ci pur și simplu într-o clădire impenetrabilă.

Există un număr tot mai mare de oameni formați pentru a acționa în secret, instruiți și antrenați să nu facă decât asta. Este vorba de detașamente speciale de oameni înarmați cu arhive interzise, mai precis cu observații și analize secrete. Iar alții sunt înarmați cu diverse tehnici de exploatare și manipulare a acestor afaceri secrete. În sfârșit, când e vorba de aripa lor «Acțiune», ei pot să fie în egală măsură înzestrați cu alte capacități de simplificare a problemelor studiate.

În vreme ce mijloacele acordate acestor oameni specializați în supraveghere și influențare devin tot mai mari, împrejurările generale cu care au de-a face le sunt cu fiecare an tot mai favorabile. Atunci când, de exemplu, noile condiții ale societății spectacularului integrat au forțat critica ei să rămână realmente clandestină, nu pentru că aceasta se ascunde, ci *pentru că este ascunsă* de gândirea divertismentului, cei care sunt totuși

însărcinați să supravegheze această critică și, la nevoie, s-o dezmintă, pot în cele din urmă să folosească împotriva ei mijloacele la care se recurge în mod tradițional în mediul clandestinității: provocare, infiltrări și diverse forme de eliminare a criticii autentice cu una falsă, care va fi fost pregătită în acest scop. Incertitudinea sporește, în toate privințele, când impostura generală a spectacolului se îmbogățește cu încă o posibilitate de a recurge la o mie de imposturi particulare. O crimă neexplicată poate fi la fel de bine numită sinucidere, în închisoare ca și în altă parte; iar dispariția logicii permite anchete și procese care decolează vertical în irațional și care sunt frecvent falsificate încă de la început prin extravagante autopsii, pe care le practică experți anume.

Ne-am obișnuit, de multă vreme, să vedem cum sunt executați sumar tot felul de oameni. Teroriștii cunoscuți, sau considerați ca atare, sunt doborâți deschis de o manieră teroristă. Mossad-ul va ucide de la distanță Abou Jihad-ul, ori S.A.S.-ul englez irlandezi, ori poliția pararelă a «G.A.L.» etnici basci. Cei care sunt omorâți de presupuși teroriști nu sunt ei înșiși aleși fără motiv; dar, în general, este imposibil să afli aceste motive. Putem să știm că gara din Bologna a sărit în aer pentru ca Italia să continue să fie bine guvernată, și să aflăm ce sunt «Escadroanele morții» în Brazilia; și că Mafia incendiază un hotel din Statele Unite pentru a sprijini un *rackett*. Dar cum putem să știm la ce au putut să servească, în fond, «ucigașii nebuni din Brabant»? Este dificil să aplici principiul *Cui prodest?* într-o lume în care atâtea interese în luptă sunt atât de bine ascunse. Astfel încât, sub spectacularul integrat, se trăiește și se moare la punctul de confluență al unui foarte mare număr de mistere.

Zvonuri mediatico-polițienești capătă dintr-odată, sau în cel mai rău caz după ce au fost repetate de trei sau patru ori, greutatea indiscutabilă a dovezilor istorice seculare. Conform autorității legendare a spectacolului zilei, stranii personaje eliminate în tăcere reapar ca supraviețuitori fictivi, a căror întoarcere va putea fi întotdeauna evocată sau calculată, și *dovedită* prin cea mai simplă afirmație a specialiștilor. Ei se află undeva între Achéron și Léthé, acești morți care n-au fost reglementar îngropați de către spectacol; se crede că ei dorm, așteptând să dorim să-i trezim pe toți, și pe teroristul coborât din munți, și pe piratul revenit de pe mare, și pe hoțul care nu mai are nevoie să fure.

Incertitudinea este astfel organizată pretutindeni. Protecția dominației procedează adesea prin *false atacuri*, al căror tratament mediatic va face să se piardă din vedere veritabila operație; așa este cazul cu bizara intervenție în forță a lui Tejero și a gărzilor sale civile împotriva Cortès-urilor în 1981, al cărei eșec trebuia să ascundă un alt *pronunciamento* mai modern, adică mascat, care a reușit. La fel de bătător la ochi, eșecul unui sabotaj al serviciilor speciale franceze, în 1985, în Noua Zeelandă, a fost considerat uneori ca o stratagemă, destinată poate să deturneze atenția de la numeroasele funcții ale acestor servicii, făcând să se creadă în caricaturala lor neîndemânare în alegerea obiectivelor și a modalităților lor de executare. Și, în mod mult mai cert, s-a considerat aproape unanim că cercetările geologice ale unui zăcământ de țiței în subsolul *orașului Paris*, care au fost întreprinse atât de zgomotos în toamna lui 1986, nu avuseseră altă intenție serioasă decât de a măsura punctul pe care îl putea atinge capacitatea de îndobitocire și de supunere a locuitorilor, prezentându-li-se o așa-zisă cercetare atât de demențială în plan economic.

Puterea a devenit atât de misterioasă, încât după afacerea vânzărilor ilegale de arme Iranului de către președinția Statelor Unite, s-a putut pune întrebarea: Cine comanda cu adevărat în Statele Unite, cea mai mare putere din lumea zisă democratică? Și deci cine dracu' poate comanda în lumea democratică?

De o manieră mai profundă, în această lume oficial atât de plină de respect pentru toate necesitățile economice, nimeni nu știe niciodată cât costă cu adevărat un anume lucru produs: partea cea mai importantă a costului nu este efectiv *niciodată calculată; iar restul e ținut secret*.

XIX

Generalul Noriega s-a făcut o clipă cunoscut la scară mondială la începutul anului 1988. El era dictator fără titlu în Panama, țară fără armată și în care el comanda Garda Națională. Căci Panama nu este cu adevărat un stat suveran: el a fost creat pentru canalul său și nu invers. Moneda sa este dolarul, iar veritabila armată care staționează aici este și ea străină. Noriega își făcuse deci întreaga sa carieră, exact la fel ca și Jaruzelski în Polonia, ca general-polițist în serviciul ocupantului. Era importator de droguri în Statele Unite, căci în Panama nu se câștigă destul, și își exporta în Elveția capitalurile sale «panameze». Lucrase cu C.I.A. împotriva Cubei și, pentru a avea acoperirea adecvată pentru activitățile sale economice, îi denunțase autorităților americane, atât de obsedate de această problemă, pe unii dintre rivalii săi în importul de droguri. Principalul său consilier în materie de securitate, care stârnea gelozie la Washington, era cel mai bun pe piață, Michael Harari, fost ofițer al Mossad-ului, serviciul secret al Israelului. Când americanii au vrut să scape de personaj, pentru că unele dintre tribunalele lor făcuseră

imprudența să-l condamne, Noriega s-a declarat gata să se apere o mie de ani, din patriotism panamez, atât împotriva poporului său revoltat cât și a străinului; el a căpătat imediat aprobarea publică a dictatorilor birocratici mai austeri din Cuba și Nicaragua, în numele antiimperialismului.

Departe de a fi o ciudățenie strict panameză, acest general Noriega, *ce vinde totul și simulează totul* într-o lume care face pretutindeni la fel, era, ca tip de om al unui tip de stat, ca tip de general și capitalist, perfect reprezentativ pentru spectacularul integrat; precum și pentru reușitele pe care el le autorizează în direcțiile cele mai diverse ale politicii sale interne și internaționale. Este un model de *principe al vremii noastre*, iar printre cei care urmăresc să ajungă și să rămână la putere, oriunde ar fi asta, cei mai capabili îi seamănă în multe privințe. Nu Panama produce asemenea minunății, ci această epocă.

XX

Pentru orice serviciu de informații, de acord în acest punct cu justa teorie clausewitziană a războiului, o *știință* trebuie să devină o *putere*. Din asta își trag aceste servicii prestigiul, farmecul lor aparte de astăzi. Dat fiind că inteligența a fost atât de radical alungată din spectacol, care nu permite să se acționeze și nici nu spune ceva adevărat despre acțiunea altora, ea pare că aproape s-a refugiat printre cei care analizează realități și acționează secret asupra realităților. De curând, revelații pe care Margaret Thatcher a făcut totul pentru a le înăbuși, însă degeaba, chiar autentificându-le astfel, au demonstrat că în Anglia aceste servicii fuseseră deja în stare să provoace căderea unui ministru a cărui politică o considerau periculoasă. Disprețul general pe care îl trezește spectacolul reface astfel, din rațiuni

cu totul noi, o atracție pentru ceea ce se numea, pe vremea lui Kipling, «marele joc».

«Concepția polițistă despre istorie» era, în secolul al XIX-lea, o explicație reacționară și ridicolă, într-o vreme în care atâtea puternice mișcări sociale agitau masele. Pseudo-contestatarii de astăzi știu bine asta, din auzite sau din unele cărți, și consideră că această concluzie a rămas adevărată pentru vecie; ei nu vor deloc să vadă practica reală a vremii lor, pentru că e prea tristă pentru palidele lor speranțe. Statul n-o ignoră, ci se joacă cu ea.

În momentul în care aproape toate aspectele vieții politice internaționale, și un număr crescând al celor care contează în politica internă, sunt conduse și prezentate în stilul serviciilor secrete, cu capcane, dezinformare, dublă explicație – cea care *poate* să ascundă în ea o alta, sau doar să dea această impresie –, spectacolul se mărginește la a face cunoscută lumea obositoare a incomprehensibilului obligatoriu, o plictisitoare serie de romane polițiste fără viață și din care lipsește întotdeauna concluzia. Aici, punerea în scenă realistă a unei lupte între negri, noaptea, într-un tunel, poate să treacă drept un resort dramatic suficient.

Imbecilitatea crede că totul e clar când televiziunea a arătat o imagine frumoasă și a comentat-o cu o minciună sfruntată. Semi-elita se mulțumește să știe că aproape totul e obscur, ambivalent, «montat» în funcție de coduri necunoscute. O elită mai închisă ar vrea să știe adevărul, foarte greu de distins cu claritate în fiecare caz singular, în ciuda tuturor datelor secrete și a confidențelor de care ea poate să dispună. De aceea ar fi dorit din toată inima să cunoască metoda adevărului, deși, în cazul ei, această dragoste rămâne în general nefericită.

XXI

Secretul domină această lume, și în primul rând ca secret al dominației. Conform spectacolului, secretul n-ar fi decât o necesară excepție de la regula informației abundent oferite pe toată suprafața societății, la fel cum dominația, în această «lume liberă» a spectacularului integrat, n-ar fi decât un Departament executiv în serviciul democrației. Dar nimeni nu crede cu adevărat spectacolul. Cum de acceptă oare spectatorii existența secretului, care dovedește prin el însuși că ei n-ar putea să administreze o lume căreia îi ignoră principalele realități, asta dacă prin minune li s-ar cere cu adevărat părerea despre modul de-a o face? Este știut faptul că secretul nu apare aproape nimănui în puritatea sa inaccesibilă și în generalitatea sa funcțională. Toți admit că există inevitabil o mică zonă de secret rezervată specialiștilor; iar pentru generalitatea lucrurilor, mulți cred că sunt *în secret*.

La Boétie a arătat, în *Discursul despre servitudinea voluntară*, cum puterea unui tiran trebuie să întâlnească numeroase puncte de sprijin în cercurile concentrice ale indivizilor care găsesc, sau cred că găsesc, în ea un avantaj. Tot așa, mulți oameni, printre politicieni sau printre cei din mass-media care se laudă că nu pot fi bănuiți de *iresponsabilitate*, află multe lucruri prin relații și confidențe. Cel care este mulțumit de a fi în confidență nu este deloc îndemnat s-o critice, deci nici să remarce că, în toate confidențele, partea principală de realitate îi va rămâne mereu ascunsă. El cunoaște, prin binevoitoarea protecție a trișorilor, câteva cărți în plus, dar care pot fi false; însă niciodată metoda care conduce și explică jocul. El se identifică așadar deîndată cu manipulatorii și disprețuiește ignoranța pe care, în fond, și el o împărtășește. Căci fărâmele de informație

ce se oferă acestor familiari ai tiraniei mincinoase sunt firește infectate cu minciună, incontrolabile, manipulate. Ele fac totuși plăcere celor care acced aici, căci se simt superiori tuturor celor care nu știu nimic. Ele nu valorează, la urma urmelor, decât în măsura în care aprobă și mai mult dominația, și niciodată pentru a o înțelege efectiv. Ele constituie privilegiul *spectatorilor de prima clasă*: al celor care sunt atât de proști să creadă că pot înțelege ceva, nu servindu-se de ceea ce li se ascunde, ci *dând crezare la ceea ce li se dezvăluie!*

Dominația este lucidă cel puțin prin aceea că așteaptă de la propria sa gestiune, liberă și fără piedici, un număr destul de mare de catastrofe de primă mărime în viitorul imediat; și asta atât pe teren ecologic, chimic de exemplu, cât și pe teren economic, bancar de exemplu. Ea s-a pus, de-o bună vreme încoace deja, în situația de a trata aceste nenorociri excepționale altfel decât prin mânuirea obișnuită a blândei dezinformări.

XXII

Cât privește asasinatele, tot mai numeroase în ultimele decenii, care au rămas complet neexplicate – căci dacă a fost sacrificat uneori câte un figurant, n-a fost vorba niciodată de a merge până la cei care le-au comandat – însușirea lor de producție în serie își are marca sa: minciunile patente, și schimbătoare, ale declarațiilor oficiale; Kennedy, Aldo Moro, Olaf Palme, miniștri sau bancheri, unul sau doi papi, alții care contau mai mult decât ei. Acest sindrom al unei maladii sociale recent dobândite s-a răspândit cu repeziciune aproape pretutindeni, ca și cum, plecând de la primele cazuri observate, *ar coborî* de pe culmile statului, sfera tradițională a acestui gen de atentate, și ca și cum, în același timp, *ar urca* din străfunduri, alt loc

tradițional al traficurilor ilegale și al protecțiilor, în care s-a derulat mereu acest gen de război între profesioniști. Aceste practici tind să se întâlnească *în mijlocul* tuturor afacerilor societății, ca și cum, într-adevăr, statul n-ar binevoi să se amestece în ele, iar Mafia n-ar reuși să se ridice până la ele, operându-se prin aceasta un fel de joncțiune.

S-a spus totul pentru a încerca să se explice acest nou gen de mistere ca niște accidente: incompetență a polițiilor, ignoranță a judecătorilor de instrucție, inoportune revelații ale presei, criză de creștere a serviciilor secrete, rea-voință a martorilor, grevă categorială a delatorilor. Edgar Poe găsise totuși deja direcția sigură a adevărului, prin celebrul său raționament din *Crimele din Rue Morgue*:

« Eu văd că acest mister e socotit ca fiind de nepătruns tocmai din acea pricină care, dimpotrivă, trebuia să-l facă a fi privit ca lesne de dezlegat, vreau să spun din pricina caracterului exagerat, *outre*, al împrejurărilor sale... În cercetări de felul celor ce întreprindem acum nu trebuie să ne întrebăm atât ce anume s-a întâmplat, cât, mai ales, ce anume s-a întâmplat nou, și care nu s-a mai întâmplat până astăzi[1]».

XXIII

În ianuarie 1988, Mafia columbiană a drogului publica un comunicat menit să rectifice opinia publicului despre pretinsa ei existență. Cea mai mare exigență a unei Mafii, oriunde s-ar putea ea constitui, este, în mod firesc, să dovedească faptul că nu există sau că a fost victima unor calomnii prea puțin științifice.

[1] Trad. Ion Vinea, Editura pentru Literatură, 1965.

Și acesta este primul său punct de asemănare cu capitalismul. Dar, în situația de față, această Mafie, iritată de a fi singura pusă la zid, a mers până la a evoca celelalte grupări care ar dori să se facă uitate, luând-o în mod abuziv drept țap ispășitor. Ea declară: «Noi nu aparținem mafiei birocratice și politice, nici celei a bancherilor și a finanțiștilor, nici celei a milionarilor, nici mafiei marilor contracte frauduloase, celei a monopolurilor sau a petrolului, nici celei a marilor mijloace de comunicare».

Putem fără îndoială să considerăm că autorii acestei declarații au interesul să deverseze, la fel ca toți ceilalți, propriile lor practici în vastul fluviu al apelor tulburi ale criminalității și al ilegalităților mai banale, care impregnează societatea actuală în toată întinderea sa; dar e la fel de just să conchidem că avem de-a face cu oameni care știu mai bine decât alții, din practică, despre ce vorbesc. Mafia se potrivește de minune pretutindeni pe solul societății moderne. Ea este în creștere la fel de rapidă ca și celelalte produse ale muncii prin care societatea spectacularului integrat își modelează lumea. Mafia se dezvoltă odată cu imensele progrese ale computerelor și ale alimentației industriale, ale completei reconstrucții urbane și a mahalalelor, ale serviciilor speciale și ale analfabetismului.

XXIV

Mafia nu era decât un arhaism transplantat atunci când începea să se manifeste la începutul secolului în Statele Unite, odată cu imigrația muncitorilor sicilieni; în același moment apar pe coasta de vest confruntări între societățile secrete chinezești. Fondată pe obscurantism și pe mizerie, Mafia nu putea atunci nici măcar să se implanteze în Italia de Nord, părând condamnată să dispară pretutindeni în fața statului

modern. Era o formă de crimă organizată care nu putea prospera decât pe baza «protecției» minorităților înapoiate, în afara lumii orașelor, acolo unde nu putea să pătrundă controlul unei poliții raționale și al legilor burgheziei. Tactica defensivă a Mafiei nu putea consta niciodată decât în suprimarea mărturiilor, pentru a neutraliza poliția și justiția și pentru a face să domnească în sfera sa de activitate secretul de care avea nevoie. Ea și-a găsit apoi un câmp inedit în *noul obscurantism* al societății spectacularului difuz, apoi integrat: odată cu victoria totală a secretului, cu demisia generală a cetățenilor, cu pierderea completă a logicii și cu progresele venalității și ale lașității universale, toate condițiile favorabile au fost reunite pentru ca ea să devină o putere modernă și ofensivă.

Prohibiția americană – mare exemplu pentru pretențiile statelor veacului la controlul autoritar asupra a tot ce există și al rezultatelor ce decurg din asta – a lăsat crimei organizate, vreme de mai bine de un deceniu, gestionarea comerțului cu alcool. Mafia, îmbogățită și exersată începând de-acum, s-a amestecat în politica electorală, în afaceri, în dezvoltarea pieței ucigașilor profesioniști, în anumite detalii ale politicii internaționale. Astfel, ea a fost favorizată de către guvernul de la Washington, în timpul celui de-al doilea război mondial, pentru a ajuta la invadarea Siciliei. Alcoolul redevenit legal a fost înlocuit cu stupefiantele, ce-au reprezentat atunci marfa-vedetă a consumurilor ilegale. Ea a căpătat apoi o importanță considerabilă în afacerile imobiliare, în bănci, în marea politică și în marile afaceri ale statului, apoi în industriile spectacolului: televiziune, cinema, editare. Asta e adevărat, în Statele Unite în orice caz, chiar și pentru industria discului, ca peste tot acolo unde publicitatea unui produs depinde de un număr destul de limitat de persoane. Se pot face deci ușor presiuni asupra lor,

cumpărându-i sau intimidându-i, deoarece există suficiente capitaluri la dispoziție sau oameni de acțiune care nu pot fi nici recunoscuți, nici pedepsiți. Corupând *disc-jockey*-ii, se decide așadar pentru ceea ce va trebui să fie un succes, printre mărfuri deopotrivă de mizerabile.

Fără îndoială că în Italia și-a dobândit Mafia, la întoarcerea din experiențele și cuceririle sale americane, cea mai mare forță: începând cu perioada compromisului său istoric cu guvernul paralel, ea s-a văzut în situația de a ucide judecători de instrucție sau șefi de poliție: practică pe care o putuse inaugura în participarea la montajele «terorismului» politic. În condiții relativ independente, evoluția similară a echivalentului japonez al Mafiei dovedește cum nu se poate mai bine unitatea epocii.

De fiecare dată când se încearcă să se explice ceva opunând Mafia statului se comite o greșeală: ele nu sunt niciodată în rivalitate. Teoria verifică ușor ceea ce toate zvonurile vieții practice demonstraseră cu prea multă ușurință. Mafia nu este străină în această lume, ci se simte în ea ca acasă. În momentul spectacularului integrat, ea domnește, de fapt, ca *model* al tuturor întreprinderilor comerciale avansate.

XXV

Odată cu noile condiții care predomină actualmente în societatea zdrobită sub *călcâiul de fier* al spectacolului, se știe că, de exemplu, un asasinat politic este așezat într-o altă lumină, oarecum cernută. Există pretutindeni mult mai mulți nebuni decât odinioară, dar ceea ce este infinit mai comod, este că se poate vorbi *nebunește* despre asta. Și nu o oarecare teroare dominantă ar impune asemenea explicații mediatice.

Dimpotrivă, existența pașnică a unor atari explicații trebuie să provoace teroarea.

În 1914, atunci când, în preajma războiului, Villain îl asasina pe Jaurès, nimeni nu se îndoia că Villain – individ destul de puțin echilibrat, de altfel – crezuse că trebuie să-l ucidă pe Jaurès pentru că acesta părea, în ochii extremiștilor din dreapta patriotică ce-l influențase profund pe Villain, ca unul care ar fi cu siguranță dăunător pentru apărarea țării. Numai că acești extremiști subestimaseră imensa forță a consimțământului patriotic în partidul socialist, care trebuia să-l împingă instantaneu la «uniunea sacră»; și asta indiferent dacă Jaurès ar fi fost asasinat sau dacă, dimpotrivă, i s-ar fi lăsat ocazia să se mențină ferm pe poziția sa internaționalistă refuzând războiul. Astăzi, în prezența unui asemenea eveniment, jurnaliști-polițiști, experți notorii în «fapte de societate» și în «terorism» ar spune imediat că Villain era binecunoscut pentru mai multe tentative de crimă, pulsiunea vizând de fiecare dată bărbați, de opinii politice foarte diverse, dar care aveau cu toții, din întâmplare, o asemănare fizică sau vestimentară cu Jaurès. Psihiatrii ar atesta acest fapt, iar *mass-media*, fie și numai confirmând că au spus-o, și-ar proba astfel competența și imparțialitatea sa de expert *incomparabil* de autorizat. Apoi ancheta polițistă oficială ar putea stabili încă de a doua zi că tocmai s-au descoperit mai multe persoane onorabile care sunt gata să depună mărturie pentru faptul că același Villain, considerându-se într-o bună zi rău servit la «Chope du Croissant», amenințase cu voce tare, în prezența lor, că se va răzbuna în curând pe cofetar, împușcându-l pe loc, și în fața tuturor, pe unul dintre cei mai buni clienți ai acestuia.

Asta nu înseamnă că în trecut adevărul se impunea adesea și imediat; deoarece Villain a fost în cele din urmă achitat de către Justiția franceză. El n-a fost împușcat decât în 1936, când a izbucnit revoluția spaniolă, căci comisese imprudența de a se stabili în insulele Baleare.

XXVI

Deoarece noile condiții ale unei mânuiri profitabile a afacerilor economice – în momentul în care statul deține o parte hegemonică din orientarea producției și în care cererea pentru toate mărfurile depinde în mod strict de centralizarea realizată în informarea-incitarea spectaculară, la care vor trebui să se adapteze și formele de distribuție – o reclamă imperativ, vedem constituindu-se pretutindeni rețele de influență sau societăți secrete. Acestea nu sunt deci decât un produs natural al mișcării de concentrare a capitalurilor, a producției, a distribuției. Ceea ce, în această privință, nu se extinde, trebuie să dispară; și nici o întreprindere nu se poate extinde decât cu valorile, tehnicile, mijloacele a ceea ce sunt astăzi industria, spectacolul, statul. În ultimă instanță, dezvoltarea particulară care a fost aleasă de economia epocii noastre este cea care sfârșește prin a impune pretutindeni *formarea de noi legături personale de dependență și de protecție*.

Tocmai în aceasta rezidă profundul adevăr al următoarei formule, atât de bine înțeleasă în întreaga Italie, pe care o utilizează Mafia siciliană: «Când ai bani și prieteni, nu-ți pasă de justiție». În spectacularul integrat, *legile dorm*, pentru că nu fuseseră făcute pentru noile tehnici de producție și pentru că sunt ocolite în distribuție prin înțelegeri de un tip nou. Ceea ce gândește sau ceea ce preferă publicul, nu mai are importanță. Iată ce e

ascuns de spectacolul atâtor sondaje de opinie, al atâtor procese electorale sau restructurări modernizatoare. Oricare ar fi câștigătorii, *cel mai puțin bun va fi preluat* de stimabila clientelă, deoarece este exact ceea ce va fi fost produs pentru ea.

Nu se vorbește întruna despre statul de drept decât din momentul în care statul modern zis democratic a încetat în general să mai fie unul: nu e deloc o întâmplare că expresia n-a fost popularizată decât puțin după 1970, și mai întâi chiar în Italia. În mai multe domenii, se fac legi tocmai *pentru ca ele să fie ocolite* de către cei care vor avea toate mijloacele s-o facă. Ilegalitatea în anumite circumstanțe, de exemplu în jurul comerțului mondial cu tot felul de armamente, și adeseori având ca obiect produse de cea mai avansată tehnologie, nu este decât un fel de forță de sprijin pentru operațiunea economică, și care va deveni astfel cu atât mai rentabilă. Astăzi, multe afaceri sunt inevitabil *necinstite asemeni veacului*, și nu cum erau altădată cele pe care le practicau, în serii clar delimitate, oameni care aleseseră căile necinstei.

Pe măsură ce sporesc rețelele de promovare-control pentru jalonarea și menținerea unor sectoare exploatabile ale pieței, crește și numărul de servicii personale care nu pot fi refuzate celor care sunt la curent, și care în plus n-au refuzat ajutorul lor; iar aceștia nu sunt întotdeauna polițiști ori gardieni ai intereselor sau ai securității statului. Complicitățile funcționale comunică la distanță, și pentru multă vreme, căci rețelele lor dispun de toate mijloacele pentru a impune aceste sentimente de recunoștință sau de fidelitate care, din nefericire, au fost mereu atât de rare în activitatea liberă a timpurilor burgheze.

Întotdeauna ai ceva de învățat de la adversar. Trebuie să credem că oamenii de stat au fost îndemnați, și ei, să citească remarcele tânărului Lukács despre conceptele de legalitate și de ilegalitate, în momentul în care au avut de tratat despre trecerea efemeră a unei noi generații a negativului – Homer spunea că «o generație de oameni trece la fel de repede ca o generație de frunze». Oamenii de stat au putut, din acel moment, să înceteze, asemeni nouă, de a se mai preocupa de vreo ideologie în această chestiune. E adevărat însă că practicile societății spectaculare nu mai favorizau deloc asemenea iluzii ideologice. În ce ne privește pe noi toți, până la urmă, se va putea conchide că ceea ce ne-a împiedicat adesea să ne închidem într-o singură activitate ilegală, este faptul că am avut mai multe.

XXVII

Tucidide, în cartea a VIII-a, capitolul 66, din *Războiul peloponesiac*, spune, relativ la operațiunile unei alte conspirații oligarhice, câteva lucruri care se înrudesc mult cu situația în care ne aflăm:

«Totuși poporul și sfatul era ales prin vot, ei nu luau nici o măsură care să nu fie pe placul tuturor celor aleși, dar până și vorbitorii erau dintre aceștia, și cele ce aveau să fie spuse erau cercetate dinainte de ei. Și nimeni dinafara grupării nu îndrăznea să-i contrazică, temându-se și dându-și seama de mulțimea insurgenților. Iar dacă cineva îndrăznea să-i contrazică, era îndată ucis pentru vreun motiv oarecare. Și nu se mai putea face nici o cercetare a faptelor și nici nu se mai judeca dacă cineva era bănuit, ci poporul păstra tăcere și era atât de impresionat, încât cel care nu păția nimic socotea că este avantajat chiar dacă tăcea. Cetățenii, socotind că insurgenții sunt mult mai numeroși

decât erau în realitate, erau umiliți în convingerile lor, deoarece nu puteau afla câți insurgenți erau din cauza mărimii cetății și a faptului că nu se cunoașteau unii pe alții. În acest timp, pentru același motiv, era cu neputință ca cineva, când era mâniat, să se plângă altcuiva, ca să se sfătuiască să-i vină în ajutor, căci sau dădea de un necunoscut căruia ar fi putut să-i spună sau găsea un cunoscut nevrednic de încredere. Într-adevăr, toți oamenii din popor erau cuprinși de bănuială unii față de alții, socotind că cineva dintre ei poate fi părtaș la ceea ce se întâmplă. Erau însă și unii despre care nu s-ar fi putut socoti că pot fi atrași în oligarhie și mai ales aceștia produseseră neîncrederea în popor și, prin aceasta, au contribuit foarte mult la sporirea siguranței oligarhiilor, făcând ca neîncrederea poporului în el însuși să fie mai întărită»[1].

Dacă istoria trebuie să se întoarcă la noi după această eclipsă, fapt ce depinde de factori aflați încă în luptă și deci de un rezultat pe care nimeni nu-l poate exclude cu certitudine, aceste *Comentarii* vor putea servi într-o bună zi la scrierea istoriei spectacolului, evenimentul cel mai important, fără îndoială, care s-a produs în acest secol, dar și cel înspre care s-au aventurat cel mai puțin explicațiile. În împrejurări diferite, cred că m-aș fi putut considera pe deplin satisfăcut de prima mea lucrare asupra acestui subiect și aș fi putut să las altora grija de a privi urmarea. Dar, în momentul în care ne aflăm, mi s-a părut că nimeni altcineva n-ar face-o.

[1] Thucydides, *Războiul peloponesiac*, trad. rom. N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966, pp. 690-691.

XXVIII

De la rețelele de promovare-control se alunecă pe nesimțite la rețelele de supraveghere-dezinformare. Odinioară, nu se conspira niciodată decât împotriva unei ordini stabilite. Astăzi, *a conspira în favoarea sa* este o nouă meserie în puternică dezvoltare. Sub dominația spectaculară, se conspiră pentru a o menține și pentru a asigura ceea ce ea singură va putea numi bunul său mers. Această conspirație *face parte* din chiar funcționarea sa.

S-a început deja elaborarea câtorva instrumente ale unui tip de război civil preventiv, adaptate la diferite proiecții ale viitorului calculat. Acestea sunt «organizații specifice», însărcinate să intervină în anumite puncte, în funcție de nevoile spectacularului integrat. S-a prevăzut astfel, pentru cea mai rea dintre eventualități, o tactică numită în glumă «a celor Trei Culturi», în evocarea unei piețe din Mexico a verii anului 1968, dar de această dată fără a folosi mănuși, și care ar trebui să fie aplicată cu o zi înaintea revoltei. Iar în afara unor cazuri atât de extreme, nu e nevoie, pentru a fi un bun instrument de guvernare, ca asasinatul inexplicat să afecteze multă lume sau să se repete destul de des: simplul fapt de a ști că posibilitatea lui există complică imediat calculele într-un foarte mare număr de domenii. El nu are nevoie nici să fie selectiv în mod inteligent, *ad hominem*. Utilizarea procedeului de o manieră pur aleatorie ar fi poate mai productivă.

S-a ajuns de asemenea în situația în care se compun fragmente ale unei critici sociale *de prăsilă*, care nu va mai fi încredințată universitarilor sau celor din mass-media și care vor trebui să fie ținuți la distanță de minciunile prea tradiționale în

această dezbatere; dar care va fi o critică mai bună, lansată și exploatată în chip nou, mânuită de o altă specie de profesioniști, mai bine formați. Încep să apară, de o manieră destul de confidențială, texte lucide, anonime sau semnate de necunoscuți – tactică înlesnită, de altfel, de concentrarea cunoștințelor despre toți în mâna bufonilor spectacolului, și care a făcut ca oameni necunoscuți să pară drept cei mai stimabili –, nu numai despre subiecte care nu sunt niciodată abordate în spectacol, dar și cu argumente a căror justețe se dovedește mai izbitoare datorită acelei originalități, calculabile, ce provine din faptul că nu sunt, în fond, *niciodată utilizate, deși sunt îndeajuns de evidente*. Această practică poate servi cel puțin ca prim grad de inițiere în recrutarea unor spirite puțin mai deșteptate, cărora li se va spune mai târziu, dacă sunt găsite convenabile, o mai mare doză din posibila urmare. Și ceea ce va fi, pentru unii, primul pas al unei cariere, va deveni pentru alții – mai slab clasați – primul grad al capcanei în care vor cădea.

În anumite cazuri, este vorba de a crea, în chestiuni ce-ar risca să devină arzătoare, o altă pseudo-opinie critică; iar între cele două opinii care ar apărea astfel, amândouă străine mizerelor convenții spectaculare, judecata ingenuă va putea să oscileze la nesfârșit, în vreme ce discuția care le va cântări va fi relansată de fiecare dată când se va crede de cuviință. Cel mai adesea, este vorba de un discurs general despre ceea ce e ascuns din punct de vedere mediatic, iar acest discurs va putea fi foarte critic, chiar inteligent în unele puncte, dar rămânând în mod curios descentrat. Temele și cuvintele au fost selecționate artificial, cu ajutorul unor computere informate în gândirea critică. Există în aceste texte unele absențe, destul de greu vizibile, dar totuși remarcabile: punctul de miră al perspectivei lipsește întotdeauna în chip neobișnuit. Ele seamănă cu *facsimilul* unei

arme celebre, căreia îi lipsește doar percutorul. Este negreșit o *critică laterală*, care vede în mod deschis și just o seamă de lucruri, dar situându-se alături. Și asta nu pentru că ar invoca o anumită imparțialitate, deoarece ea trebuie, dimpotrivă, să dea impresia că blamează neîncetat, dar fără să pară vreodată că ar simți nevoia să-și explice *cauza*; adică să spună, fie și implicit, de unde vine și încotro se îndreaptă.

Acestei false critici contra-jurnalistice i se poate adăuga practica organizată a *zvonului*, despre care se știe că este la origine un fel de răscumpărare sălbatică a informației spectaculare, deoarece toată lumea resimte, fie și vag, caracterul înșelător al acesteia, și deci puținul de încredere pe care-l merită. Zvonul a fost la origine superstițios, naiv, autointoxicat. Dar, mai recent, supravegherea a început să implanteze în populație oameni susceptibili să lanseze, la primul semnal, zvonurile care-i vor putea fi de folos. Aici, s-a decis aplicarea în practică a observațiilor unei teorii formulate cu mai bine de treizeci de ani în urmă, și a cărei origine se afla în sociologia americană a publicității: teoria indivizilor numiți «locomotive», pe care cei din jurul lor vor fi îndemnați să-i urmeze și să-i imite; dar trecând de această dată de la spontan la exersat. S-au deblocat de asemenea mijloacele bugetare, sau extrabugetare, care să întrețină numeroși înlocuitori, alături de precedenții specialiști, universitari și mediatici, sociologi sau polițiști, ai trecutului recent. A crede că se aplică încă în mod mecanic unele modele cunoscute în trecut, este la fel de derutant ca și ignoranța generală a trecutului. «Roma nu mai este la Roma» și Mafia nu mai este lumea interlopă. Iar serviciile de supraveghere și dezinformare seamănă tot atât de puțin cu polițiștii și agenții de odinioară – cu sticleții și turnătorii celui de-al Doilea Imperiu, bunăoară – pe cât de puțin seamănă serviciile speciale actuale, în toate țările, cu activitățile

ofițerilor celui de-al Doilea Birou al Statului Major al Armatei din 1914.

De când a murit arta, se știe că a devenit extrem de ușor de deghizat polițiști în artiști. Când ultimele imitații ale unui neodadaism răsturnat sunt autorizate să oficieze glorios în mediatic, și deci să modifice prin asta puțin decorul palatelor oficiale, precum măscăricii regilor de tinichea, se poate observa că prin aceeași mișcare se garantează o acoperire culturală a tuturor agenților sau înlocuitorilor rețelelor de influență ale statului. Se deschid pseudo-muzee goale, sau pseudo-centre de cercetare asupra operei complete a unui personaj inexistent, la fel de repede cum se construiește reputația de jurnalist-polițist, de istoric-polițist sau de romancier-polițist. Arthur Cravan vedea, fără îndoială, venind această lume, atunci când scria în *Acum*: «În curând nu vom mai vedea pe străzi decât artiști și va trebui să facem eforturi uriașe să descoperim un om». Acesta este și sensul formei întinerite a unei vechi butade a golanilor din Paris: «Salut, artiști! Cu atât mai rău dacă mă-nșel».

Lucrurile ajungând să fie ceea ce sunt, putem vedea câțiva autori colectivi angajați de editura cea mai modernă, adică de cea care și-a asigurat cea mai bună difuzare comercială. Autenticitatea pseudonimelor nefiind garantată decât de ziare, ei și le trec unii altora, colaborează, se înlocuiesc, angajează noi creiere artificiale. Ei s-au angajat să exprime stilul de viață și de gândire al epocii, nu în virtutea personalității lor, ci la ordin. Cei care cred că sunt cu adevărat antreprenori literari individuali, independenți, pot deci să ajungă sa garanteze în mod savant că, acum, Ducasse s-a supărat pe contele de Lautréamont, că Dumas nu e Macquet și că, mai ales, nu trebuie să-l confundăm pe Erckmann cu Chatrian; în sfârșit, că Censier și Daubenton

nu-și mai vorbesc. Ar fi mai potrivit să spunem că acest gen de autori moderni a vrut să-l urmeze pe Rimbaud, cel puțin în formula: «Je est un autre»[1].

Serviciile secrete erau chemate de întreaga istorie a societății spectaculare să joace în cadrul ei rolul de placă turnantă centrală; căci în ele se concentrează în cel mai înalt grad caracteristicile și mijloacele de execuție ale unei asemenea societăți. Ele sunt, în plus, tot mai adesea însărcinate să arbitreze interesele generale ale acestei societăți, deși sub modestul lor titlu de «servicii». Nu e vorba de abuz, deoarece ele exprimă cu fidelitate moravurile obișnuite ale secolului spectacolului. Și astfel, supraveghetori și supravegheați gonesc pe un ocean fără margini. Spectacolul a făcut să triumfe secretul, și el va trebui să fie tot mai mult în mâinile *specialiștilor secretului* care, bineînțeles, nu sunt cu toții funcționari ajungând să se autonomizeze, în diferite grade, de controlul statului; care nu sunt cu toții funcționari.

XXIX

O lege generală a funcționării spectacolului integrat, cel puțin pentru cei care îi administrează conducerea, este că, în acest cadru, *tot ceea ce se poate face trebuie să fie făcut*. Adică orice nou instrument trebuie să fie folosit, indiferent de costul său. Unealta nouă devine pretutindeni scop și motor al sistemului și ea va fi singura în stare să-i modifice notabil mersul, de fiecare dată când folosirea ei se va fi impus fără vreo altă reflecție. Proprietarii societății vor înainte de toate să mențină, într-adevăr, un anumit «raport social între persoane», dar ei trebuie să urmărească și reînnoirea tehnologică neîncetată; căci

[1] «Eu este un altul».

aceasta a fost una din obligațiile pe care le-au acceptat odată cu moștenirea lor. Această lege se aplică deci și serviciilor care protejează dominația. Instrumentul care a fost pus la punct trebuie să fie folosit, iar folosirea lui va consolida condițiile însele care favorizau această folosire. În acest fel, procedeele de urgență devin proceduri de totdeauna.

Coerența societății spectacolului a dat dreptate, de o anumită manieră, revoluționarilor, deoarece a devenit clar că nu se poate reforma nici cel mai mic detaliu înăuntrul său fără a desface ansamblul. Dar, în același timp, această coerență a suprimat orice tendință revoluționară organizată, suprimând terenurile sociale pe care acestea putuseră mai mult sau mai puțin bine să se exprime: de la sindicalism la ziare, de la oraș la cărți. Simultan, s-au putut pune în lumină incompetența și lipsa de reflecție pe care această tendință le manifesta într-un mod cu totul natural. Iar pe plan individual, coerența care domnește este întru totul capabilă să elimine, sau să cumpere, anumite excepții eventuale.

XXX

Supravegherea ar fi putut să fie mult mai periculoasă dacă n-ar fi fost împinsă, pe calea controlului absolut al tuturor, până la un punct în care întâlnește dificultăți ivite din propriile sale progrese. Există o contradicție între masa informațiilor dezvăluite despre un număr crescând de indivizi și timpul și inteligența disponibile pentru a le analiza; sau pur și simplu interesul lor posibil. Abundența materiei obligă la rezumarea ei la fiecare etaj: o mare parte dispare, dar și restul este încă prea lung pentru a fi citit. Conducerea supravegherii și a manipulării nu este unificată. Se luptă pretutindeni, într-adevăr, pentru

împărțirea profiturilor și deci pentru dezvoltarea prioritară a cutărei sau cutărei virtualități a societății existente, în detrimentul tuturor celorlalte virtualități ale sale, care cu toate acestea, și dat fiind că sunt făcute din același aluat, sunt considerate la fel de respectabile.

Se dau lupte și din joacă. Fiecare ofițer de profesie are tendința să-și supravalorizeze agenții, dar și adversarii de care se ocupă. Fiecare țară, fără a menționa numeroasele alianțe supranaționale, posedă în prezent un număr indeterminat de servicii de poliție sau de contraspionaj și de servicii secrete, statale și parastatale. Există, de asemenea, multe companii private care se ocupă de supraveghere, protecție, informații. Marile firme multinaționale își au, firesc, propriile lor servicii; dar și întreprinderile naționalizate, chiar de dimensiuni modeste, care nu duc mai puțin o politică independentă, pe plan național și uneori internațional. Se poate vedea, de exemplu, un grup industrial nuclear opunându-se unui grup petrolier, deși sunt amândouă proprietatea aceluiași stat și, ceea ce e important, deși sunt dialectic unite prin atașamentul lor în menținerea cursului ridicat al petrolului pe piața mondială. Fiecare serviciu de securitate al unei industrii petroliere combate sabotajul la el și, la nevoie, îl organizează la rivalul său: cine plasează mari interese într-un tunel submarin este favorabil insecurității feriboturilor și poate tocmi ziare în dificultate ca să le facă să simtă aceasta cu prima ocazie și fără a sta prea mult pe gânduri; cine concurează Sandoz este indiferent pânzelor freatice ale văii Rinului. Se supraveghează în secret ceea ce este secret. Astfel încât fiecare din aceste organisme, înfrățite cu multă suplețe în jurul celor care sunt în slujba *rațiunii de stat*, aspiră pe propria socoteală la un fel de hegemonie lipsită de sens. Căci sensul s-a pierdut odată cu centrul cunoscător.

Societatea modernă care, până în 1968, mergea din succes în succes și era convinsă că era iubită, a trebuit să renunțe de-atunci la aceste vise; ea preferă să fie temută, căci știe prea bine că «aerul său de inocență nu va mai reveni».

Astfel, o mie de comploturi în favoarea ordinii stabilite se încurcă reciproc și se combat aproape pretutindeni, odată cu întrepătrunderea tot mai accentuată a rețelelor și a chestiunilor sau acțiunilor secrete; și cu procesul lor de integrare rapidă în fiecare ramură a economiei, politicii, culturii. Conținutul în observatori, în dezinformatori, în afaceri speciale al acestui amestec sporește continuu în toate zonele vieții sociale. Deoarece complotul general a devenit atât de dens încât aproape că se etalează la lumina zilei, fiecare din ramurile sale începe să le jeneze sau să le neliniștească pe celelalte, căci toți acești conspiratori profesioniști ajung să se observe fără să știe exact de ce, sau se întâlnesc din întâmplare, fără a putea să se recunoască în mod sigur. Cine vrea să observe pe cine? În contul cui, în aparență? Dar în realitate? Veritabilele influențe rămân ascunse, iar intențiile ultime nu pot fi decât destul de dificil bănuite, aproape niciodată înțelese. Astfel încât nimeni nu poate spune că nu este înșelat sau manipulat, dar numai în rare momente manipulatorul însuși poate ști dacă a câștigat sau nu. Și, de altfel, a fi de partea câștigătorilor manipulării nu înseamnă că ai ales cum trebuie perspectiva strategică. De aceea, unele succese tactice pot împotmoli mari forțe pe drumuri greșite.

Într-o aceeași rețea, urmărind aparent un același scop, cei care nu constituie decât o parte a rețelei sunt obligați să ignore toate ipotezele și concluziile celorlalte părți, și mai ales cele ale nucleului lor conducător. Faptul destul de notoriu că toate informațiile despre orice subiect observat pot fi tot atât de bine

complet imaginare, sau profund falsificate, sau interpretate foarte inadecvat, complică și face puțin sigure, într-o mare măsură, calculele inchizitorilor; căci ceea ce este suficient pentru a condamna pe cineva nu este la fel de sigur când este vorba de a-l cunoaște sau de a-l folosi. Deoarece sursele de informare sunt rivale, falsificările rivalizează și ele.

Pornind de la asemenea condiții ale exercițiului său, se poate vorbi de o tendință descrescândă a rentabilității controlului, pe măsură ce el se apropie de totalitatea spațiului social și își sporește, ca urmare, personalul și mijloacele. Căci aici fiecare aspiră, și lucrează, la a deveni un scop. Supravegherea se supraveghează pe sine și complotează împotriva sa însăși.

În sfârșit, principala sa contradicție actuală este că supraveghează, infiltrează, influențează, un *partid absent*: cel care era bănuit că ar fi vrut să răstoarne ordinea socială. Dar unde poate fi văzut el la lucru? Căci, cu siguranță, niciodată condițiile n-au fost pretutindeni atât de grav revoluționare, dar numai guvernele cred asta. Negația a fost atât de perfect privată de gândirea sa, încât s-a risipit de multă vreme. Datorită acestui fapt, ea nu mai este decât o amenințare vagă, dar foarte neliniștitoare totuși, iar supravegherea a fost, la rândul său, privată de cel mai bun câmp al activității sale. Această forță de supraveghere și de intervenție este animată tocmai de necesitățile prezente care dictează condițiile angajamentului său, de a se deplasa pe terenul însuși al amenințării pentru a o combate *dinainte*. De aceea, supravegherea va avea interesul să organizeze ea însăși poli de negare, pe care-i va informa în afara mijloacelor discreditate ale spectacolului, cu scopul de a influența, nu teroriști de această dată, ci teorii.

XXXI

Baltasar Gracián, mare cunoscător al timpului istoric, spune cu multă pertinență, în *Discernătorul*: «Atât acțiunea, cât și discursul trebuie să fie măsurate în funcție de timp. Trebuie să vrei când poți; căci vremea și vremurile nu așteaptă pe nimeni».

Iar Omar Khayyam, și mai puțin optimist: «Ca să vorbim limpede și fără parabole, – suntem piesele jocului pe care-l joacă Cerul; – Se distrează cu noi pe tabla ființei, – Iar mai apoi ne întoarcem, unul câte unul, în cutia Neantului».

XXXII

Revoluția franceză a antrenat mari schimbări în arta războiului. În urma acestei experiențe, Clausewitz a putut să stabilească distincția după care tactica ar fi utilizarea forțelor în luptă, pentru a obține victoria, iar strategia ar fi utilizarea victoriilor pentru a atinge scopurile războiului. Europa a fost subjugată, imediat și pentru o lungă perioadă, de rezultate. Dar teoria lor n-a fost stabilită decât mai târziu și inegal dezvoltată. Au fost înțelese mai întâi trăsăturile pozitive directe ale unei profunde transformări sociale: entuziasmul, mobilitatea care domnea în țara devenind relativ independentă de magazii și convoaie, multiplicarea efectivelor. Aceste elemente practice se văzură într-o bună zi echilibrate prin intrarea în acțiune, de partea adversă, a unor elemente similare: armatele franceze se izbiră în Spania de un alt entuziasm popular; în spațiul rus, de o țară în care nu putură să trăiască; apoi, după intrarea Germaniei în război, de efective mult superioare. Totuși, efectul de ruptură, în noua tactică franceză, care a fost baza simplă pe care Bonaparte și-a întemeiat strategia o strategie ce consta în utilizarea

victoriilor *dinainte*, ca și obținute pe credit: a imagina încă de la început manevra și diversele sale variante ca și consecințe ale unei victorii care nu era încă obținută, dar care va fi cu siguranță la primul șoc –, acest efect decurgea deci și din abandonarea forțată a ideilor false. Această tactică fusese brusc nevoită să se elibereze de ideile false, pe măsură ce găsea, prin jocul concomitent al celorlalte inovații citate, mijloacele unei asemenea eliberări. Soldații francezi, recent recrutați, erau incapabili să lupte în linie, adică să rămână în rândul lor și să execute tragerile la comandă. Ei se vor desfășura atunci ca trăgători și vor trage liber, înaintând către inamic. Or, focul liber se dovedea a fi singurul eficace, operând realmente distrugerea prin pușcă, cea mai decisivă armă în această epocă a înfruntării armatelor. Totuși, gândirea militară refuzase în mod universal o asemenea concluzie în secolul ce se încheia, iar discuția despre această chestiune s-a prelungit vreme de aproape un alt secol, în ciuda exemplelor constante ale practicii luptelor și a progreselor neîncetate în precizia și viteza tragerii cu pușca.

În chip asemănător, instaurarea dominației spectaculare este o transformare socială atât de profundă încât a schimbat radical arta guvernării. Această simplificare, ce a dat atât de repede asemenea roade în practică, n-a fost încă pe deplin înțeleasă din punct de vedere teoretic. Vechi prejudecăți dezmințite pretutindeni, precauții devenite inutile, chiar și urme de scrupule din alte vremuri, împiedică încă în gândirea a numeroși guvernanți această comprehensiune, pe care practica o stabilește și o confirmă în fiecare zi. Nu numai că se dă de înțeles supușilor că trăiesc într-o lume ce a dispărut, dar și guvernanții înșiși suferă uneori de inconsecvența de a se crede acolo în unele privințe. Li se întâmplă să se gândească la o parte din ceea ce au suprimat, ca și cum ar fi rămas o realitate și care ar trebui să fie

prezentă în calculele lor. Această întârziere nu se va prelungi mult. Cine a putut să facă atâta fără efort va merge neapărat mai departe. Nu trebuie să credem că se pot menține durabil, ca un arhaism, în împrejurimile puterii reale, cei care nu vor fi înțeles destul de repede toată plasticitatea noilor reguli ale jocului lor și oarecum măreția lui barbară. Destinul spectacolului nu este în mod cert să sfârșească în despotism luminat.

Trebuie să conchidem că o schimbare este iminentă și ineluctabilă în casta cooptată care administrează dominația și, mai ales, dirijează protecția acestei dominații. Într-un asemenea domeniu, noutatea nu va fi, desigur, niciodată expusă pe scena spectacolului. Ea apare asemeni fulgerului, pe care nu-l recunoaștem decât după loviturile sale. Această schimbare, ce va desăvârși decisiv opera timpurilor spectaculare, se efectuează discret și, deși vizând oameni deja instalați cu toții în sfera însăși a puterii, conspirativ. Ea îi va selecționa pe cei care vor fi de partea sa conform acestei exigențe principale: să știe clar de ce obstacole sunt scutiți și de ce sunt în stare.

XXXIII

Același Sardou mai spune: «*Degeaba* este relativ la subiect; *în zadar* este relativ la obiect; inutil înseamnă fără utilitate pentru nimeni. Ai muncit *degeaba* atunci când ai făcut-o fără succes, astfel încât ți-ai pierdut timpul și energia; ai muncit *în zadar* atunci când ai făcut-o fără să atingi scopul pe care ți l-ai propus, din cauza defectuozității lucrării. Dacă nu reușesc să-mi fac treaba, muncesc *degeaba*, îmi pierd inutil timpul și energia. Dacă treaba făcută nu are efectul pe care-l așteptam, dacă nu mi-am atins scopul, am muncit *în zadar*, adică am făcut un lucru inutil...

Se spune, de asemenea, că cineva a muncit *degeaba* atunci când nu e recompensat pentru munca lui sau când această muncă nu e agreată; căci, în acest caz, muncitorul și-a pierdut timpul și energia, fără să se gândească dinainte în vreun fel la valoarea muncii sale, ce poate fi, de altfel, foarte bună».

(Paris, februarie-aprilie 1988)